

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

3'2016

Виходить чотири рази на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Переєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. Свідоцтво: серія КВ № 2065 та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР. Переєстровано Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп.

Внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 21.12.2015 р. № 1328 (додаток № 8).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

С. В. Ківалов

Редакційна колегія:

Ю. П. Аленін

М. В. Афанасьєва

(заст. голов. редактора)

Л. Р. Біла-Тіунова

Д. Я. Гараджаєв

В. М. Дрьомін

В. В. Дудченко

І. В. Ілієв

В. Я. Крижановський

Ю. М. Оборотов

Б. А. Пережняк

*(заст. голов. редактора –
відповідальний секретар)*

О. П. Подцерковний

П. Р. Рабінович

В. О. Туляков

Є. О. Харитонов

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

*Нормативно-правові акти,
розміщені у журналі, є неофіційною
інформацією.
Передрук матеріалів, надрукованих у журналі,
можливий лише з посиланням на журнал*

*Рекомендовано вченою радою
Національного університету
«Одеська юридична академія»
04.11.2016 р., протокол № 4*

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Піонерська, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Телефон заст. головного редактора-відповідального секретаря: +38 067 480 23 53
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Формат 70x108/16. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 26,04. Тираж 100 прим.

Науково-практичний журнал
«Юридичний вісник» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 431
Тел. +38 (0552) 39-95-80

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 3'2016

Укр., рос., англ. мовами

Одеса • ВД «Гельветика» • 2016

© НУ «Одеська юридична академія», 2016

До авторів і читачів

Редакція запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, студентів, читачів, що цікавляться проблематикою журналу. Матеріали для опублікування подаються (і публікуються) українською, російською і англійською мовами і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам ВАК України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2009. – № 5. – С. 26-30). Наукова стаття має містити постановку проблеми, оцінку стану літератури, завдання поданого матеріалу по обраній проблемі, висновки і перспективи подальших досліджень. Ліворуч від найменування статті вказується УДК. Обсяг статей, як правило, до 10 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервалу), інші матеріали – до 6 аркушів – у 2 примірниках. Посилання по тексту оформлюються порядковим номером у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською, російською та англійською мовами (всього до 15 рядків). Перелік джерел (література) розташовується після резюме і має містити вихідні дані джерел і сторінку, на яку зроблено посилання.

ДО МАТЕРІАЛІВ ДОДАЮТЬСЯ:

1. ФАЙЛ У ФОРМАТІ MS WORD З НАБОРОМ ТЕКСТУ, який висилається на адресу: yv@yurvisnyk.in.ua

2. СТАТТЯ У РУКОПИСУ – 2 прим.

3. РЕЦЕНЗІЯ-РЕКОМЕНДАЦІЯ особи, що має вчений ступінь за фахом, що відповідає предмету статті, чи відділу, кафедри науково-дослідного, вищого навчального закладу або органу, організації (у формі виписки з протоколу).

4. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи і посада

Поштова адреса, телефони, факс, e-mail

Номер квитанції передплати на журнал (чи дата і місце передплати)

Найменування статті

Автори, на праці яких є посилання в рукопису

Дата відсилання рукопису

5. ЗАЯВКА НА ВИСИЛКУ АВТОРСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ (післяплатою – не менше 5).

Резюме і рецензія не подаються за матеріалами для рубрик: «Проблемна ситуація», «Версія», «Публіцистика», «Наукове життя», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

При визначенні черговості публікації матеріалів перевагу мають передплатники журналу

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються автору. Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, не приймаються до редагування, публікації і не повертаються автору. Тому після подання матеріалу до публікації доцільно запросити редакцію особисто чи по телефону про дотримання вимог редакції. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

Редакція веде листування тільки на сторінках журналу в рубриках «Проблемна ситуація», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок».

Журнал приймає замовлення на рекламу

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ

І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

В. Завальнюк

Вік людини

як антропологічний фактор.....5

О. Тихомиров, К. Горобець

Загальнотеоретична юриспруденція

як науково-педагогічна школа

Юрія Миколайовича Оборотова.....10

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

М. Афанасьєва

Правовий моніторинг в Україні:

сучасний стан

і перспективи розвитку..... 26

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

М. Шепітько

Кримінальна політика з протидії

злочинам у сфері правосуддя:

форми реалізації та функції.....32

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

О. Шукін

Поняття, види та форми зайнятості:

загальнотеоретичний аспект.....41

В. Владисевська

Поняття міжнародних стандартів

у сфері правосуддя: особливості

термінології та класифікації.....47

УКРАЇНА І СВІТ

Д. Шавинина-Калашян

Влияние религии на международное

право прав человека..... 51

М. Василенко

Формування страхового права

в країнах-членах Європейського Союзу

та його подальше вдосконалення.....57

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Н. Єфремова

Дискурс ідеї об'єднаної Європи

в контексті вирішення національного

питання в Австро-Угорській монархії... 65

О. Горяга

Щодо питання витоків

міждержавних інтеграційних

процесів в Україні-Гетьманщині

(друга половина XVII – початок

XVIII ст.).....73

А. Бойчук

Юридична відповідальність

за правопорушення у сфері охорони

природи у радянській Україні

(1930–1959 рр.)..... 80

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

С. Цушко

Феномен представництва в праві:

теоретичні підходи до визначення

та розуміння.....87

Ю. Батан

Нормотворча стадія превентивного

механізму права: людський вимір..... 95

В. Луцков

Індивідуальна конституційна

скарга як засіб захисту прав людини

та громадянина: аналіз чинного

законодавства.....103

А. Перфецька

Особливий предмет уваги

у статті 142 Конституції України

або як тема державних капітальних

вкладень стає гарантом місцевого

самоврядування.....109

О. Патlachук

Стан дослідження доктрин

природоохоронного права..... 115

О. Білий

Господарсько-правова відповідальність

за належну якість та безпеку товарів,

що реалізуються у сфері електронної

комерції.....121

М. Деменчук

Про правовий статус

Верховного Суду в Україні..... 130

Ю. Констанкевич

Конституційна категорія

добросовісності як спосіб захисту

суспільних цінностей..... 134

І. Ємець

Природа та міжнародно-правова

сутність міжнародної правової

допомоги у цивільних справах.....141

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

О. Ващук
 Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна юридична освіта: досвід минулого – погляд у майбутнє».....147

Л. Чулінда
 Круглий стіл із нагоди 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського..... 150

О. Олькіна
 Конкурс наукових робіт імені М.П. Орзіха «Людський вимір права»..... 153

П. Рабинович
 Правоведческая самобытность (к славному юбилею видного украинского ученого и педагога в области общетеоретической юриспруденции Юрия Николаевича Оборотова).....158

70-річний ювілей члена-кореспондента НАПрН України, професора Ю.П. Аленіна.....160

55-річний ювілей члена-кореспондента НАПрН України, професора В.О. Тулякова.....162

ПЕРСОНАЛІЇ

70-річний ювілей члена-кореспондента НАПрН України, професора Ю.М. Оборотова.....155

IN MEMORIAM

Пам'яті видатного вченого-конституціоналіста Марка Пилиповича Орзіха..... 163

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.1

В. Завальнюк,
професор кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»,
Заслужений юрист України

ВІК ЛЮДИНИ ЯК АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР

Вік є важливим антропологічним фактором, який необхідно враховувати в правотворенні.

Кожне нове покоління розкриває перед людством нові можливості. Можна сказати, що повага до прав людини починається зі ставлення суспільства до своїх дітей, як і до громадян похилого віку. Якщо ми створимо умови для виживання та розвитку дітей в усьому світі, захистимо їх від лих і експлуатації та дамо їм можливість брати участь у прийнятті рішень, що безпосередньо стосуються їхнього життя, ми неодмінно побудуємо основу справедливого суспільства, до якого всі ми прагнемо і на яке заслуговують діти. Права людини є природною приналежністю кожного члена суспільства з самого моменту його народження. Майбутнє кожної нації та людства загалом потенційно залежить від підростаючого покоління. Можна сказати, що повага до прав людини починається зі ставлення суспільства до своїх дітей. Це означає, що забезпечення прав дітей безпосередньо залежить від свідомої, цілеспрямованої державної політики на міжнародному та національному рівнях і від діяльності неурядових громадських організацій, які виходять із визнання самоцінності дитинства й створюють необхідні соціально-економічні та політичні умови для їхнього життя й розвитку. Підґрунтям ювенальної політики держави має бути сучасне, відповідне

реаліям XXI ст. розуміння прав дитини. Сучасне розуміння прав дитини виходить з визнання цінності дитинства як особливого, значущого і абсолютно необхідного періоду в житті кожної людини. Містком від ювенальних прав до прав людини має, на думку Н.М. Крестовської, стати природне право бути дитиною, яким має володіти кожна людина у віці неповноліття. На жаль, сьогодні саме цього права позбавлені мільйони дітей, які вимушені рано стати до роботи, воювати, не вчитися, не грати, тобто не бути дітьми, суперечити своїм антропологічним властивостям.

Дитина є найуразливішою та найбільш незахищеною людською істотою. Її система цінностей будується на підставі навколишнього середовища, її психічне здоров'я є схильним до численних потрясінь у зв'язку з простими щоденними спостереженнями за всім, що її оточує. У ситуації, яка виявляється для дитини дуже складною, вона втрачає віру в себе, в можливість знайти допомогу серед дорослих, перестає розвиватися, її охоплює почуття страху. Дітей необхідно захищати. Держави повинні не тільки «вживати необхідних заходів» для забезпечення такого захисту, вони повинні його забезпечувати, вживаючи всіх необхідних заходів.

Сьогодні розвиток людства спрямований, головним чином, на покращення умов життя дорослої людини, що нерідко зумовлює порушення прав дитини. На-

вого державного захисту прав дитини та принцип публічності прав дитини. Н.М. Крестовська зазначає, що ювенальне право України ґрунтується на таких принципах: пріоритетності прав дитини, принципі рівності дітей незалежно від будь-яких обставин їх народження або актуального стану, принцип пріоритетності сімейних форм виховання, принцип протекціоналізму, принцип обов'язкової підготовки до дорослого життя, принцип поваги та толерантності, принцип забезпечення участі дітей у суспільному житті, тобто принцип прямої державної опіки над дитиною, принцип позитивної дискримінації (встановлення мінімального віку, з якого можливе притягнення дитини до юридичної відповідальності), принцип заохочення інституцій громадянського суспільства до дій в інтересах дітей [1].

Відповідно до Конвенції про права дитини одним із принципів є принцип якнайкращого забезпечення прав дитини, який передбачає, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і із цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

Відповідно до твердження римського філософа немолода людина – це люди-

на, яка починає відчувати наближення старості, пильно спостерігаючи за змінами, що відбуваються з іншими людьми, і порівнюючи їх із власними. Немолода людина постійно відчуває віковий дискомфорт, деяку ущербність свого віку. Вона починає опиратися своєму новому стану, шукає засоби боротьби зі неминучою старістю або здається на милість переможця. Цицерон, якому під час написання цієї праці було 62 роки, як засіб боротьби зі старістю, яка наближалася, обрав мужність.

Сьогодні питання старості є одним з актуальних напрямів наукових досліджень. Старість як соціальний ризик виражається в тому, що в людини, яка досягає певного віку, знижуються природні функції організму, що проявляється в ослабленні розумових здібностей, уповільненні реакції, погіршенні пам'яті, фізичної слабкості, погіршенні зору тощо. З огляду на це людина вже не може здійснювати трудову діяльність, як того потребує виробництво. А отже, потребує певного соціального захисту.

Всесвітня організація охорони здоров'я пропонує країнам план захисту немолодих людей. Він містить кілька напрямів. Насамперед, запобігання смерті людей похилого віку. Це одна з основних проблем, коли в результаті, наприклад, тютюнопаління різко знижується якість життя такої людини. Другий – підвищення доступу до якісної медичної допомоги, третій напрям – надання можливості більш активно фізично рухатися, четвертий – розробка наукових даних у напрямі геронтології.

Міжнародний (Віденський) план із проблем старіння, ухвалений Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 1982 році (резолюція 37/51), ставить перед державами – членами ООН такі завдання:

1) сприяти зростанню розуміння на національному та міжнародному рівнях економічних, соціальних і культурних наслідків процесу старіння населення для процесів розвитку;

2) сприяти розумінню на національному та міжнародному рівнях гуманітарних проблем і проблем розвитку, пов'язаних із процесом старіння;

3) пропонувати та стимулювати політику і програми практичного характеру, спрямовані на гарантування соціального й економічного забезпечення людей похилого віку, а також на надання їм можливості брати участь у розвитку і користуватися благами, які отримуються в результаті розвитку;

4) пропонувати альтернативні рішення та варіанти політики, які відповідають національним цінностям і цілям, а також визнані в міжнародному масштабі принципи щодо проблем, пов'язаних зі старінням населення, і потребами людей похилого віку;

5) сприяти розвитку відповідних галузей освіти, підготовки кадрів та досліджень із метою вирішення проблем, пов'язаних зі старінням населення земної кулі, і сприяти міжнародному обміну досвідом і знаннями в цій галузі [2].

Зважаючи на вищенаведене, під соціальним захистом осіб похилого віку ми розуміємо сукупність нормативно закріплених гарантій, спрямованих на вирівнювання становища громадян з іншими членами суспільства при настанні старості.

Слід зазначити, що медична наука ще не виробила критеріїв правильного нормування чи припинення праці відповідно до фізіологічного стану і біологічної активності людини. Дослідження доводять, що ступінь старіння (відповідно, рівень здоров'я) суттєвим чином залежить від різноманітних соціальних чинників: різниці в рівні та якості життя міського та сільського населення; належності до певної соціальної групи; ставлення особи до свого здоров'я; особливості харчування тощо. Фізіологічний та медично-біологічний стан визначається індивідуальними темпами старіння організму, психологічний – самооцінкою особи.

Діяльність стаціонарних установ, де проживають особи похилого віку, постійно вдосконалюється, впроваджу-

ються сучасні технології соціального обслуговування та методи соціальної роботи, розпочато здійснення індивідуальної оцінки потреби в допомозі та соціальних послугах.

Водночас зі зміцненням вже існуючих стаціонарних установ основною тенденцією розвитку системи соціального обслуговування осіб похилого віку є створення стаціонарних закладів нового типу. На сьогодні в Україні формується мережа будинків-інтернатів і стаціонарних відділень із невеликою чисельністю проживаючих. Створення таких соціальних закладів у суспільстві дає змогу наблизити стаціонарні соціальні послуги до звичайного місця проживання осіб похилого віку, не розривати родинні та соціальні зв'язки, що склалися протягом життя [3].

У системі праці та соціального захисту населення розвинена мережа територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян, які надають соціальні послуги особам похилого віку за місцем проживання у громаді. Територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та самотніх непрацездатних громадян є спеціальною державною або комунальною установою, що надає послуги пенсіонерам, інвалідам, самотнім непрацездатним громадянам та іншим соціально незахищеним громадянам удома, в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування, що спрямовано на підтримання їхньої життєдіяльності та соціальної активності.

Такий підхід до соціального захисту людей похилого віку є значно людянішим, більш відповідним вимогам антропологічної експертизи законодавства.

Ключові слова: вік, антропологічний фактор, дитина, ювенальна політика, особа похилого віку.

Дослідження присвячено визначенню сутності віку як антропологічного фактору. Обґрунтовано важливість формування ювенальної політики, розкрито основні принци-

ни захисту прав та інтересів дітей. Визначено проблемні аспекти захисту осіб похилого віку.

Исследование посвящено определению сущности возраста как антропологического фактора. Обоснована важность формирования ювенальной политики, раскрыты основные принципы защиты прав и интересов детей. Определены проблемные аспекты защиты пожилых людей.

The research is devoted to the definition of the essence of the age as an anthropological factor. The importance of the formation of juvenile policy, the basic principles of protection of rights and interests of children are revealed. The needs of children are considered by society, the state and people as the most important and from the point of view of the need for their satisfaction - as a priority. Problematic aspects of protection of the elderly are determined. Un-

der the social protection of the elderly, it is proposed to understand the set of normatively secured guarantees aimed at equalizing the situation of citizens with other members of society at the onset of old age.

Література

1. Крестовська Н.М. Дитинство як правова цінність / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. л-ра, 2008. – Вип. 40. – С. 122–125.

2. Международный (Венский) план действий по проблемам старения: одобрен Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций в 1982 году (резолюция 37/51) [Электронный ресурс]. – Режим доступа к док. : <http://www.un.org/russian/topics/socdev/elderly/oldactio.htm>.

3. Завальнюк В.В. Антропологічний вимір та проблеми взаємовідносин суспільства і права / В.В. Завальнюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. л-ра, 2010. – Вип. 52. – С. 269–274.

УДК 340.1

О. Тихомиров,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національної академії внутрішніх справ**К. Горобець,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ЮРИСПРУДЕНЦІЯ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ШКОЛА ЮРІЯ МИКОЛАЙОВИЧА ОБОРОВОТА

Вступ. У юридичній літературі викладено різні наукові позиції вчених щодо бачення майбутнього загальної теорії держави та права. Зважаючи на дуалістичність її предмета, сформувалися дві протилежні позиції: одні пропонують обмежитися тільки правом і державу розглядати лише в юридичному контексті як суб'єкта права в усьому багатоманітні його виявів, інші дотримуються позиції, що держава повинна залишитися у сфері загальнотеоретичного осмислення, причому бажано формувати загальнотеоретичну науку, яка б охоплювала й державу, і право як взаємопов'язані й соціально зумовлені явища. Усі інші позиції розташовуються в діапазоні між цими підходами.

Багатоманітність позицій виявляється певною мірою й у назвах подібної дисципліни: «Загальна теорія права і держави», «Загальна теорія права», «Загальнотеоретична юриспруденція» тощо. Одним із питань, яке залишається невирішеним за будь-яких підходів, є питання щодо того, яка дисципліна і в якому форматі повинна досліджувати державу, чи є вона загалом предметом якоїсь однієї дисципліни, в яких площинах, ракурсах аспектах досліджується держава тими чи іншими дисциплінами, яка з них здійснює синтез усього соціально-гуманітарного знання й чи загалом такий синтез по-

трібний і необхідний? Чи може мати той або інший підхід національні корені, чи бажано формувати загальне бачення для всіх країн, чи бачення держави має бути в основі загальним, а особливі та унікальні властивості конкретної держави задаються національним забарвленням?

Друга проблема – проблема розуміння тієї сукупності знань, у якій формується образ права і держави. Це тільки наукові знання, чи наукові, освітні та практичні? Чи містять у собі системи знань про право й державу лише наукові складники, чи вони так само включають міфи, вірування тощо? А звідси витікає й питання: яким терміном у тому чи іншому варіанті вона повинна позначатися – юридична наука, правознавство, юриспруденція?

Третя група проблем пов'язана з реаліями тієї чи іншої країни чи групи споріднених країн, тими традиціями, соціальними, культурними, політичними, економічними та іншими умовами, що склалися в них, національними традиціями вирішення подібних питань в інших сферах соціально-гуманітарного знання, недостатністю наявного знання, перспективами його подальшого розвитку, можливостей сприйняття новел тієї чи іншої позиції науковою спільнотою тощо.

Четверта група проблем стосується перспектив розвитку як юридич-

ної науки, так й освітнього процесу, зокрема вивчення досвіду організації науки в інших країнах, реалізації програми «Горизонт-2020», поєднання науки й освіти, координації наукових досліджень, їх фінансування, подальшого реформування юридичної освіти, співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень, теоретичного і практичного навчання тощо.

Такий перелік питань можна й продовжувати, але їх аналіз виходить за межі публікації, проте окреслює «поле», в межах якого знаходиться підхід до їх вирішення, запропонований Одеською науково-педагогічною школою загальнотеоретичної юриспруденції, представники якої позиціонують її як варіант сучасної теорії держави і права, основні особливості якої пов'язані з дослідженням традицій і новацій правового й державного розвитку, за твердженням плюралістичної парадигми, відмовою від європоцентризму й етноцентризму, проголошенням принципу множинності правових культур, заострення уваги на правовому менталітеті та правовому мисленні як найважливіших правових складових буття суспільства й індивіда, формуванням постмодерністських моделей державної та правової систем, що визначають стратегію державного і правового розвитку України.

Сьогодні можна констатувати, що в зазначеній вище проблемній сфері, яка здебільшого іншими вченими дискутувалася, але не знайшла розгорнутого бачення, реалізації в наукових дослідженнях та освітянській практиці, бачення зазначених проблем у цій науково-педагогічній школі не тільки знайшло теоретичне обґрунтування, деталізацію у відповідних наукових дослідженнях, а й запроваджено в навчальний процес у вигляді навчальних дисциплін і спеціальних курсів, їх навчально-методичному забезпеченні, власне педагогічній практиці. Так, наприклад, викладання такої дисципліни, як «Загальнотеоретична юриспруденція», дає можливість саме на освітній

практиці виявити ефективність такого підходу, порівняти з тими підходами, які існували в Одеській школі права в минулому, а також підходами в інших вищих закладах освіти в Україні та інших країнах.

Необхідно окремо наголосити, що ця школа є саме науково-педагогічною, адже вона викреслюється з-поміж інших не тільки особливостями наукового бачення теорії держави і права, а й запровадженням наукових досліджень в освітянську практику, нерозривністю та взаємовпливами науки й освіти. Девізом цієї школи є «традиції та новації», що реалізуються не тільки в наукових і педагогічних пошуках, а й у «житті» самої школи, її становленні та розвитку, що проглядається вже на рівні збереження тих традицій, як склалися та існують в Одеській юридичній академії.

Становлення науково-педагогічної школи загальнотеоретичної юриспруденції. Сучасна науково-педагогічна школа загальнотеоретичної юриспруденції є спадкоємцем наукової школи видатного вченого-юриста й письменника, корифея вітчизняної теорії та історії держави і права, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки й техніки України Олексія Васильовича Сурілова, який не тільки заснував відому за межами України та СРСР наукову школу, що сприяла професійному становленню 27 кандидатів і 5 докторів юридичних наук, а серед них – шесті представників Германії, Йорданії, Непалу, Афганістану, Йомену. Професор О.В. Сурілов очолював кафедру теорії та історії держав і права спочатку в Одеському державному університеті імені І.І. Мечникова, а потім в Одеській національній юридичній академії протягом 30 років (з 1968 р по 1998 р.). Наукові здобутки, педагогічний авторитет і особисті якості багато в чому визначили розвиток як кафедри теорії держави і права, так і наукової школи загальнотеоретичної юриспруденції, зокрема не втрачають

свого впливу його наукові розробки національної державності, гносеологічної функції загальної теорії держави і права, її структури, автономності, методології правознавства, загальних питань теорії держави і права тощо.

Збереження й розвиток теоретичних і методологічних ідей О.В. Сурілова сьогодні здійснюється у формі наукових конференцій. Так, традиційним стало проведення спільної з юридичним факультетом Львівського національного університету імені Івана Франка Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави», присвяченої пам'яті видатних учених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова, яка з 2012 року набула статусу міжнародної; проводяться й тематичні конференції присвячені розвитку методології сучасної юриспруденції, її філософським аспектам, галузевим тенденціям розвитку тощо. Непересічне значення має використання теоретичних, методологічних і педагогічних розробок О.В. Сурілова в наукових дослідженнях, науковому забезпеченні освітнього процесу, підготовці науково-педагогічних кадрів, формуванні в них сучасного юридичного мислення тощо.

Нова віха в становленні освітньо-наукової школи загальнотеоретичної юриспруденції розпочалася в 1999 р., коли відбулося розділення кафедри теорії та історії держави і права Одеської національної юридичної академії, і новостворену кафедру теорії держави і права очолив Юрій Миколайович Оборотов, який розпочинав свою наукову й педагогічну діяльність під впливом О.В. Сурілова та М.П. Орзіха. Представниками цієї школи вважають себе більше ніж 40 науковців і педагогів, серед яких – 6 докторів і 27 кандидатів наук, коло наукових інтересів яких охоплює загальнотеоретичну юриспруденцію як загальний напрям досліджень, а також її концептуалізацію, конкретизацію на цій основі окремих

теоретичних проблем державного та правового розвитку й визначення шляхів їх наукового розв'язання.

Важливою віхою у становленні школи загальнотеоретичної юриспруденції стали відповідні перейменування кафедри теорії держави і права, яке було схвалене Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 8 квітня 2016 р. Це стало не лише підтвердженням важливості ідей загальнотеоретичної юриспруденції для юридичної університетської освіти, а й вагомим фактором інституціоналізації цієї школи як впливового центру вітчизняної юридичної науки.

Напрями досліджень освітньо-наукової школи загальнотеоретичної юриспруденції. Важливою ідеєю школи загальнотеоретичної юриспруденції, очолюваної Ю.М. Оборотовим, є методологічний плюралізм, що зумовлює множинність напрямів досліджень її представників. Так, загальнотеоретичне бачення юриспруденції розробляється в контексті інших юридичних і неюридичних наук, у зв'язку з реальними проблемами розвитку держави і права, зокрема у зв'язках із філософією права (Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко, А.Ф. Крижановський, К.В. Горобець), антропологією права (В.В. Завальнюк), аксіологією права (К.В. Горобець), герменевтикою права (В.В. Дудченко), методологією юриспруденції (Ю.М. Оборотов, А.Ф. Крижановський, Н.М. Крестовська, К.В. Горобець, О.С. Мельничук), культурологією права (А.П. Овчиннікова), історією правової думки (Н.М. Крестовська, А.В. Дзевелюк, А.І. Кормич). Міждисциплінарний статус досліджень, що проводяться в рамках цієї школи, створює передумови для її розвитку як відкритої до нових ідей і концепцій, адаптивної до новітніх умов існування права та держави. Понад те, це надає можливість дослідникам не обмежуватися виключно уявленнями про правову раціональність і здійснювати науковий

пошук у тих сферах соціальної науки, які мають суміжний із юриспруденцією статус.

На основі концептуального бачення, мети й завдань, особливостей загальнотеоретичної юриспруденції розробляються такі фундаментальні проблеми:

- методології права і держави (Ю.М. Оборотов), теорії сучасної держави (О.О. Джураєва, В.В. Гароєва, В.А. Федоров), інституціоналізації громадянського суспільства та правової держави (А.І. Кормич), інституціоналізації державної влади (С.В. Ковбасюк), взаємодії держави й церкви (І.А. Бальжик);

- змісту й типології праворозуміння (Ю.М. Оборотов, К.В. Горобець), правового плюралізму (В.В. Дудченко, О.С. Мельничук);

- спеціальних або предметних теорій загальнотеоретичної юриспруденції: теорії правового порядку (А.Ф. Крижановський), теорії правових режимів (П.П. Богуцький), теорії міського права (О.С. Мельничук), теорії правової культури (С.М. Скуріхін), загальної теорії договору (З.М. Юдін);

- загальнотеоретичних підвалин окремих правових феноменів і їх взаємозв'язків: правових аномалій (Г.М. Чувакова), правової допомоги (В.С. Личко), слов'янського права (М.Ю. Рязанов), локального правового регулювання (В.В. Форманюк), правового міфу (Ю.В. Тіщенко), правового статусу діаспори (Т.М. Фурдик), взаємодії національного та міжнародного права (О.М. Іванченко), мови права та національної юридичної термінології (С.П. Кравченко);

- історії одеської школи права (Л.П. Арнаутова),

- особливостей теоретичного осмислення ювенального права та ювенальної юстиції (Н.М. Крестовська), церковного права (І.А. Бальжик), воєнного права (П.П. Богуцький, С.М. Скуріхін).

Наукова школа виходить за межі тільки кафедри загальнотеоретичної

юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія»: теоретичні положення, які сформовані в концепції загальнотеоретичної юриспруденції, сприйнято й представниками інших кафедр як Академії, так і вищих навчальних закладів України, юристами-практиками, дослідниками різних наукових спеціалізацій (С.К. Могил, С.В. Джолос, В.М. Кравчук, Р.В. Бірюков, Н.Б. Арабаджи та інші).

«Родзинкою» школи загальнотеоретичної юриспруденції є «традиційний» аспект становлення цієї науково-педагогічної інституції. Так, за наукового консультування професора Ю.М. Оборотова захищено докторські дисертації: «Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація» (В.В. Дудченко, 2007), «Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз» (Н.В. Аніщук, 2008), «Ювенальне право України: генезис та сучасний стан» (Н.М. Крестовська, 2008), «Правовий порядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження)» (А.Ф. Крижановський, 2009), «Правова нормативність в умовах становлення та розвитку українського права: загальнотеоретичне дослідження» (Л.І. Заморська, 2014), «Міська правова система в Україні: загальнотеоретичне дослідження» (О.С. Мельничук, 2016).

Сьогодні ці доктори наук не тільки підтверджують свою належність до школи загальнотеоретичної юриспруденції, своїми дослідженнями розвивають її, а й забезпечують науково-педагогічну підготовку нових представників цієї школи, зокрема за наукового керівництва Ю.М. Оборотова, В.В. Дудченко, А.Ф. Крижановського, Н.М. Крестовської підготовлено та захищено такі кандидатські дисертації: «Мова як фактор правоутворення та законотворення» (С.П. Кравченко, 2000), «Міське самоврядування м. Одеси в середині

XIX століття: історико-правове дослідження» (С.М. Стременовський, 2000), «Сучасна держава в екстремальних ситуаціях: нормативи; органи; функції» (С.К. Могил, 2003), «Право і держава в концепції правосвідомості І.О. Ільїна» (О.С. Мельничук, 2005), «Функції сучасної держави» (О.О. Джураєва, 2006) «Темпоральні характеристики права в Україні» (І.Г. Оборотов, 2008) «Військове право в системі права України» (П.П. Богуцький, 2009), «Просторове буття держави» (І.В. Долматов, 2009) «Правові традиції України» (С.С. Павлов, 2010), «Держава в етатистському вимірі: загальнотеоретичний аспект» (С.В. Джолос, 2011), «Інститути контрольної влади в сучасній Україні» (В.В. Тароева, 2011), «Правова культура офіцерського складу Збройних Сил України» (С.М. Скуріхін, 2011), «Аксіосфера права та її компоненти» (К.В. Горобець, 2012), «Поняття та види локальних правових актів» (В.В. Форманюк, 2013), «Правопорядок як цінність: загальнотеоретичне дослідження» (Н.Б. Арабаджи, 2013), «Догма права у сучасній юриспруденції: загальнотеоретичне дослідження» (О.М. Сидоренко, 2013), «Економічні виміри правопорядку: теоретико-правове дослідження» (Л.В. Шонія, 2015), «Правове регулювання діяльності юридичних клінік в Україні» (М.Т. Лоджук, 2014), «Право й література» як напрям юриспруденції: за творами М.О. Булгакова (Ю.В. Хижняк, 2014), «Правовий міф і правова міфотворчість як атрибути сучасного суспільства» (Ю.В. Тіщенко, 2014), «Боргова функція сучасної держави» (В.В. Федоров, 2015), «Правове положення діаспори: загальнотеоретичне дослідження» (Т.А. Фурдик, 2015), «Інформаційна функція українського права» (І.В. Антошина, 2016) та багато інших.

Подібна циклічність притаманна й науковому баченню загальнотеоретичної юриспруденції, яке тісно пов'язано з освітнім процесом та практикою, їх взаємозв'язками, переходами від од-

ного до іншого й навпаки. Так, певною мірою (спрощуючи) зародження й оприлюднення ідеї загальнотеоретичної юриспруденції варто пов'язувати з першими науковими статтями та доповідями, виступами на наукових конференціях, у яких передусім здійснювалися спроби описати результати досліджень стану розвитку теорії держави і права, виокремити коло невирішених проблем, визначити шляхи їх можливого розв'язання тощо.

Підвалини майбутньої концепції загальнотеоретичної юриспруденції Ю.М. Оборотовим закладалися ще у 80-х – 90-х роках. Його наукові розробки того часу стосувалися ціннісного виміру права (1984), історичного, політологічного й цивілізаційного бачення держави (1988, 1990, 1991, 1993, 2002), філософським аспектам її осмислення (1994), властивостям України як сучасної держави (1995) і їх осмисленню (1996), прогресу в праві (1997), етапам розвитку права (1999), національної правової культури (1999, 2000), юридичної освіти (1999), євразійської правової сім'ї (2000), юридичної антропології (2000), герменевтичного методу (2000), держави, права, юридичної освіти і її осмисленню в епоху постмодерну (2002, 2003). Систематизація авторських поглядів і підходів щодо сучасної держави та її теоретичного бачення здійснена Ю.М. Оборотовим у навчальних курсах «Основи сучасної держави» (1995) та «Сучасна держава: основи теорії» (1998).

Підсумком здійснених наукових досліджень, їх синтезом, переосмисленням, виявленням прогалін тощо, а також фундаментальною основою концептуалізації загальнотеоретичної юриспруденції для цієї школи стали монографії Ю.М. Оборотова «Традиції і новації у правовому розвитку» (2001) і «Традиції та оновлення у правовій сфері (від пізнання до досягнення права)» (2002), де було окреслено контексти подальшого розвитку, основні складники концепції загальнотеоретичної юриспруденції, визначено можливі

аспекти, ракурси, філософські, теоретичні, методологічні та інші основи (засади), а опублікування монографій дало можливість науковій спільноті ознайомитися з ними, обговорити дискусійні питання, виявити інші шляхи розв'язання проблем розвитку загальної теорії держави і права. Авторська концепція бачення загальнотеоретичної юриспруденції набула офіційного, публічного визнання в результаті захисту Ю.М. Оборотовим докторської дисертації «Традиції і новації у правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти» (2004).

Проте не тільки в працях Ю.М. Оборотова, а й під їх впливом розвивалися концептуальні засади загальнотеоретичної юриспруденції й іншими її прихильниками. Так, В.В. Дудченко досліджувала філософські аспекти загальнотеоретичної юриспруденції в контексті герменевтики та феноменології права, трансцендентності західної традиції права (2003), правової реальності, історії ідеї права (2004), плюралізму концептуалізацій права й такі його властивості, як легітимність і легальність, універсалізм, партикуляризм і фактичність (2005), проблеми порівняльного правознавства та плюралістичності правової карти світу (2006). Результати досліджень систематизовано викладено в таких виданнях, як «Правничий довідник для професійних суддів» (2003), «Вступ в українське право» (2005), монографії «Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень» (2006), дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація» (2007).

Н.М. Крестовською теоретичні основи й методологічні підходи загальнотеоретичної юриспруденції використано та адаптовано для дослідження проблеми ювенального права, зокрема особливостей становлення ювенального права, його структури і принципів (2001), перспектив ювенальної юстиції й міжнародних стандартів прав дитини (2002), порівняння ювенального права та ювенальної юстиції в США й Україні, концепції навчальної дисципліни «Ювенальне право» (2003), функцій ювенального права, зокрема охорони прав дитини, відповідного європейського досвіду (2003–2005), ювенального проступку та ювенальної відповідальності (2004), кримінальної відповідальності неповнолітніх (2005–2006), джерел ювенального права, його місця в системі права України, співвідношення міжнародного, регіонального та національного його компонентів, а також ювенальної політики, ювенального права та ювенальної юстиції (2006–2007), просторового та аксіологічного вимірів дитинства (2006–2008), принципів ювенального права України, підстав виокремлення ювенального права як галузі (2008) тощо. Теоретико-історична концептуалізація вітчизняного ювенального права завершена в монографії «Ювенальне право України: генезис та сучасний стан» (2008) і дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Ювенальне право України: генезис та сучасний стан» (2008).

А.Ф. Крижановський основою своїх різноманітних наукових пошуків обрав таку «предметну» сферу загальнотеоретичної юриспруденції, як правопорядок, який він осмислював у зв'язку з громадянським суспільством (2000), правовим життям Стародавнього Риму (2003), соціальним порядком (2004), інтеграційними правовими системами (2005), правовою політикою, законністю, правозахисною діяльністю, адміністративним порядком (2007), трансформаційними процесами, громадським і державним порядком (2008) тощо. Осмислення правопорядку здійснювалося з використання філософських підходів: феноменології (2004–2005), аксіології (2008), адаптації методології юриспруденції стосовно особливостей правопорядку як правового феномена, а також її трансформації в епоху постмодерну з метою формування його концептуального

бачення (2006–2008). Цілісного бачення авторська концепція правопорядку набула в монографіях «Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія» (2006), «Правовий порядок в Україні: Витоки, концептуальні засади, інфраструктура» (2009) та дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження)» (2009). Інші аспекти загальнотеоретичної юриспруденції досліджувалися А.Ф. Крижановським у контексті основ сучасної держави, правової свідомості, прав людини, процесів глобалізації й інтеграції, процесуального та ювенального права, реформи юридичної освіти, правосуддя, професіоналізму в юридичній сфері тощо.

Сфера наукових розвідок В.В. Завальнюка в царині загальнотеоретичної юриспруденції окреслюється переважно проблемами, аспектами антропології права, а також філософськими, теоретичними, методологічними засадами її осмислення. Розгортання авторської концепції антропології права здійснювалося на основі осмислення ролі та значення історизму в юридичній науці (1998–2001), з'ясування властивостей юридичної антропології як науки (2007), її наповнення людиновимірністю і правами людини (2008, 2009), дослідженнями генезису антропологічних знань (2009, 2013), ролі антропології в сучасному правовому розвитку та пізнанні правової реальності, судового плюралізму (2009), значення та особливостей антропологічного виміру для розуміння взаємодії права й суспільства (2009, 2010), правової політики України (2010), цивілістичних досліджень (2011), реформування системи вищої освіти, визначення особливостей концептуалізації антропологічної парадигми права, її зумовленості глобалізаційними процесами, традиціями та ментальністю українського народу (2012), пов'язаності з феміністичною й гендерною

юриспруденцією (2012–2013), соціоцентричною парадигмою права (2013), міфами права та правовою культурою (2013, 2015), правозначущою поведінкою (2013), правовими системами і правовими традиціями (2013–2014).

Прихильне ставлення науково-педагогічної спільноти до теоретичного й методологічного потенціалу здійснених представниками цієї школи концептуалізацій загальнотеоретичної юриспруденції та її складників, їхніх проблемних питань, варіантів інших підходів, ніж запропоновані ними та іншими, виявлялося в процесі наукових дискусій на захисті відповідних дисертацій, сформульовано у відгуках офіційних опонентів на дисертації та відгуках на автореферати дисертацій, подано в рецензіях на монографії й підручники, може бути з'ясовано в більш значних обсягах у результаті аналізу результатів використання положень і висновків концепції загальнотеоретичної юриспруденції в працях інших дослідників. Так, у процесі захисту дисертацій ґрунтовне осмислення цих питань здійснено такими відомими вченими, як доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України М.В. Цвік, доктор юридичних наук, професор А.Д. Бабкін, доктор юридичних наук, професор А.А. Козловський, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України М.І. Козюбра, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України П.М. Рабинович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України В.В. Лемак та інші вчені.

Принципово важливо ще раз підкреслити, що наукові дослідження представників цієї школи безпосередньо втілювалися в навчальний процес через підручники, посібники як із теорії держави та права, так й історії учень про державу і право, інших навчальних дисциплін, а також різноманітні навчально-методичні матеріали

для студентів різних рівнів професійної підготовки та форм навчання¹.

Розвиток наукових досліджень у цій царині, накопичення нових аспектів і шляхів їх вирішення, з одного боку, не тільки дав змогу, а й буквально вимагав їх нового осмислення, систематизації, а з іншого – з метою запровадження наукових досліджень у навчальний процес, поєднання науки, освіти і практики відповідним чином змінити й методику викладання теорії держави і права, її навчально-методичне забезпечення.

Особливістю науково-педагогічної школи є й те, що її представники активно залучені до організації навчально-наукового процесу в Академії та за її межами. Так, професор В.В. Завальнюк є ректором Національного університету «Одеська юридична академія», професор А.Ф. Крижановський очолює Міжнародний гуманітарний університет, професор В.В. Дудченко є вченим секретарем Вченої ради Академії, доцент С.П. Кравченко керує факультетом заочного навчання Національного університету «Одеська юридична академія», а доцент С.М. Скуріхін завідує кафедрою військової підготовки.

Завдяки ініціативності й організаційним зусиллям представників науково-педагогічної школи, тільки за останніх 5 років проведено низку наукових заходів всеукраїнського та міжнарод-

ного масштабу: Міжнародну конференцію «Актуальні проблеми філософії права (правова аксіологія)» (2011), Міжнародний круглий стіл «Актуальні проблеми філософії права: аксіосфера права і держави» (2012), Міжнародні наукові конференції, присвячені пам'яті професора О.В. Сурілова «Удосконалення методології сучасної юриспруденції» (2012, 2013, 2014, 2015).

З метою формування в студентів сучасного юридичного світогляду, бачення плюралістичної картини правового світу, сприйняття досягнень юридичної науки та практики різних країн світу, опанування ними іншомовної юридичної термінології запроваджено в освітній процес викладання англійською мовою таких навчальних дисциплін, як «Legal Philosophy» й «History of Political and Legal Doctrines» (Н.М. Крестовська, О.С. Мельничук, К.В. Горобець, М.Ю. Рязанов), а французькою – «L'initiation a la thйorie juridique contemporaine» (К.В. Горобець).

Одним із важливих науково-педагогічних напрямів діяльності школи є організація та розвиток різних видів наукової діяльності студентів, їх залучення до опанування ними актуальних загальнотеоретичних аспектів розвитку держав і права. Викладачі кафедри загальнотеоретичної юриспруденції активно залучені до наукового керівни-

¹ Так, за 2000–2015 роки видано: Основы государства и права : [пособие для абитуриентов] / Н.Н. Крестовская, А.Ф. Крижановский (2000), Теория и философия права : [пособие для подготовки к государственному экзамену по специальности «Правоведение»] / Н.П. Крестовская, А.Ф. Крыжановский, Л.Г. Матвеева, Ю.П. Оборотов (2001), Теория держави і права. Правничий довідник для професійних суддів / Ю.М. Оборотов, В.В. Дудченко (2003); Теория государства и права в вопросах и ответах. Государственный экзамен : [учебно-методическое пособие] / Ю.М. Оборотов, А.Ф. Крижановский, Н.Н. Крестовская, Л.Г. Матвеева (2004); Правничий довідник для професійних суддів / Ю.М. Оборотов, В.В. Дудченко (2005); Ювенальна юстиція : [навчальний посібник] / А.І. Гусев, Ю.Б. Костова, Н.М. Крестовська, Т.Є. Семікоп, В.І. Шмеріга, І.Г. Терещенко ; за ред. Н.М. Крестовської (2006); Основы римського приватного права : [навч.-метод. посібник] / Н.М. Крестовська, І.С. Кандафорова (2006); Теория держави і права : [методичні матеріали для студ. 1-го курсу] / Ю.М. Оборотов, Н.М. Крестовська, А.Ф. Крижанівський (2007); Теория держави і права: державний іспит / Ю.М. Оборотов, А.Ф. Крижановский, Н.Н. Крестовская (2007); Проблеми теорії держави і права : [методичні матеріали] / В.В. Дудченко, А.Ф. Крижанівський (2007); Основы правознавства України / С.В. Кивалов, П.П. Музиченко, Н.М. Крестовська, А.Ф. Крижанівський (2007); Історія учень про державу і право : [навчальний посібник] / Н.М. Крестовська, О.Ф. Цвіркун (2008); Теория держави і права: Елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. – 2-ге вид. (2008); Основы правоведения Украины : [учебное пособие] / С.В. Кивалов, П.П. Музыченко, Н.Н. Крестовская, А.Ф. Крижановский (2008); Теория держави і права : [методичні матеріали для студентів 1 курсу] / Ю.М. Оборотов, Н.Н. Крестовская, Е.А. Джураева (2010); Теория держави і права. Державний іспит / Ю.М. Оборотов, А.Ф. Крижановский, Н.Н. Крестовская, Л.Г. Матвеева (2011); Підготовка курсових робіт з теорії держави і права : [методичні рекомендації для юридичного коледжу] / Ю.М. Оборотов, В.В. Таросева (2012); Теория держави і права : [методичний посібник] / Ю.М. Оборотов, К.В. Горобець, Н.Н. Крестовская (2013); Проблеми теорії держави і права : [навч.-метод. посіб. для студ.-магістрів] / Ю.М. Оборотов, К.В. Горобець (2014).

цтва дослідженнями студентів. Велике значення надається й функціонуванню дискусійних клубів «Ораторське мистецтво» та «Право і цивілізація», в яких беруть участь студенти й аспіранти Національного університету «Одеська юридична академія».

Визнання наукових і педагогічних досягнень цієї школи виявляється й у тому, що її представники неодноразово відзначалися почесними нагородами та званнями. Засновнику школи, завідувачу кафедри, доктору юридичних наук, професору Ю.М. Оборотову присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України», «Відмінник освіти», орден «За заслуги» III ступеня, а в 2010 році він був обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України. Професорів В.В. Завальнюка та В.В. Дудченко, доцента П.П. Богущького відзначено присвоєнням почесного звання «Заслужений юрист України». Професор А.П. Овчинникова є почесним членом Спілки театральних діячів України. Професор А.Ф. Крижанівський обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України, йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Представники школи неодноразово нагороджувалися почесними грамотами Президента НУ «ОЮА» академіка С.В. Ківалова.

Методологічні й наукознавчі засади концепції загальнотеоретичної юриспруденції. Сучасна юридична наука покликана широко використовувати творчість і креативність, оскільки знаходиться в умовах, коли право й держава перебувають у стані таких змін, які тягнуть за собою не лише виникнення нових сфер юриспруденції, а й зміну змісту й наповнення наук, які до неї входять. Надактуальними для наукових досліджень стають активні процеси зростання рухомості (плинності) догми права та поглиблення кризи держави, що викликає необхідність новацій у самій юриспруденції.

Зазначимо, що перехід від терміна «юридична наука» до терміна «юри-

спруденція» пояснюється появою в правовій сфері напрямів пізнання, які складно констатуються як наукові (наприклад, філософія права), а також подоланням юриспруденцією надлишкової раціональності, виходом до сфери нераціонального, наповненням професійної юридичної діяльності духовним змістом і вірою в право, визнанням і використанням соціальної й особистісної цінності права.

За допомогою положень та інструментарію загальнотеоретичної юриспруденції як фундаментального складника юриспруденції в процесі професійної юридичної підготовки здійснюється «прищеплення» принципів права як ключових складників професійної правової свідомості та правового мислення. Можна вважати, що становлення загальнотеоретичної юриспруденції відбувається вже за сучасної доби, паралельно змінам у людині, суспільстві, самій державі та праві, а також у їх теоретичному осмисленні в таких відомих формах, як енциклопедія права, теорія права, теорія держави і права, загальна теорія держави і права тощо.

Назва «загальнотеоретична юриспруденція» як навчальної дисципліни, замість традиційної теорії держави та права, покликана не лише подолати легковажні уявлення про роль теоретичної підготовки спеціалістів юридичного профілю, а й націлена на те, щоб закріпити, по-перше, первинність права щодо держави, по-друге, вивести загальнотеоретичне знання в центр концепції сучасної юридичної освіти.

Тут важливими стають аргументи на користь нетотожності понять «юридична наука» та «юриспруденція», що зумовлено одразу кількома обставинами. По-перше, поняття «юриспруденція» є ширшим, оскільки воно охоплює не лише наукове знання про право й державу, яке має відповідати критеріям наукової раціональності (зокрема таке знання має підлягати верифікації та фальсифікації), а й практичне знання. Не дарма в багатьох мовах слово «юриспруденція» означає не лише науку про

право, а й систему юридичної практики, зокрема судової. Отже, юриспруденція є ширшою за юридичну науку змістовно. По-друге, юриспруденція, не будучи обмеженою критеріями наукової раціональності, може дозволити собі включати до свого поля ті напрями юридичних досліджень, які неможливо розглядати як наукові, зокрема філософію права, адже загальновідомо, що філософія лежить за межами наукової раціональності. Це дає змогу більш глибоко розкрити специфічні риси сучасного права та сучасної держави, виявити їх міфологічні підвалини, показати особливість їх образу у правосвідомості, який не завжди підлягає раціональному аналізу. Нарешті, по-третє, юриспруденція, на відміну від юридичної науки, існує в ширшому цивілізаційному контексті, що дає можливість більш чітко та послідовно впроваджувати одну з головних ідей Одеської школи права, а саме ідею правового плюралізму. І дійсно, доволі складно говорити про юридичну науку в рамках релігійного типу правових систем, але при цьому можна з упевненістю говорити про релігійну юриспруденцію. Отже, юриспруденція включає до себе набагато ширше поле дослідницьких напрямів.

Отже, першою важливою методологічною та епістемологічною перевагою назви «загальнотеоретична юриспруденція» над назвою «теорія держави і права» є те, що юриспруденція не обмежується суворими вимогами наукової раціональності.

Не менш важливою перевагою використання такої назви для навчальної й наукової дисципліни є й те, що вона не передбачає моністичності в інтерпретації теоретичних засад права та держави. Сама назва «Теорія держави і права» (а також її варіації) вказує на те, що, по-перше, можлива якась одна всеохопна теорія права і держави, яка в змозі пояснити всі вияви цих соціальних інститутів. У сучасних умовах це є вкрай сумнівним, особливо з урахуванням того, наскільки глибокою є прірва, наприклад, між теорією національного

права й теорією міжнародного права. Принципова неможливість однієї теорії права неодноразово підкреслювалася багатьма відомими філософами права й теоретиками, оскільки право й держава є онтологічно плюралістичними явищами, а тому не видається можливим вироблення гносеологічно моністичного їх пояснення.

Понад те, сучасна теоретична юриспруденція предствалена далеко не однією теорією, а включає до себе кілька десятків різноманітних теорій середнього рівня, як-то: теорія правового порядку, теорія правової нормативності, теорія дії права, теорія правової поведінки, теорія правових відносин, теорія верховенства права тощо. Суто методологічно (а так само й методично) їх доволі складно представити як складники однієї всезагальної теорії, що знову ж таки доводить більшу вдачість формулювання «загальнотеоретична юриспруденція», адже вона не обмежується лише загальними теоріями, а включає в себе також окремі теоретичні конструкції середнього рівня.

Назва «Загальнотеоретична юриспруденція» також дає змогу подолати одну з поширених і типових проблем – пріоритету права над державою чи навпаки. Часто можна зустріти судження щодо необхідності використання саме такої послідовності («право і держава») у формуванні навчальних курсів, хоча офіційний паспорт спеціальності 12.00.01 використовує прямо протилежний порядок. Так само дискусії точаться довкола того, яку частину варто вивчати першою – правову чи державну. Відзначимо, що проблема дуалізму об'єкта юриспруденції долається, якщо виходити з того, що тут право (правове) та держава (державне) об'єднуються в юриспруденції, предметно розгортаються за такими напрямками, як правознавство й державознавство. Юриспруденція як наука, на відміну від інших наук, які досліджують право та державу, розглядає ці явища в призмі взаємодії, взаємозумовленості й додатковості. Тому протиставлення права

і держави, дискусії щодо першочерговості одного явища або іншого тут втрачають свій сенс.

Отже, загальнотеоретична юриспруденція з методологічного погляду постає як набагато сучасніша й продуктивніша концепція, аніж теорія держави і права. Вона дає можливість розширити концептуальне поле теоретичного пошуку в правовій сфері, але при цьому зберегти ту традиційність, яка пов'язана із цією, безперечно, фундаментальною дисципліною.

Підручник «Загальнотеоретична юриспруденція» як фактор інституціоналізації освітньо-наукової школи. Ознайомлення з концепцією загальнотеоретичної юриспруденції зумовило й вибір методики його аналізу, а саме: нерозривності, взаємопов'язаності наукових, освітянських і прагматично орієнтованих текстів, певної циклічності домінування тих чи інших із них, які у своїй основі ідентифікуються як теоретичні, але не обмежуються тільки теорією держави і права як науки чи наукової дисципліни, а також аналіз цих текстів як результату такої форми інституціоналізації наукових досліджень, як науково-педагогічна школа.

Цей масив публікацій стосується теорії держави і права, плюралістичності її бачення і як науки, і як навчальної дисципліни, яка має різні форми офіційної та неофіційної наукової чи освітянської систематизації, й визнання її як такої. На пострадянському просторі систематизація та офіційне визнання належності наукових досліджень до загальнотеоретичних здійснюється на підставі паспортів наукових спеціальностей, якщо мова йде про кваліфікаційні дослідження на здобуття наукових ступенів або належність до тих чи інших кафедр, відповідно, й дисциплін, які представниками цих кафедр викладаються, за якими присуджуються наукові звання. Проте й в одному, і в іншому випадках значення мають як внутрішня систематизованість, так і зовнішня відокремленість наукових чи

навчальних знань. Історично склалося, що в більшості країн до публікацій, які претендують на систематизований образ певного знання, переважно зраховують підручники й посібники, що притаманно й Україні.

У наукознавстві не дарма вважають, що найбільш цілісно та послідовно, логічно взаємопов'язано й у межах певної наукової позиції зі збереженням традицій та акцентуації новацій у їх взаємозв'язку подається саме в підручниках, більше того, вони передбачають і охоплення нормативно-правового матеріалу, правозастосовної та іншої правової практики, формування в студентів навичок і вмій застосовувати теоретично набуті знання на практиці, а також, навпаки, навичок і вмій здійснювати наукове осмислення практики тощо.

Саме тому аналіз масиву публікацій із загальнотеоретичної юриспруденції як сучасного бачення теорії держави і права доцільно починати саме з підручників і навчальних посібників. За останні 5 років викладачами кафедри опубліковано 20 підручників і посібників із дисциплін кафедри. Два підручники отримали гриф МОН України. І хоча більшість мала традиційну назву «Теорія держави і права», але за змістом відбивала доволі таки послідовну трансформацією усталених підходів як традиції до нового концептуального бачення як новації – загальнотеоретичної юриспруденції, причому традиції зберігаються, але наповнюються й новим змістом, а новації відкривають нові обрії, яких не було й не могло бути в традиціях. Це проглядається не тільки в уведенні нових розділів, підрозділів, а й наповненні традиційних – змістовими та методологічними новелами. У цьому контексті важливо зазначити й те, що новелізація здійснюється за умов їх попереднього наукового забезпечення, а з іншого боку, системне переосмислення матеріалу, адаптація до наукових положень, до особливостей навчальної літератури сприяє виявленню нових ракурсів, аспектів, прогалін, суперечностей, неузгодженостей тощо,

які можна виявити саме в процесі впорядкування всього матеріалу в межах певного колективного його бачення та надання йому внутрішньої узгодженості й розгорнутості.

Якщо перші підручники з теорії держави та права, які було розроблено викладачами кафедри теорії держави та права, в основному можна зарахувати до традиційного бачення теорії держави та права, а в той час іншого й не могло бути, то вже навчальний посібник відомого вченого-теоретика О.В. Сурілова (1983) відрізнявся від інших підручників описанням плюралізму проблем і багатоманітності шляхів їх вирішення, що орієнтувало студентів, а ще більше викладачів, серед яких цей посібник був надзвичайно популярним і цінуваним, на з'ясування проблемних питань, аналіз різних наукових позицій учених тощо.

Представниками школи майже кожні два роки випускалися нові редакції підручників і посібників із теорії держави та права різного призначення для навчального процесу, проте кожна нова редакція, зберігаючи те, що витримало випробування часом, містила й новий матеріал. Окрім того, паралельно здійснювалися й наукові пошуки, результати яких реалізовувалися в навчально-методичних матеріалах, різного роду довідниках, рекомендаціях тощо. У цьому контексті варто відмітити посібник для суддів, у якому реалізована спроба наблизити теорію держави та права в її актуальному і проблемному баченні до реалій юридичної практики, такий підхід надалі став одним із напрямів концептуалізації загальнотеоретичної юриспруденції. Крім того, велике значення для розвитку специфіки підходу Одеської школи права до розвитку теоретичних досліджень має видання «Вступ до українського права» 2005 року, яке було перевидане в розширеному варіанті у 2009 році та після того видане в англійському варіанті у 2011 році.

Видається, багато в чому саме це й становило основу переходу до юри-

спруденції та її теоретичного осмислення. Причому не на рівні прикладів, як це іноді буває, а на основі, по-перше, внутрішньої єдності, нерозривності юридичних науки, освіти, практики; по-друге, подолання дуалізму загальної теорії права як загальної теорії держави (не завжди тільки юридичної), загальної теорії права (знову-таки не тільки юридичної, яка здійснюється юристами, а в більш широкому форматі), знову-таки не тільки в контексті наукового бачення, а й реальної єдності державного і правового в суспільному житті, в результаті чого не наукове є домінуючим, а саме реальне як основа, база для наукового, де освітянське є їх синтезом. Уже в перших кафедральних підручниках із теорії держави та права зверталася увага на плюралізм розуміння держави і права, їх соціальну, культурну й національну або часову і просторову зумовленість, особливості теоретичного юридичного осмислення, значення методології їх пізнання, зв'язок з іншими науковими дисциплінами, юридичною практикою, реаліями державного та правового розвитку, сучасними світовими процесами тощо.

Логічним завершенням змін у розумінні ролі теорії держави і права в підготовці студентів стала концепція виводу права на визначну роль у загальнотеоретичній юридичній підготовці. Формування мови права, правового мислення, сучасного праворозуміння, а також правотлумачення закладено в основу підготовки кафедрального підручника «Загальнотеоретична юриспруденція».

Приваблює саме те, що підручник «Загальнотеоретична юриспруденція» є результатом авторського, своєрідного, але еволюційного переосмислення теорії держава і права, яке здійснювалася протягом майже 15 років, на основі відповідних наукових досліджень, з урахуванням реалій як організації та здійснення навчального процесу, результатів опанування теоретичних знань студентами, набуття ними практичних умінь і навичок, освітянських

реформ, так і особливостей державного та правового розвитку.

Саме цей підручник є базовим для організації та здійснення навчального процесу в Академії, з іншого боку, він найбільш систематизовано і внутрішньо узгоджено не тільки відбиває сучасну концепцію загальнотеоретичної юриспруденції, а й окреслює нові напрями її розвитку.

У цьому плані значною подією в еволюції Одеської школи загальнотеоретичної юриспруденції стала підготовка й публікація колективного підручника «Загальнотеоретична юриспруденція: навчальний курс» (2011), який затверджено Міністерством освіти, науки, молоді та спорту України (лист № 1/11-12162 от 22.12.2011 г.), а авторами якого є відомі представники цієї школи.

Побудова підручника та його зміст певною мірою зберігають вітчизняні традиції викладання теорії держави і права, але трансформують їх відповідно до особливостей концептуального бачення загальнотеоретичної юриспруденції. Новаційність структури підручників виявляється не тільки в оновленні розділів, підрозділів, основних питань тем, а й у відмінній від традиційних побудов подібних підручників послідовності їх розташування й описання в тексті підручника. Так, основними його розділами є пролегомени права і держави; догма права; дія права; результативність права; статика і динаміка держави; право, держава і цивілізація.

Судити щодо доцільності запропонованої побудови й подання навчального матеріалу можливо з різних точок зору, проте найголовнішим є те, наскільки авторам підручника вдалося в цьому підручнику реалізувати концептуальні засади Одеської науково-педагогічної школи загальнотеоретичної юриспруденції, систематизувати результати наукових досліджень, адаптувати їх до особливостей сприйняття студентами. Якраз у цьому плані підручник виділяється поміж інших не тільки оригінальністю авторської «задумки», а й станом її наукової розробки та забезпечення,

оптимальним переводом складної та специфічної за природою й описанням «матерії» наукового пошуку в зрозумілий для студентів навчальний матеріал. Традиційність і новаційність у теоретичному мисленні, реалізація концепції загальнотеоретичної юриспруденції в побудові і змістовому наповненні підручника проглядається у виокремленні статичної й динамічної права та держави, їх антропологічному, аксіологічному й цивілізаційному та інших вимірах, розрізненні і єдності їх історії й сучасності, акцентуації їх соціального значення та ефективності, плюралістичності розуміння права, держави, їх взаємозв'язку, використанні наукових знань з інших наукових і навчальних дисциплін, зв'язку з практикою, досвідом інших країн тощо.

Значення цього підручника в розвитку Одеської науково-педагогічної школи загальнотеоретичної юриспруденції полягає й у тому, що досвід його підготовки, результати сприйняття іншими вченими, педагогами та студентами, у свою чергу, зумовили доцільність і спрямованість нових наукових розвідок, які здійснювалися і здійснюються представниками цієї школи в межах власних наукових інтересів і наукових позицій, а також нових форм їх систематизації.

Знову-таки розширення площини наукового осягнення загальнотеоретичної юриспруденції, збереження традиції концептуального бачення загальнотеоретичної юриспруденції, виявлення нових ракурсів осмислення й формування новацій у їх дослідженні потребувало їх дещо іншої наукової систематизації та розгортання.

Напевно, якась зумовленість є в тому, що після підручника «Загальнотеоретична юриспруденція» авторами цієї школи підготовлено та видано у 2012 році колективну монографію «Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції», в якій у систематизованому, доповненому та оновленому вигляді подано авторське бачення вирішення таких проблем держави і права та їх пізнання, як аксіометрія й аксі-

осфера держави і права, особливості правових цінностей у різних традиціях, антропологічний вимір міфів у їх значення як джерел права, особливості слов'янської правової культури, герменевтики в праві, мовного, міського та інших просторів права, держави і громадянського суспільства; викладено новаційне бачення правового порядку, правового контрактивізму, інформаційної функції права, правових аспектів військової служби, правового мислення, правової допомоги тощо.

Про органічний зв'язок цих видань свідчить й виокремлення в окремий розділ питань, які стосуються розвитку юридичної освіти та викладання загальнотеоретичної юриспруденції, зокрема методологічного її призначення, класичної юридичної освіти та її розвитку, творчого характеру юридичної педагогіки, застосування юридичних технологій у підготовці юристів, особливостей викладання навчальних дисциплін, «мови українського права», «церковного права», «військового права» тощо.

У цій монографії простежується спроба надати новій цілісності, взаємопов'язаності плюралізму варіацій і площин розкриття «панорами» загальнотеоретичної юриспруденції, яка спонукала до їх відповідного переосмислення, виявлення й дослідження нових аспектів, зв'язків, ракурсів, проблем, властивостей або розширення кола читачів, які могли ознайомитися з ними, додаткового визнання через публікації в авторитетних виданнях, іноземною мовою тощо. Так, нові обрії надаються у 2013–2014 роках Ю.М. Оборотовим подальшій концептуалізації та розв'язанню вже раніше окреслених проблем: загальнотеоретичній юриспруденції, своєрідності українського права, його просторовій зумовленості (місцю розвитку) та цивілізаційній ідентифікації, розгортанню методології юриспруденції, взаємовпливам теоретичного «образу» держави та реалій її існування, такій властивості права, як надійність, які публікуються у всеукраїнських виданнях «Право України»,

«Юридичний вісник», колективній монографії НАПрУ «Правова доктрина України» тощо.

Подібні дослідження здійснюються й іншими представниками школи, результати яких оприлюднюються в наукових статтях, тезах наукових конференцій тощо. Результатом колективного осмислення новаційної орієнтації загальнотеоретичної юриспруденції як сучасної теорії держави і права стала монографія «Креативність загальнотеоретичної юриспруденції» (2015), у передмові до якої її авторами підкреслюється, що в сучасних умовах і напрямках розвитку української юриспруденції «досить характерним виступає дослідницький запал учених Одеської школи права, які представляють загальнотеоретичну юриспруденцію, розробки яких усе частіше оформлюються в концептуальні ідеї, методологічні принципи, правові і державні цінності і норми, які відповідають сучасній епосі постмодерну і особливостям існування в ній суверенної України».

Використовуючи розуміння креативності сучасної юриспруденції поданої в цій монографії та враховуючи зазначене вище, можна зазначити, що саме для Одеської науково-педагогічної школи загальнотеоретичної юриспруденції притаманно «звільнення юридичних досліджень від догматизованості стереотипів правового мислення, безпосереднє звернення до традицій, норм та інститутів правової спадщини і їх творче використання в умовах нового часу, відстоювання власної (української) правової ідентичності, державної цілісності й самоуправлінського місцевого різноманіття».

Концептуалізація загальнотеоретичної юриспруденції в інтерпретації цієї школи не є догматичною, закритою, завершеною, навпаки, є здатною і внутрішньо орієнтованою на подальший розвиток. За результатами наукових досліджень, які здійснюються представниками цієї школи, наукових розвідок інших науковців, які здійснюють свої наукові пошуки в концептуальному

полі загальнотеоретичної юриспруденції чи під її впливом, закладаються перспективні напрями подальших досліджень, вони стають основою наукового прогнозування, планування наукових досліджень. Так, у планах наукових досліджень Академії та її кафедри теорії держави і права (і не тільки їх) передбачено низку заходів, спрямованих на подальший розвиток загальнотеоретичної юриспруденції, яка вже перестає бути лише концептуальним баченням теорії держави та права, а набуває властивостей конкретизованого, внутрішньо узгодженого, методологічно вивіреного і практично значущого наукового знання. Прикладом цього можуть бути напрями наукових досліджень, які реалізуються в межах дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів кандидата й доктора юридичних наук: держава і право в працях О.В. Сурілова, державно-приватне партнерство, класифікації правових інститутів, властивості правого життя, правової політики, електронна держава, інститути й функції сучасної держави, правова нормативність українського права, інтегративна правова система, джерела процесуального права України, дуалізм сучасного права, контрактивізація механізму дії права, трансформація держави в умовах глобалізації, правових тезаурусів та інші проблеми загальнотеоретичної юриспруденції.

Висновки. Безумовно, не можна сказати, що запропоноване для розгляду наукове бачення змістового наповнення й перспектив розвитку теорії держави і права є єдино можливим і доцільним, як, власне, і сама концепція загальнотеоретичної юриспруденції, її представники не претендують на це. Сьогодні на пострадянському просторі важко визначити якусь іншу наукову школу розуміння загальної теорії держави і права, яка б мала такий рівень наукового забезпечення, масив публікацій, була численною за учасниками, характеризувалася цілісністю, концептуальністю і плюралізмом сприйняття

загальної теорії держави і права, на такому рівні запроваджена в навчальний процес, визнана науковою спільнотою в її концептуальному баченні загальнотеоретичних проблем осмислення й розвитку держави і права, найбільш повно охоплювала таку форму інституціоналізації науки, як наукова школа, мала перспективи подальшого свого розвитку тощо. І в цьому аспекті Одеська наукова школа загальнотеоретичної юриспруденції може й має слугувати прикладом, зразком, моделлю для інших шкіл.

І можна лише побажати науковцям цієї школи та її прихильникам творчої наснаги й подальших успіхів, прагнення зберігати власні традиції та наповнювати свої наукові дослідження новачіями.

На завершення, враховуючи значний обсяг праць, у яких висвітлюються результати концептуалізації загальнотеоретичної юриспруденції представниками Одеської науково-педагогічної школи, можна й доцільно навести лише основні праці, в яких найбільш повно відбиваються такі її властивості, як колективність і креативність:

Ключові слова: загальнотеоретична юриспруденція, Одеська школа права, теорія держави і права.

Стаття присвячена наукознавчому виміру становлення школи загальнотеоретичної юриспруденції в Національному університеті «Одеська юридична академія». Виявляються методологічні, педагогічні та наукові підвалини її формування й розвитку. Окрема увага приділена питанням напрямів наукових досліджень школи загальнотеоретичної юриспруденції та її перспективам у дискурсивному полі вітчизняної юриспруденції.

Стаття посвящена науковедческому измерению становления школы общетеоретической юриспруденции в Национальном университете «Одесская юридическая академия». Выявляются методологические, пе-

дагогические и научные основы ее формирования и развития. Особое внимание уделено вопросам направлений научных исследований школы общетеоретической юриспруденции и ее перспективам в дискурсивном поле отечественной юриспруденции.

The article is devoted to the doctrinal measurement of becoming of general theoretical jurisprudence school at the National University "Odessa Law Academy". The methodological, pedagogical and scientific foundations of this school as well as its formation and development are highlighted. Special attention is paid to areas of research of the school of general theoretical ju-

risprudence and its perspectives in the discursive field of domestic legal doctrine.

Література

1. *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса : Феникс, 2011. – 436 с.*
2. *Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : [монографія] / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с.*
3. *Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : [монографія] / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2015. – 488 с.*

них, матеріально-фінансових засобів і кадрового потенціалу, що можуть бути залучені до законотворення на сучасному етапі. Нарешті, потрібна система, яка спиралася б на раціональну процедуру формування й удосконалення нормативної, передовсім законодавчої, бази. Необхідність підвищення продуктивності та якості законотворчої діяльності вимагає принципової перебудови технології й організації законодавчого процесу. Цілком погоджуємось із такою критичною характеристикою законодавчого процесу, наданою ще в 1994 р. та актуальною й досі.

Сьогодні правовий моніторинг в Україні здійснюють різні суб'єкти, але відчувається відсутність механізмів взаємодії державних органів із дослідження якості й ефективності дії нормативних актів. Наслідком є низка розрізнених нормативно-правових актів, що регламентують цю сферу, наявність дублюючих структур в органах державної влади, невизначеність їхніх повноважень, невпорядкованість і відсутність систематизації пропозицій щодо вдосконалення законодавства й багато іншого, що підтверджує недосконалість зворотних зв'язків між правотворенням і правозастосуванням.

Відповідно до Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України, закони, що повертаються з підпису Президента України, підлягають обов'язковому скеруванню Головою Верховної Ради України до комітету Верховної Ради України, на який покладається аналіз практики застосування відповідних законодавчих актів. Після набрання чинності законом України апарат Верховної Ради України разом із відповідним секретаріатом головного комітету веде справу закону, до якої включаються, зокрема, прийнятий Верховною Радою України план організаційних, кадрових, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних заходів для реалізації положень прийнятого закону, а також повідомлення, що надійшли до Верховної

Ради України, про хід виконання цього плану Кабінетом Міністрів України; повідомлення, які надійшли з Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів України, Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також у разі надходження їхніх пропозицій щодо підвищення ефективності дії цього закону [2]. Оскільки депутати наділені правом створювати закони, то цілком природно, що в них має бути право на вивчення результатів їх застосування на практиці. Професійний парламентський контроль за функціонуванням нормативних актів сприяє своєчасному прийняттю актуальних законодавчих рішень з метою забезпечення стійкого соціального розвитку суспільства [3, с. 257; 263]. До речі, ще Ш.Л. Монтеск'є зазначав, що законодавча влада повинна мати право й має розглядати, як саме приводяться в дію створені нею закони [4, с. 144].

Завдання проведення правового моніторингу України виконує Інститут законодавства Верховної Ради України як базова установа науково-правового забезпечення законодавчої діяльності Верховної Ради України. Інститут здійснює підготовку проектів перспективних і поточних державних програм законопроектних робіт Верховної Ради України, підготовку проектів законів із найважливіших питань розвитку суспільства й держави та їх наукове обґрунтування; проводить наукові експертизи проектів законодавчих актів тощо. Для виконання цих завдань фахівці Інституту здійснюють фундаментальні та прикладні дослідження розвитку законодавства України, аналізують ефективність механізму застосування чинного законодавства, розробляють пропозиції щодо усунення неузгодженостей і суперечностей між окремими актами законодавства й заповнення в ньому правових прогалів [5]. Крім того, питання ефективності законодавства вивчаються в межах постійно діючого навчального курсу «Законотворчість» Української школи законотворчості

Інституту законодавства Верховної Ради України. Але варто звернути увагу на те, що виконання такої важливої функції, як правовий моніторинг, покладено на Інститут законодавства, який є неприбутковою організацією та не має владних повноважень.

Виконання законів України забезпечують також міністерства, інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, про що зазначені органи письмово інформують Кабінет Міністрів України, але в тому разі, якщо така вимога передбачена планами організації підготовки проектів актів, необхідних для забезпечення їх реалізації. Секретаріат Кабінету Міністрів здійснює контроль за своєчасним поданням органами виконавчої влади проектів законів для підготовки їх до розгляду Кабінетом Міністрів і здійснює моніторинг виконання органами виконавчої влади планів організації підготовки проектів актів, необхідних для забезпечення реалізації законів України. Про результати контролю та моніторингу Секретаріат Кабінету Міністрів України систематично інформує Прем'єр-міністра [6].

Важливу роль в оцінюванні ефективності законодавчого впливу відіграє Міністерство юстиції України. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України [7], центральний орган виконавчої влади, зокрема, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства та подає їх у встановленому порядку на розгляд Кабінетові Міністрів України.

До 2012 р. оцінку ефективності законодавства здійснював Центр правової реформи та законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України. На Центр поклалися функції організації розроблення концепцій, проектів актів законодавства з питань розвитку суспільства й держави, здійснення наукового їх обґрунтування, координація діяльності центральних органів виконавчої влади, наукових установ і вищих навчальних закладів України у сфері підготовки за-

конопроектів. Центр правової реформи й законопроектних робіт, відповідно до покладених на нього завдань, зокрема, готував на основі вивчення світового досвіду узагальнені пропозиції щодо концептуального розвитку законодавства України та їх наукове обґрунтування; аналізував ефективність механізму застосування чинного законодавства, готував пропозиції щодо його вдосконалення; готував за дорученням Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства юстиції України висновки стосовно доцільності прийняття нових законодавчих та інших нормативних актів із їх правовим обґрунтуванням; розробляв і подавав до Міністерства юстиції України пропозиції щодо усунення неузгодженостей, суперечностей між актами законодавства й заповнення в ньому правових прогалин; вивчав досвід організації та проведення законопроектних робіт зарубіжних країн для використання ефективних його форм у практиці підготовки проектів актів законодавства [8]. Але, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 р. [9], діяльність Центру правової реформи й законопроектних робіт при Міністерстві юстиції припинено, створений же на заміну Координаційний центр з питань правової допомоги вказані вище завдання не виконує.

Огляд поточного законодавства свідчить, що сучасний стан правового моніторингу в Україні характеризується переважно разовими заходами, у його проведенні відсутній складник, що координує та узагальнює результати, здатний очолити цей напрям діяльності в державі. Для належної організації правового моніторингу необхідний не ситуативний аналіз даних застосування нормативно-правових актів на певну дату, а його систематичне проведення в постійному режимі, ґрунтуючись на єдиній методиці та відповідаючи вимогам комплексності, загальності й системності. Необхідно консолідувати діяльність різних суб'єктів моніторингу з метою подолання безсистемності в цій сфері, з метою підви-

щення ефективності правотворчості та її результатів [10]. Формування постійно діючого організаційного механізму правового моніторингу дасть змогу забезпечити цілеспрямований збір інформації, отримання якої в оперативному режимі є необхідним для отримання достовірних відомостей про хід реалізації законодавства, прийняття правильних правотворчих рішень, досягнення поставлених у нормативних актах цілей.

Сьогодні впровадження правового моніторингу зіштовхується з певними складнощами, а саме: з відсутністю належного нормативного забезпечення, недостатньою науково-методологічною базою, невідпрацьованістю методик проведення правового моніторингу, неналежної координації діяльності суб'єктів моніторингу, недосконалістю механізму реалізації результатів моніторингу. З метою покращення ситуації необхідно розробити порядок і методику організації та проведення правового моніторингу органами публічної влади; удосконалити механізм взаємодії органів публічної влади в галузі проведення правового моніторингу; створити дієвий механізм упровадження науково-практичних рекомендацій проведеного моніторингу в діяльність органів публічної влади; приділити належну увагу організації та проведенню науково-дослідницьких робіт із питань правового моніторингу.

Для впровадження правового моніторингу як системної, планової, постійної діяльності органів публічної влади необхідно закріпити її на нормативному рівні, шляхом прийняття Положення про правовий моніторинг та методику його здійснення. Для плідної роботи в цій сфері необхідно визначити проведення правового моніторингу як постійну функцію й покласти обов'язок її організації та координації на Міністерство юстиції України зі встановленням обов'язку підготовки плану заходів щодо реалізації нових законів, оцінювання ефективності їх реалізації з включенням виконання таких планів до показників ефективності діяльності органів публічної влади.

Необхідно вибудувати зворотній зв'язок із суб'єктами моніторингу, встановити обов'язковість розгляду отриманих від них результатів, строки розгляду, можливість направлення їх за компетенцією, обов'язковість обнародування висновків, розміщення на офіційних сайтах тощо. Крім того, потрібно передбачити, що якщо висновки та рекомендації правового моніторингу не враховані органами публічної влади, то має бути підготовлено інформацію компетентного органу про причини й підстави їх ігнорування.

Положення про правовий моніторинг та практику його здійснення має визначити правовий моніторинг як комплексну, планову, постійну діяльність органів публічної влади в межах своїх повноважень зі збору, узагальнення, аналізу й оцінювання інформації про чинне законодавство та практику його застосування для забезпечення прийняття, зміни або визнання такими, що втратили чинність (скасування), нормативно-правових актів.

Здійснення правового моніторингу включає такі етапи: підготовчий етап (визначення об'єкта, розробка плану, визначення методів, часу проведення); безпосереднє проведення моніторингу (збір інформації, звіти представників органів публічної влади та опитування представників інститутів громадянського суспільства, аналіз науково-дослідницької діяльності); узагальнення й системний аналіз зібраної інформації (вивчення зібраних матеріалів, оцінювання стану та динаміки певної сфери законодавства, розробка відповідних науково-обґрунтованих висновків і рекомендацій); обнародування результатів правового моніторингу (обговорення в широкому колі спеціалістів, експертів, громадськості, розробка остаточних варіантів рекомендацій щодо вдосконалення законодавства й поліпшення правозастосовної практики, направлення результатів суб'єктам законодавчої ініціативи, зацікавленим особам, опублікування в засобах масової інформації та на офіційних сайтах органів публіч-

ної влади); підготовка пропозицій щодо системного вдосконалення нормативної бази й коригування практики правозастосування, складання прогнозів про напрями розвитку законодавства; втілення отриманих результатів.

Під час здійснення правового моніторингу має використовуватися практика судів загальної юрисдикції; практика діяльності міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади; інформація про практику застосування нормативно-правових актів України, яка надійшла від Генеральної прокуратури України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Рахункової палати, Центральної виборчої комісії, Національного банку України, державних підприємств, установ, організацій і державних господарських об'єднань, навчальних закладів, органів місцевого самоврядування; інформація, яка надійшла від громадських, наукових, правозахисних та інших організацій та установ; інформація, почерпнута із засобів масової інформації; інформація, що надійшла від громадян, з інших джерел, зокрема статистична інформація, отримана на підставі статистичних показників і галузева статистика органів державної влади та місцевого самоврядування, а також соціологічна інформація, сформована на підставі соціологічних досліджень.

Під час здійснення правового моніторингу інформація про законодавство та практику його застосування має узагальнюватися, аналізуватися й оцінюватися за такими показниками: недотримання гарантованих прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина; неповнота правового регулювання суспільних відносин; відсутність нормативно-правових актів, необхідність прийняття яких передбачена актами вищої юридичної сили; наявність колізій, суперечностей між нормами нормативно-правового акта загального та спеціального характеру, що регулюють однорідні відносини; наявність помилок юридико-технічного характеру, у тому числі логічних, мовних; відсутність єдиної понятійно-термінологічної бази;

невідповідність нормативно-правового акта України міжнародним зобов'язанням; викривлення значення положень Конституції України, законів та інших правових актів Верховної Ради України, чинних міжнародних договорів, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також рішень Конституційного Суду України та Європейського Суду з прав людини під час прийняття нормативно-правового акта; недотримання меж компетенції органом державної влади під час прийняття нормативно-правового акта; викривлення значення положень нормативно-правового акта під час його застосування; необґрунтовані або неправомірні рішення, дії (бездіяльність) під час застосування нормативно-правового акта; положення нормативно-правових актів, які дозволяють розширювальне тлумачення компетенції органів державної влади або місцевого самоврядування; наявність у нормативно-правовому акті корупційних факторів; наявність чи відсутність однакової практики застосування нормативно-правових актів; кількість і зміст звернень фізичних і юридичних осіб із питань роз'яснення нормативно-правових актів; кількість судових рішень, що вступили в законну силу, про задоволення (відмову в задоволенні) вимог заявників, у зв'язку з відносинами, врегульованими нормативно-правовим актом, підстави їх прийняття; кількість і характер зафіксованих правопорушень у сфері дії нормативно-правового акту, а також кількість випадків притягнення винних осіб до відповідальності. За необхідності моніторинг може бути здійснений за додатковими показниками, які визначаються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади або іншими суб'єктами, які здійснюють моніторинг із власної ініціативи.

Підсумовуючи, зазначимо, що проведення правового моніторингу сприяє цілеспрямованому плануванню правотворчої діяльності, її координації, удосконаленню правозастосовної практики. Здійснення правового моніторингу дає змогу своєчасно виявити про-

галини, колізії, неясності, неточності в змісті нормативно-правових актів, а також логіко-структурні, лінгвістичні, гносеологічні й інші види правотворчих помилок [11].

Удосконалення діяльності з оцінювання ефективності законодавства має стати одним із пріоритетних напрямів вітчизняної державної політики. Ця діяльність потребує високоякісного організаційного, методологічного та методичного забезпечення; комплексного й постійного застосування ефективних засобів удосконалення політико-правового реформування; перевірки на реалізованість теоретичних напрацювань і науково-практичних рекомендацій.

Ключові слова: правовий моніторинг, правотворчість, правозастосування, ефективність законодавства.

Стаття присвячена сучасному стану й перспективам правового моніторингу в Україні. Надано визначення правового моніторингу, відокремлено етапи його проведення, суб'єктний та об'єктний склад.

Статья посвящена современному состоянию и перспективам правового мониторинга в Украине. Дано определение понятию правового мониторинга, выделены этапы его проведения, субъектный и объектный состав.

The article is devoted to the current state and prospects of the legal monitoring in Ukraine. The definition of the legal monitoring represented, marked the stages of its conduct, the subjective and objective composition.

Література

1. Про впорядкування організації і здійснення законодавчого процесу Верховною Радою України : Постанова Президії Верховної Ради України від 31 жовтня 1994 р. № 180/94-ПВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/180/94-%D0%BF%D0%B2>.
2. Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами зако-

нів, постанов, інших актів Верховної Ради України : Додаток до Розпорядження Голови Верховної Ради України від 22 травня 2006 р. № 428 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/428/06-%D1%80%D0%B3>.

3. Бобров В.В. Правовая технология / В.В. Бобров, А.К. Черненко ; отв. ред. В.С. Курчев. – Новосибирск : Изд-во СО РАН, 2010. – 384 с.

4. Монтестьє Ш.Л. О духе законов / Ш.Л. Монтестьє ; сост., пер. с фр. и коммент. А.В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 672 с.

5. Положення про Інститут законодавства Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 4 серпня 2003 р. № 770 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/770/03-%D1%80%D0%B3>.

6. Регламент Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 54. – Ст. 2180.

7. Положення про Міністерство юстиції України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 395/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 9. – Ст. 548.

8. Положення про Центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 1994 р. № 780 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/780-94-%D0%BF>.

9. Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції : Постанови Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 р. № 504 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 113. – 26 червня.

10. Наконечный Я.Е. Мониторинг в правотворчестве: проблемы теории и практики : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и истории права и государства; история правовых учений» / Я.Е. Наконечный. – Владимир, 2008. – 25 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawlibrary.ru/izdanie2071657.html>.

11. Автономов А.С. Правовая онтология политики. К построению системы категорий / А.С. Автономов. – М. : Инфограф, 1999. – 384 с.

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

УДК 343.01

М. Шепітько,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

**КРИМІНАЛЬНА ПОЛІТИКА
З ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ:
ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІЇ**

Стан розвитку України як незалежної, демократичної, соціальної та правової держави відзначається об'єктивною необхідністю реформування кримінальної юстиції та її органів, оскільки історичні події 2013–2017 рр. (окупація АР Крим та частин Донецької та Луганської областей) збільшили вимоги суспільства до демократизації кримінального процесу та відновлення довіри до органів, які його здійснюють. Реформування кримінальної юстиції та її органів пов'язується з ефективною кримінальною політикою з протидії злочинам у сфері правосуддя. Виходячи із загального визначення кримінальної політики, можна надати його конструкцію відповідно до протидії злочинам у сфері правосуддя. *Кримінальна політика з протидії злочинам у сфері правосуддя – це сфера знань про причини та наслідки вчинення злочинів у сфері правосуддя, які спрямовані на стратегічну протидію цій злочинності засобами громадського та державного впливу на системне реформування кримінальної юстиції на віддалену перспективу.*

Кримінальна політика з протидії злочинам у сфері правосуддя може бути реалізована через прийняття та дію стратегій, програм, договорів, окремих законодавчих та нормативно-правових актів. Прийняття таких актів завжди має мету зміни (реформування) ок-

ремим механізмів правозастосування. Тому важливим є те, що кримінальна політика з протидії злочинам у сфері правосуддя має дві форми реалізації: правотворчу та правозастосовну. Ефективність протидії злочинам у сфері правосуддя залежна не тільки від змісту правотворчої та правозастосовної форм реалізації кримінальної політики, а й від суб'єктного складу, який буде виконувати відповідні функції.

Правотворча форма кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя охоплює процес реформування органів кримінальної юстиції, процесу їх діяльності, виконання рішень для досягнення цілей кримінального судочинства через створення та прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів. На цьому рівні такими актами можуть бути не тільки окремі стратегії, програми, договори, а й Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Кримінально-виконавчий кодекси, Закони України «Про судоустрій та статус суддів», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інші. Дана форма реалізації кримінальної політики включає в себе певні процедури: 1) ініціювання прийняття або зміни нормативно-правового акта; 2) обговорення ідеї або концепції на різних рівнях (науковому, науково-практичному, професійному, суспільному, регіональному, міжре-

гіональному, державному, міжнародному); 3) прийняття нормативно-правового акта на відповідному рівні; 4) набрання чинності нормативно-правовим актом; 5) контроль реалізації ідей, вкладених у нормативно-правовий акт; 6) прийняття необхідних змін із метою досягнення більшої ефективності правозастосування.

У межах реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя важливими подіями стало прийняття кодифікованих нормативно-правових актів: Кримінального кодексу України (2001 р.) [1], Кримінально-виконавчого кодексу України (2003 р.) [2] та Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.) [3]. Найбільш резонансною подією стало прийняття КПК України. Такий висновок випливає через те, що КПК України запровадив нові підходи, перш за все, в реалізації принципу змагальності в кримінальному судочинстві (провадженні). Разом із тим відсутність апробації кодексу та широкого обговорення серед науковців та практиків призвело до перенесення слідчого до сторони обвинувачення та суттєве обмеження його функцій, появи функції процесуального керівництва, через що координація розслідування кримінальних проваджень тепер лежить на працівниках прокуратури, впровадженні функції судового контролю та появи слідчого судді, з'явленні особливих порядків кримінального провадження (наприклад щодо суддів та адвокатів).

Суспільна вимога змін у соціальній та правовій сферах запустили процедури змінення найбільш важливої та вагомій правовій інституції – Конституції України. Причому спочатку відновлено дію окремих положень Конституції України (21 лютого 2014 р.), а потім сконцентровано увагу на зміні Конституції України в частині правосуддя (25 листопада 2015 р.). Перший із названих проектів змін до Конституції України був ініційований та набув чинності через трагічні події на майдані Незалежності в Києві та

початку окупації АР Крим, а другий законопроект, ініційований Президентом України П.О. Порошенком через «першочерговість» судової реформи, яка має утвердити «незалежність судової влади, шляхом її деполітизації, для посилення відповідальності судової влади перед суспільством, а також для запровадження належних конституційних засад кадрового оновлення суддівського корпусу» [4].

Реалізація судової реформи безпосередньо пов'язана із прийнятою Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» (схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5). Наслідком прийняття Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» стало введення в дію Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276). Із вступом даних Стратегій корелюється також прийняття наукових стратегій – Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки [5] або Єдиної європейської програми розвитку криміналістики до 2025 року «Криміналістика – 2025» [6].

Дані нормативно-правові акти фіксують стан окремих державних та правових інститутів та програму їх реформування, досягнення окремих цілей, як-то: впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі (ст. 2 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»), визначення пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини (ст. 2 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки). Формулювання таких цілей відповідає цілеспрямованню всіх

видів кримінальної політики відповідно до наданих їх понять (розумінь).

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» передбачено здійснення судової реформи та реформи правоохоронної системи за вектором безпеки, які віднесено до першочергових. Судова реформа проводитиметься у два етапи: перший етап – невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в Україні; другий етап – системні зміни в законодавстві: прийняття нової Конституції України та на основі відповідних конституційних змін – нових законів, що стосуються судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів. Таким чином, судова реформа передбачає лише зміни в законодавстві України.

Метою державної політики під час реалізації реформи правоохоронної системи за Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» є «коригування завдань та функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань». Також передбачається розподілення функцій із формування політики, що має здійснюватися Міністерством, та реалізації політики, що має здійснюватися окремим центральним органом виконавчої влади в системі Міністерства внутрішніх справ України – Національною поліцією. У Стратегії також зазначається на необхідність забезпечити «прозору систему конкурсного добору осіб на посади, створити нову систему атестації персоналу органів правопорядку, змінити підходи до підготовки працівників цих органів, що повинно забезпечити зміну їх ставлення до виконання службових обов'язків у напрямі усвідомлення їх як надання оплачуваних державою послуг із забезпечення насамперед безпеки кожної особи, її особистих та майнових прав, суспільних та державних інтересів».

Цікавими також є очікувані результати здійснення судової реформи та реформи правоохоронної системи, які вимірюються стратегічними індикаторами: 1) за індексом сприйняття корупції, який розраховує Transparency International, Україна увійде до 50 кращих держав світу [7]; 2) за результатами опитування рівень довіри експертного середовища (адвокати, юристи) до суду становитиме 70 відсотків; 3) за результатами загальнонаціонального опитування рівень довіри громадян до органів правопорядку становитиме 70 відсотків; 4) оновлення кадрового складу державних службовців у правоохоронних органах, судах, інших державних органах на 70 відсотків.

Правозастосовна форма реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя охоплює процес реформування органів кримінальної юстиції, процес їх діяльності, виконання рішень для досягнення цілей кримінального судочинства через застосування законодавчих та інших нормативно-правових актів. Моментом початку реалізації правозастосування кримінальної політики є набрання чинності відповідного нормативно-правового акту, яким регулюються загальні або окремі положення щодо реформування органів та процедур кримінальної юстиції для протидії злочинам у сфері правосуддя. Саме тому ефективність реформи пов'язують, перш за все, із правозастосуванням. Хоча передбачення ефективності її виконання може бути здійснено на рівні створення нормативно-правового акту, який покликаний урегулювати суспільні відносини правосуддя. Складність оцінки такого реформування в тому, що правозастосування залежне від правотворчої форми реалізації відповідної кримінальної політики. Однак така залежність не є абсолютною, оскільки діяльність із протидії злочинам у сфері правосуддя хоч і залежить від встановлених нормативно-правовими актами форм, але суб'єкти, на яких вона розповсюджується, та способи впливу на них залишається не-

змінними та досить обмеженими. Саме від цієї форми реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя залежить ефективність реалізації ідей, закладених при прийнятті відповідного нормативно-правового акта, який мав на меті – протидію злочинам у сфері правосуддя.

З точки зору правозастосування в Україні запущено кілька нових органів, діяльність яких спрямовано на протидію у сфері правосуддя. Таким органом можна назвати Національне антикорупційне бюро України (Закон України «Про антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII). За КПК України (ч. 5 ст. 216) детективи НАБУ здійснюють розслідування злочинів, передбачених статтями 191, 206², 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 368, 368², 369, 369², 410 КК України, якщо ці злочини вчинено суддею Конституційного суду України, суддею суду загальної юрисдикції, народним засідателем або присяжним (під час виконання цих функцій), дисциплінарними інспекторами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Головою, заступником Голови, секретарем секції Вищої ради юстиції, іншим членом Вищої ради юстиції; Генеральним прокурором України, його заступником, помічником Генерального прокурора України, прокурором Генеральної прокуратури України, слідчим Генеральної прокуратури України, керівником структурного підрозділу Генеральної прокуратури України, прокурором Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, області та його заступником, керівником структурного підрозділу прокуратури Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, області; особою вищого начальницького складу органів внутрішніх справ, державної кримінально-виконавчої служби, органів та підрозділів цивільного захисту, посадовою особою митної служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника податкової та митної справи III рангу

і вище, посадовою особою органів державної податкової служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника податкової та митної справи III рангу і вище. Для формування кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя створення та діяльність детективів НАБУ має суттєве значення. Учинення злочинів корупційної спрямованості або інших названих КПК України злочинів службовими особами, які здійснюють функції досудового розслідування або судового розгляду, безпосередньо впливає на сферу правосуддя. Так, прийняття пропозиції обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) та незаконне збагачення (ст. 368² КК України) може бути пов'язано з такими злочинами проти правосуддя: притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України) та інші. Саме тому протидія корупційним проявам через здійснення попередження, виявлення, припинення та розкриття детективами НАБУ впливає на реалізацію кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя.

Важливим також для реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя є створення Державного бюро розслідування (Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII). Відповідно до ч. 4 ст. 216 КПК України слідчі органів Державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до 1-3 категорій посад державних службовців, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли досудове

та програмах, затверджених Президентом та Кабінетом Міністрів України. Суттєвий вплив на прийняття та виконання таких нормативно-правових актів здійснюють через свою діяльність міжнародні та всеукраїнські неурядові громадські організації, наукові установи та їх представники, політичні партії та їх члени, тощо.

Інформаційна функція виявляється в тому, що особи, які приймають участь у реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя, використовують відомості про реальну дійсність правосуддя, що допомагає встановити певний юридичний факт. Така інформація може мати правову та неправову форму, бути офіційною та неофіційною, вербальною та невербальною, текстовою, графічною, цифровою, та містити звуко-, фото-, відео- або інші дані, що використовуються у зв'язку з реалізацією кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя.

За допомогою *прогностичної функції* здійснюється передбачення можливостей із виконання завдань та досягнення цілей кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя, що включає в себе прогнозування: 1) результатів протидії злочинам у сфері правосуддя; 2) необхідних правових, організаційних, тактичних, технічних, методичних та інших засобів протидії злочинам у сфері правосуддя; 3) формування суб'єктного складу осіб, які будуть здійснювати функції з протидії злочинам у сфері правосуддя; 4) комплекс дій цих осіб та органів, які вони представляють для реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя; 5) формування заходів з протидії незаконним посяганням на процес досягнення цілей та завдань кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя. Відповідно до проаналізованих нормативно-правових актів, які прийняті на реалізацію кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя, прогнозування відбувається лише щодо уявлення суб'єктного складу та органів, які будуть

здійснювати такі функції, формування правових засобів протидії. Прогнозований результат здійснення кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя має бути оцінено за допомогою різних чинників – опитувань юристів, адвокатів, інших осіб щодо ефекту від такого реформування, показників міжнародних громадських організацій.

Регулятивна функція забезпечує регуляцію суспільних відносин під час здійснення протидії злочинам у сфері правосуддя засобами громадського та державного впливу на системне реформування кримінальної юстиції. Ця функція виявляється у формальному закріпленні та регуляції суспільних відносин за допомогою законодавчих або інших нормативно-правових актів. Регулятивна функція кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя пов'язана із реалізацією пізнавальної та інформаційної, оскільки ці функції розкривають, які саме суспільні відносини регулюються. Регулятивна функція може мати негативний характер через перебільшену регуляцію даною сфери або наявні негативні прогалини в такій регуляції. Негативні очікування (прогнози) від реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя мають зумовлювати поточне регулювання або відмову від досягнення певних результатів.

За допомогою реалізації *охоронної функції* здійснюється захист осіб, що потрапляють у сферу кримінальної юстиції та суспільства в цілому. Відповідно до реалізації даної функції важливим є дія Кримінального кодексу України, який встановлює систему злочинів проти правосуддя та інших суміжних злочинів, які посягають на сферу правосуддя, а також систему покарань за їх вчинення (включаючи визначення виду, розміру та строків покарань). Охоронна функція здійснюється не тільки через кримінально-правовий напрям, а й через інші. Так, положення ст. 2 КПК України спрямовують його дію на «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопору-

шень, охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження...». Так само на захист прав та законних інтересів спрямований КВК України (ст. 1) та інші спеціальні Закони України, які регулюють діяльність суду та правоохоронних органів.

Реалізація *превентивної, виховної функцій та функції караності* кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя безпосередньо пов'язані з виконанням охоронної функції. Названі функції певним чином розкривають зміст даної функції, оскільки караність досягається через застосування покарання на осіб, винних у вчиненні злочинів проти правосуддя або суміжних злочинів, що посягають на сферу правосуддя. Превенція здійснює запобігання вчиненню нових злочинів у сфері правосуддя як винуватою особою, так і іншими особами, виховання досягається через ефективність застосування такого покарання. Разом із цим превентивна та виховна функції мають більш широку дію, ніж функція караності. Такий висновок ґрунтується на тому, що протидія злочинам у сфері правосуддя може мати місце не тільки у зв'язку з наявним вчиненням злочину в цій сфері, а й без вчинення таких злочинів. Саме тому превентивна та виховні функції маю застосовуватися в більшій мірі ще до вчинення злочинів у сфері правосуддя. Це можуть бути заходи інформаційного, психологічного, професіонального та інших впливів на учасників, що здійснюють судочинство. Якщо кримінальна політика з протидії злочинам у сфері правосуддя має позитивний ефект, то виховна функція реалізовується через формування позитивного фону роботи судових та правоохоронних органів, виховання поваги до даних інституцій у суспільстві.

Заохочувальна функція безпосередньо пов'язана з виховною. Це означає, що наслідком досягнення цілей кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя є не тільки виховання поваги до правових, суспільних та державних інституцій, які від-

носяться до кримінальної юстиції, а й заохочення членів суспільства до позитивної поведінки у формі дотримання прав та свобод людини і громадянина. Заохочувальна функція може грати й негативну роль – за умов безкарності за вчинення злочинів у сфері правосуддя, заохочувати до вчинення злочинів у сфері правосуддя або заохочувати до вирішення правових конфліктів за допомогою самоправства.

Психологічна функція кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя полягає в застосуванні такого впливу на членів суспільства, що дозволить досягти цілей такої політики. Психологічний вплив на різні категорії осіб здійснюється через наявність або відсутність інформаційного фону протидії злочинам у сфері правосуддя. Психологічна функція виконується через оцінку рівня професійності працівників сфери кримінальної юстиції, їх зовнішній вигляд, стиль поведінки під час та поза виконанням службових повноважень, економічну підтримку таких суб'єктів, ефективність їх діяльності, досягнення цілей кримінального судочинства та покарання.

Функція економічної доцільності кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя виявляється через те, що досягнення цілей органів кримінальної політики має здійснюватися лише через достатню кількість затрат держави на їх утримання. Відповідно до стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки джерелами її фінансування для стануть: Державний бюджет України; проекти та програми міжнародної технічної та фінансової допомоги; інші джерела, передбачені законодавством.

Функція економії правових та криміналістичних засобів кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя реалізовується через застосування лише необхідних правових та криміналістичних засобів у даній ситуації. Для цілей кримінальної політики правові засоби під час правотворчості

та правозастосування мають бути задіяні лише ті і лише таким чином, що може вплинути на досягнення конкретної цілі кримінальної політики.

Спеціальні функції кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя мають свій прояв лише через те, що їх виконує певний суб'єкт уповноважений на це. Формуванні спеціальних функцій кримінальної політики в даній сфері відбувається через те, що окремі загальні функції мають здатність до змішування у відповідності до правового статусу суб'єкта, який її виконує. Різноманітність спеціальних функцій не дозволяє назвати їх усіх, а лише робить можливим назвати окремі з них. Такий висновок зумовлюється величезним обсягом прав та обов'язків осіб, які приймають участь у реалізації кримінальної політики у сфері протидії злочинам у сфері правосуддя.

Окремими спеціальними функціями можна назвати: ініціювання (Президент, Кабінет Міністрів України, окремий державний орган або громадська організація ініціює запровадження відповідної кримінальної політики); діагностування (перевірка очікуваних (прогнозованих) результатів та їх сприйняття у суспільстві); коректування (орган, який прийняв відповідний нормативно-правовий акт коректує план, програму, стратегію через неможливість, відсутність необхідності виконання якогось положення); виявлення типових злочинних ситуацій або схем, які дозволяють вчиняти злочини проти правосуддя (за допомогою процесуальних та криміналістичних засобів дозволяє виявити такі суспільних відносин у сфері правосуддя, які більше за інших схильні до незаконного впливу з боку зацікавлених осіб; знання про такі типові ситуації та схеми дозволяє спрямувати не тільки конкретні досудові розслідування окремих кримінальних правопорушень, а й виявити прогалини законодавства, скорегувати виконання кримінальної політики); усунення протидії (здійснюються окремі слідчі (розшукові) дії, які спрямовані на нейтра-

лізацію протидії реалізації здійснення кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя).

Ключові слова: кримінальна політика, злочини проти правосуддя, протидія вчиненню злочинів, правотворчість, правозастосування, функція.

Стаття присвячена проблемі виокремлення форм реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя. Установлено, що кримінальна політика в даній сфері реалізовується в правотворчій та правозастосовній формі. Окрема увага приділяється функціям кримінальної політики. Автором було виокремлено загальні та спеціальні функції. Серед загальних функцій кримінальної політики було вказано: пізнавальна, інформаційна, прогностична, регулятивна, охоронна, караності, превентивні, виховна, заохочувальна, психологічна, економії правових та криміналістичних засобів, економічної доцільності. Спеціальні функції знаходять свій прояв через діяльність окремих суб'єктів правозастосування та змішування загальних функцій між собою.

Статья посвящена проблеме установления форм реализации уголовной политики по противодействию преступлениям в сфере правосудия. Уголовная политика в данной сфере реализуется в правотворческой и правоприменительной форме. Особое внимание уделяется функциям уголовной политики. Автором были названы общие и специальные функции. Общими функциями уголовной политики являются познавательная, информационная, прогностическая, регулятивная, охранная, наказуемости, превентивные, воспитательная, поощрительная, психологическая, экономии правовых и криминалистических средств, экономической целесообразности. Специальные функции проявляются посредством деятельности отдельных субъектов

правоприменення и смешивания общих функций между собой.

The article is devoted to the forms of realization of the criminal policy on the counteraction to the crimes against justice. Criminal policy in this area is realized in the form of law-making and law enforcement. Special attention was paid to the functions of the criminal policy. The author was named general and special functions. General functions of criminal policy are cognitive, informative, predictive, regulatory, security, blameworthiness, preventive, educational, incentive, psychological, legal and forensic saving funds, the economic feasibility. Special functions are manifested through the personal activities of law enforcement agents and the general functions mixing.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Офіційний вісник України від 08.06.2001, № 21. – С. 1.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV // Голос України від 29.08.2003, № 161.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // Голос України від 19.05.2012, № 90-91.
4. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 № 1401-VIII // Голос України від 29.06.2016 № 118.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.aprnu.kharkiv.org/doc/strategiya.pdf.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.crimcongress.com/news/4783/.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.transparency.org/.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 349.2:331.526

О. Шукін,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Зайнятість та працевлаштування є одними з основних інститутів у системі трудового права України. Особливого значення належне наповнення змістом цього інституту набирає саме у період становлення та функціонування ліберального ринку праці, реформування трудового законодавства та підготовки до прийняття Трудового кодексу України.

Проголошення України демократичною, соціальною, правовою державою, обрання нею у якості загальнонаціональної стратегічної мети побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки порушило перед нашою країною цілу низку завдань у сфері зайнятості, які потребують негайного вирішення. Однією з найважливіших передумов, що забезпечують досягнення цієї мети є проведення ефективної політики добробуту населення України. Пріоритетним завданням на цьому шляху є забезпечення становлення повноцінного ринку праці, що передбачає надання кожній людині права на вільне обрання зайнятості у будь-якій дозволеній формі. Такий вибір визначається суспільними потребами та індивідуальними можливостями людини. Досвід діяльності цивілізованого ринку праці у державах з розвинутою ринковою економікою показує, що він здатний у неабиякій мірі посилити ефективність використання трудового потенціалу країни.

У той же час ринкові відносини у сфері працевлаштування, формування

попиту і пропозиції на робочу силу неминуче створюють цілу низку негативних соціальних наслідків, у тому числі безробіття.

Обравши європейський вектор розвитку, Україна в особі компетентних органів державної влади намагається реформувати законодавство у сфері зайнятості та працевлаштування з метою створення нової цивілізованої моделі взаємовідносин між державою, працівником і роботодавцем. Однак реалії сьогодення у політичному та економічному житті України значно уповільнюють і ускладнюють цей процес, що, насамперед, негативно впливає на соціальну стабільність у суспільстві. Посилення зовнішньої трудової міграції, активна внутрішня міграція населення з тимчасово окупованих та непідконтрольних державним властям України територій до інших регіонів України, величезне звільнення значної кількості працівників через закриття підприємств на Донбасі та в Автономній Республіці Крим, а також триваюча з 2008 року фінансова криза, призвели до істотного зростання нелегальної зайнятості та безробіття, з якими державні інститути у сучасних правових реаліях працевлаштування не у змозі впоратись. Додатково також відчувається вплив таких проблем, як значне перевищення попиту кваліфікованої робочої сили над пропозицією, невідповідність трудового законодавства сучасному рівню розвитку відносин у сфері зайнятості та пра-

цевлаштування (фактична відсутність законодавчого регулювання нетипових форм зайнятості тощо), корупція в органах державної влади та правовий нігілізм роботодавців, внаслідок чого ситуація на ринку праці стає ще більш ускладненою та потребує рішучих дій та реформ. Одним із першочергових напрямків вирішення економічних і соціальних проблем у країні є вжиття пріоритетних заходів щодо зменшення рівня безробіття, забезпечення можливості кожної працездатної особи влаштуватися на підходящу роботу, яка б відповідала рівню її освіти, професії та кваліфікації.

Зазначимо, що істотне значення для вирішення вищезазначених прикладних проблем вітчизняної сфери зайнятості має попереднє розроблення та впровадження відповідного, чіткого та однозначного визначеного, вивіреного з теоретико-методичної точки зору категоріального апарату. Таким чином, удосконалення саме правової категорії «зайнятість» повинно стати головною передумовою подальшої розробки, підтримання та впровадження новітньої прогресивної державної політики у сфері зайнятості та працевлаштування населення, створення сприятливого середовища для реалізації громадянами права на працю.

Специфіку правового регулювання у сфері зайнятості населення та соціального захисту від безробіття, включаючи різноманітні загальнотеоретичні аспекти відповідної проблематики, у своїх працях розглядали такі видатні науковці галузі трудового права: Н.Б. Болотіна, Л.Ю. Бугров, Т.Г. Гринь, В.В. Жернаков, Г.С. Гончарова, В.П. Данукін, М.І. Іншин, І.В. Лагутіна, Р.З. Лівшиць, М.В. Лушнікова, А.М. Лушников, А.Р. Мацюк, О.В. Магницька, О.М. Медведєв, О.М. Обушенко, О.С. Пашков, А.Ю. Пашерстник, О.І. Процевський, В.О. Процевський, В.І. Прокопенко, С.М. Прилипко, П.Д. Пилипенко, М.М. Пурей, В.М. Скобелкін, О.В. Смирнов, А.І. Ставцева, В.М. Тол-

кунова, К.П. Уржинський, Г.І. Чанишева, Р.І. Шабанов, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту окремих загальнотеоретичних аспектів правової категорії «зайнятість», а також систематизації та удосконалення концептуальних засад наявних класифікацій категорії «зайнятість» за видами та формами.

На даний час у правовій науці та у суміжних галузях знань є чотири підходи до визначення змісту юридичного поняття «зайнятість»: зайнятість – як відносини; зайнятість – як діяльність; зайнятість – як процес; зайнятість – як стан. Проте у сучасній науковій юридичній літературі виділяються дві основні позиції щодо правового розуміння поняття «зайнятість».

Перша – зайнятість як діяльність осіб. А.Ю. Бабаскін [1], В.І. Прокопенко [2], Т.Г. Маркіна [3], О.С. Пашков [4] та інші вважають, що поняття «зайнятість населення» необхідно розглядати як діяльність громадян, що не суперечить законодавству, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб, як правило, з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі.

Щодо другої позиції (В.С. Буланов, Н.О. Волгін [5] та інші) – зайнятість розглядається як сукупність суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією права громадян на зайнятість. У свою чергу, означені суспільні відносини складаються у правовому полі та у ньому є фактичним відображенням реалізації здатності до праці. Таким чином, як суспільні відносини вони можуть бути охарактеризовані як правовідносини зайнятості, які є вираженням реалізації особою здатності до праці.

У нормативну лексику категорія «зайнятість населення» вперше була введена Законом України «Про зайнятість населення» від 01 березня 1991 року № 803-ХІІ. Остання визначалась, як діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних по-

треб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі [6].

Сучасне нормативне визначення поняття «зайнятість» міститься у ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року № 5067-VI, згідно з якою зайнятість – не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно [7].

Вважаємо, що можна визначити наступні основні ознаки юридичної категорії «зайнятість»: продуктивність; повність; гідність; ефективність; раціональність; вільне обрання.

Повна зайнятість у п. 14 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI визначається як зайнятість працівника за нормою робочого часу, передбаченою згідно із законодавством, колективним або трудовим договором. Поняття повної зайнятості визначає: по-перше, питому вагу зайнятого працездатного населення у всьому працездатному населенні й, по-друге, ступінь сталості зайнятості працездатного населення суспільно корисною діяльністю [7].

Раціональна зайнятість розуміється як найбільш економічно обґрунтований розподіл носіїв робочої сили за галузями і сферами економіки, що забезпечує повне задоволення потреб всіх членів суспільства.

Ефективна зайнятість означає такий розподіл трудових ресурсів у територіальному й галузевому розрізах, у сферах використання праці та видах діяльності, що дає можливість у кожний момент часу одержати найбільший приріст матеріальних і духовних благ і забезпечити ефективне використання у трудовому процесі кожного зайнятого. При повній та ефективній зайнятості вирішуються два завдання: створюєть-

ся достатня кількість робочих місць і забезпечуються необхідною кількістю працівників підприємства й організації. Перше завдання відповідає інтересам населення, що проживає на певній території, друге – інтересам роботодавця. Досягнення ефективної зайнятості – завдання суб'єктів господарювання, а повної – функція держави. Оптимальне співвідношення повної та ефективної зайнятості дає можливість визначити раціональну зайнятість.

Припустимо, що у цілому наведене розуміння раціональної та ефективної зайнятості відповідає у чинному Законі України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI поняттю продуктивної зайнятості як зайнятості, що дає змогу забезпечити ефективне суспільне виробництво та задовольнити потреби працівника на рівні не менше встановлених законодавством гарантій [7].

Вільно обрана зайнятість у п. 5 ст. 1 чинного Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI трактується як реалізація права громадянина вільно обирати вид діяльності, не заборонений законом (зокрема такий, що не пов'язаний з виконанням оплачуваної роботи), а також професію та місце роботи відповідно до своїх здібностей і потреб [7].

Гідна зайнятість – це зайнятість, що з повагою сприймається суспільством, задовольняє індивіда за своїми моральними, матеріальними, якісними, кількісними та змістовними характеристиками, не завдає шкоди здоров'ю та сприяє розвитку здібностей людини. Зайнятість як результат гідної праці є проявом: безпеки праці, поваги прав трудящих і наявності їхнього соціального захисту, відповідного доходу, можливості впливати на ухвалення рішень стосовно умов праці шляхом соціального діалогу.

За змістом зайнятість поділяється на трудову та нетрудову.

До трудової зайнятості належать: 1) наймана праця; 2) самодіяльна зайнятість.

Погодимось із думкою С.М. Прилипка і О.М. Ярошенка, які до форм зайнятості у сфері найманої праці відносять наступні: 1) робота за трудовим договором; 2) робота за договорами цивільно-правового характеру, предметом яких є виконання роботи та надання послуг (договір підряду, договір про надання послуг тощо); 3) роботи на підставі обрання, призначення або затвердження на оплачуваній посаді в органах державної влади, управління та громадських об'єднаннях; 4) військова служба у Збройних силах України, Службі Безпеки України, Державній прикордонній службі України, військах внутрішньої та конвойної охорони і цивільної оборони України, органах внутрішніх справ України, інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, альтернативна (невійськова) служба. Формами самодіяльної зайнятості, на думку цих вчених, є: 1) членство у кооперативах; 2) робота фермерів та членів їх сімей, що беруть участь у виробництві; 3) творча діяльність; 4) заняття підприємницькою діяльністю; 5) робота у власному господарстві [8, с. 103].

Виходячи з такої класифікації, до сфери дії трудового права серед усіх відносин зайнятості належать лише відносини трудової зайнятості, що виникають на підставі трудового договору.

При цьому до нетрудової зайнятості належать: 1) професійна підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації з відривом від виробництва (так звана учнівська зайнятість); 2) навчання у денних загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах; 3) засновництво в організаціях, щодо яких засновник набуває майнових прав.

Види зайнятості характеризують розподіл активної частини трудових ресурсів за сферами використання праці, професіями, спеціальностями тощо.

Відокремлення видів зайнятості здійснюється за наступними класифікаційними критеріями: характер діяльності; соціальна належність; галузева належність; територіальна належність;

рівень урбанізації; професійно-кваліфікаційний рівень; статева належність; віковий рівень; вид власності тощо.

Зайнятість за характером діяльності можна розділяти за наступними видами: робота за трудовим договором; служба в армії; навчання у денних навчальних закладах; ведення домашнього господарства; індивідуальна трудова діяльність; виховання дітей у сім'ї; догляд за хворими, інвалідами та людьми похилого віку; інші види діяльності, не заборонені законодавством.

Зайнятість за соціальною належністю можна розділити на наступні види: робітники; професіонали, фахівці, технічні службовці; керівники; фермери; підприємці.

Зайнятість за галузевою належністю: у сфері матеріального виробництва; у невиробничій сфері; в окремих великих галузях (промисловість, сільське господарство, будівництво, на транспорті й у зв'язку тощо).

Зайнятість за рівнем урбанізації: у міській місцевості; у сільській місцевості.

Класифікація видів зайнятості носить лише умовний характер. Для правової науки більш сутнісне значення має зовнішній прояв (форми) зайнятості, адже це більш стале поняття, яке має відповідне законодавче закріплення.

Статтею 4 Закону України «Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року № 5067-VI визначені наступні організаційно-правові форми зайнятості, а саме визначено, що до зайнятого населення в Україні належать:

– особи, які працюють за наймом на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством,

– особи, які забезпечують себе роботою самостійно (у тому числі члени особистих селянських господарств),

– особи, які проходять військову чи альтернативну (невійськову) службу, на законних підставах працюють за кордоном та які мають доходи від такої зайнятості

– особи, що навчаються за денною формою у загальноосвітніх, професійно-

технічних та вищих навчальних закладах та поєднують навчання з роботою.

– непрацюючі працездатні особи, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, інвалідом I групи або за особою похилого віку, яка за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досягла 80-річного віку, та отримують допомогу, компенсацію та/або надбавку відповідно до законодавства;

– батьки – вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

– особа, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, та одержує грошову допомогу на догляд за ним відповідно до законодавства;

– учасники бойових дій, зазначені у п. 19 та 20 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII [7].

Вважаємо, що від вищезазначених нормативних організаційно-правових форм зайнятості слід відокремлювати таку категорію як форми зайнятості, під якими слід розуміти організаційно-правові способи і умови використання праці.

У цьому контексті зазначимо, що розрізняють такі форми зайнятості: повна, неповна та часткова; первинна та вторинна; типова і нетипова.

Повна зайнятість – це діяльність протягом повного робочого дня (тижня, сезону, року), яка забезпечує дохід не нижче показників відповідних державних соціальних стандартів.

Неповна зайнятість працівника є роботою на умовах робочого часу, що менший від норми часу, передбаченої законодавством, і може встановлюватися за договором між працівником і роботодавцем з оплатою праці пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку.

Неповна зайнятість може бути явною або прихованою. Явна неповна зайнятість зумовлена соціальними причинами, зокрема необхідністю здобути освіту, професію, підвищити кваліфікацію тощо. Прихована неповна зайнятість відбиває порушення рівноваги між робочою силою та іншими виробничими факторами. Вона пов'язана, зокрема, зі зменшенням обсягів виробництва і виявляється у неповному використанні професійної компетенції або у низькій продуктивності праці. Прихована неповна зайнятість може підпадати під визначення часткового безробіття – вимушеного тимчасового скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру без припинення трудових відносин (п. 24 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI [7]).

Первинна зайнятість характеризує зайнятість за основним місцем роботи. Якщо, крім основної роботи чи навчання, ще є додаткова зайнятість (праця за сумісництвом), вона називається вторинною зайнятістю.

Типова зайнятість – це зайнятість, яка передбачає постійну роботу найманого працівника у одного роботодавця у його виробничому приміщенні при стандартному навантаженні протягом дня, тижня, року. Нетиповою (атиповою) зайнятістю розуміються будь-які форми залучення до праці з відхиленнями від традиційного трудового договору у різних комбінаціях.

Отже, для майбутнього ефективного реформування вітчизняного трудового законодавства у сфері зайнятості, необхідно постійно оновлювати та удосконалювати (виходячи із рівня розвитку суспільних відносин) відповідний категоріальний апарат. Вже у сучасних умовах існує необхідність у додатковому розробленні науково обґрунтованих засад правової катего-

рії «зайнятість» та визначення таких її ознак як: продуктивність; повність; гідність; ефективність; раціональність; вільне обрання.

Ключові слова: зайнятість, зайнятість населення, форми зайнятості, види зайнятості, організаційно-правові форми зайнятості, гідна зайнятість.

У статті розглянуті окремі загальнотеоретичні питання, пов'язані зі встановленням сучасного змісту правової категорії «зайнятість». Визначені такі основні ознаки правової категорії «зайнятість» як: продуктивність; повність; гідність; ефективність; раціональність; вільне обрання. Удосконалено вчення щодо системи форм та видів зайнятості.

В статье рассмотрены отдельные общетеоретические вопросы, связанные с установлением современного содержания правовой категории «занятость». Определены такие основные признаки правовой категории «занятость» как: производительность; достойный труд на условиях приоритета полной занятости; эффективность; рациональность; свободное избрание. Усовершенствовано учение о системе форм и видов занятости.

There are certain general theoretical questions related to the determination of the modern content of the legal category of «employment» considered in the article. The main features of the legal category of «employment» are defined, such as: productivity; decent work on the basis of the priority of full

employment; efficiency; rationality; free election. The doctrine of the system of employment forms and types has been improved.

Література

1. Бабаскін А.Ю. Актуальні проблеми правового регулювання зайнятості населення в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / А.Ю. Бабаскін ; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1996. – 26 с.
2. Прокопенко В.І. Трудове право України : [підручник] / В.І. Прокопенко. – Х. : Консул, 2000. – 180 с.
3. Маркіна Т.Г. Право громадян на зайнятість і форми його реалізації в умовах становлення ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Т.Г. Маркіна ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 17 с.
4. Трудове право Росії : [учебник] / под общ. ред. А.С. Пашкова. – СПб : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1994. – 289 с.
5. Рынок труда : [учебник] / Под ред. В.С. Буланова и Н.А. Волгина. – 3-е изд., перераб. и доп. (Серия «Учебник для вузов»). – М. : Экзамен XXI, 2007. – 479 с.
6. Про зайнятість населення : Закон України від 1 березня 1991 року № 803-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 170.
7. Про зайнятість населення : Закон України від 05 липня 2012 року № 5067-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.
8. Прилипка С. Право на працю в системі прав людини / С. Прилипка, О. Ярошенко // Право України. – 2014. – № 6. – С. 102–110.

В. Владишевська,
аспірант кафедри міжнародного права
та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

В умовах сьогодення, коли України переживає черговий етап реформування судової системи, питання міжнародно-правових стандартів правосуддя та, власне, імплементація цих стандартів у національне законодавство, набуває особливо важливого значення.

Проблематика застосування міжнародних стандартів у різних галузях міжнародного права, охоплює сферу наукових інтересів багатьох вчених, серед яких: М.О. Баймуратов, В.Д. Бринцев, С.В. Ківалов, Р.О. Куйбіда, І.І. Лукаш, В.Т. Маляренко, І.В. Назаров та інші.

Не зменшуючи значущості вказаних наукових розробок, слід констатувати неповноту теоретичного дослідження гармонізації національного законодавства у сфері правосуддя у відповідності із міжнародними стандартами.

Україна вже досить тривалий час перебуває на стадії гармонізації національного законодавства до міжнародних, європейських стандартів. Тому, досліджуючи дане питання, перш за все, слід звернутися до таких термінів, як «стандарти», «міжнародні стандарти», «європейські стандарти». Дані поняття досить часто вживаються серед науковців, юридичної спільноти, політиків, але їх сутність розуміється по-різному.

Слово «стандарт» означає зразок, модель, еталон, який приймають за вихідний для порівняння з ним інших подібних об'єктів [7]. Як влучно зазначає О.І. Тіунов, «стандарти являються своєрідним масштабом виміру в законодав-

чому регулюванні сторін» [12, с. 15] та вказує на те, що відхилення від стандарту можливе тільки в тому випадку, коли йде річ про конкретизацію або доповнення даних еталонів.

В.Д. Бринцев стверджує, що під стандартами (в правовому аспекті) слід розуміти установлені міжнародно-правовими актами мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані всі держави в процесі національної законотворчості [4, с. 51].

Що ж стосується поняття «міжнародні стандарти», то слід відмітити відсутність єдності в розуміння та трактуванні останнього.

Автори юридичної енциклопедії під вказаним поняттям розуміють міжнародно-правові норми і принципи, які закріплюють правила поведінки суб'єктів міжнародно-державного співробітництва. Стандарти встановлюють певні мінімальні вимоги, яких повинні дотримуватися всі держави. Міжнародні стандарти містяться в міжнародних договорах, інших джерелах міжнародного права та в міжнародних документах, не наділених обов'язковою юридичною силою, що приймаються окремими міжнародними організаціями [13, с. 615].

На думку С.А. Голубок, стандарти в міжнародному праві слід називати норми, які являються універсально визнаними, та які, з однієї сторони, являють собою мінімально допустимий консенсус, а з іншої, – приклад для наслідування [5, с. 113].

Досить цікавим видається точка зору М.О. Баймуратова, який зазна-

чає, що підписання двома або більше державами міжнародних угод із переважного кола питань міжнародних відносин, їх легалізація та реалізація – це процес розробки, визнання, прийняття на себе зобов'язань із виконання й реалізації міжнародних правил поведінки, що мають нормативний, типологічний, стереотипний характер, і внаслідок своєї обов'язковості, повторюваності та передбачуваності стають міждержавними, а в широкому розумінні – міжнародними стандартами [2, с. 20].

I.A. Коновалова, досліджуючи дане питання, під міжнародними стандартами розуміє норми, закріплені в міжнародно-правових актах, які мають різну юридичну силу, являють собою цінність для кожної людини, держави та світової спільноти та з урахуванням цього виникає необхідність у їх додержанні всіма членами світової спільноти [6, с. 27].

Важко не погодитися із точкою зору А.С. Автономова на стандарти як на принципи міжнародного права [1, с. 4]. У відповідності до положень ст. 3, ст. 9 Конституції України права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, зміст і застосування законів, діяльність законодавчої та виконавчої влади, місцевого самонадання, в тому числі і забезпечуються правосуддям. Відповідно до загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, являються безпосередньо діючими в межах юрисдикції України.

Не слід ототожнювати поняття «міжнародні стандарти» та «європейські стандарти».

Л.А. Луць зазначає, що європейські стандарти – це єдині, типові принципи і норми, які зафіксовані в основних джерелах права регіональних міждержавно-правових систем та є мінімальними правовими вимогами щодо правових систем держав-учасниць [8, с. 175].

На думку Д.Ю. Матвеева, європейські стандарти – це «юридичні норми,

які стосуються всіх загальноприйнятих прав та свобод людини, а також механізмів їх гарантування» [9, с. 46].

Реформи в сфері правосуддя – це досить складне, багатоступеневе та відповідальне завдання. Його виконання та ефективне впровадження вимагає комплексного підходу, де першим кроком являється знання та уміле застосування міжнародних стандартів у цій сфері. Тому єдиний вірний шлях до утвердження в нашій державі верховенства права – розуміння глибинної суті міжнародних стандартів та правильне їх слідування.

Стандарти у сфері правосуддя, які визнані міжнародною спільнотою, – це принципи, рекомендації, правила, мають різний рівень.

У контексті сказаного слід звернути увагу на наведену в правовій доктрині трирівневу структуру застосування міжнародно-правових стандартів у національному законодавстві:

1) стандарт має бути зафіксований у нормах міжнародного права, та, відповідно, мати обов'язковий чи рекомендаційний характер;

2) цей стандарт має бути застосований в юрисдикційних нормах;

3) цей стандарт має бути пояснено й визнано в наукових працях міжнародного права [11, с. 257].

Власну класифікацію стандартів, на яких повинна ґрунтуватися національна система, запропонував В.Д. Бринцев. Автор вказує на такі їх види:

1) загальні (стандарти у сфері державного устрою, прав людини та матеріального права);

2) процесуальні (стандарти окремих галузей судового процесу – адміністративного, господарського, цивільного, кримінального);

3) судоустрійні (стандарти, на яких будується система судової влади) [54, с. 51].

Видається досить цікавим науковий підхід у розумінні системи міжнародних стандартів у сфері правосуддя I.B. Назарова. Автор виділяє наступні види правових стандартів:

1) базові – міжнародні стандарти, в яких містяться універсальні принципи здійснення правосуддя (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1950 року, Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року);

2) спеціальні (Основні принципи щодо незалежності правосуддя, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року);

3) практика Європейського суду із прав людини – рішення Європейського суду з прав людини мають важливе значення для тлумачення та розуміння принципів міжнародного права;

4) стандарти Європейського Союзу щодо побудови судових систем (наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року) [10, с. 352].

Зважаючи на вищенаведені класифікації, міжнародні правові стандарти у сфері правосуддя доречно поділити на дві групи: базові загальновизнані міжнародні стандарти та спеціальні міжнародні стандарти у сфері правосуддя.

До першої групи слід віднести: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1950 року, Загальну декларацію прав людини 1948 року, Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року.

Другу групу спеціальних галузевих стандартів становлять Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН №№ 40/32, 40/146 від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН № 2006/23 від 27 липня 2006 року, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, висновки Консультативної ради європейських судів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи.

У продовження даної теми, слід також відмітити, що наведені міжнарод-

ні стандарти носять для України як обов'язків характер, так і необов'язковий (рекомендаційний) характер. Перша група вищезазначених стандартів являється для України обов'язковими та відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Також, слід зазначити, що рішення Європейського Суду із прав людини є юридично обов'язковими для України міжнародними документами й національні суди у своїх рішеннях посиляються на рішення цього суду.

При цьому друга група стандартів носить рекомендаційний характер для нашої держави. У преамбулах таких документів, зазвичай, завжди міститься вказівка на те, що вони рекомендуються до застосування на національному рівні, враховуючи традиції кожної держави.

Але значення таких «рекомендаційних» стандартів не слід недооцінювати, оскільки вони, власне, тлумачать ті стандарти, які закріплені загальновизнаних міжнародних обов'язкових документах, наводячи висновки, здійснюючи аналіз та наводячи практичні рекомендації.

За підсумками проведеного дослідження та з урахуванням множинності підходів до визначення поняття «стандарт», «міжнародні стандарти», «європейські стандарти» пропонуються наступне визначення поняття «міжнародні стандарти у сфері правосуддя»: це загальновизнані, універсальні мінімальні вимоги, які установлені та визнані міжнародною спільнотою (принципи, рекомендації, правила, критерії, рішення, висновки) для ефективного функціонування як держави в цілому, так і судової влади зокрема.

Ключові слова: стандарт, міжнародні стандарти, європейські стандарти, правосуддя, міжнародні стандарти у сфері правосуддя.

Статтю присвячено вивченню міжнародних стандартів у сфері правосуддя як правового явища. Здійснено дослідження теоретич-

них підходів до визначення поняття «міжнародні стандарти», проведено аналіз наукових підходів у розумінні системи міжнародних стандартів у сфері правосуддя. Запропоновано власне визначення поняття «міжнародні стандарти у сфері правосуддя» та їх класифікації.

Стаття посвячена изучению международных стандартов в сфере правосудия как правового явления. Проведено исследование теоретических подходов к определению понятий «международные стандарты», проведен анализ научных подходов к системе международных стандартов в сфере правосудия. Предложено собственное определение понятия «международные стандарты в сфере правосудия» и их классификация.

The article researches the concept of international standards of justice as a legal phenomenon. The investigation of theoretical approaches to the definition of «international standards», the analysis of scientific approaches to understanding of international standards of justice. Also it is offered own definition of «international standards in the field of justice» and their classification.

Література

1. Автономов А.С. Автореферат учебного пособия «Ювенальная юстиция» / А.С. Автономов // *Вопр. ювенальной юстиции*. – 2009. – № 4. – С. 4.
 2. Баймуратов В.М. Европейские стандарты локальной демократии и местное самоуправление в Украине / В.М. Баймуратов. – Х. : Одиссей, 2000. – 80 с.
 3. Бринцев В.Д. Система організаційного забезпечення судової влади України : дис..... докт. юрид. наук : 12.00.01 / В.Д. Бринцев. – Х., 2011. – 520 с.

4. Бринцев В.Д. Стандарты правовой державы: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади / В.Д. Бринцев. – Х., 2010. – 464 с.

5. Голубок С.А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту / С.А. Голубок // *Изв. вузов. Правоведение*. – 2007. – № 1. – С. 113.

6. Коновалова И.А. Российское законодательство и международные нормы в области предупреждения правонарушений несовершеннолетних / И.А. Коновалова // *Административное и муниципальное право*. – 2008. – № 6. – С. 27.

7. Краткий политический словарь / сост. и общ. ред. Л.А. Ониксова и Н.В. Шишлина. – М., 1980. – С. 396.

8. Луць Л.А. європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : дис....докт. юрид. наук : 12.00.01 / Л.А. Луць. – Львів, 2004. – 447 с.

9. Матвеев Д.Ю. Европейские стандарты в правовой системе Российской Федерации: конституционно-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук / Д.Ю. Матвеев. – М., 2003. – С. 46.

10. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : дис...докт. юрид. наук : 12.00.10 / І.В. Назаров. – Х., 2011. – 448 с.

11. *Правова доктрина України: у 5-т. – Т. 2: Публічно-правова доктрина України* / Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, М.П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка. – Х. : Право, 2013. – 864 с.

12. Тиунов О.И. Защита прав человека в практике Конституционного Суда Российской Федерации в условиях интернационализации российского права и роль в этом процессе международных правовых стандартов / О.И. Тиунов // *Международ. публичное и частное право*. – 2003. – № 2(11). – С. 15.

13. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5: П-С. – 736 с.*

УКРАЇНА І СВІТ

УДК 341.231.14.2

Д. Шавинина-Калашян,

соискатель кафедры международного и европейского права
Российско-Армянского (Славянского) университета (Республика Армения)

ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИИ НА МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Взаимосвязь между религиозным фактором и международным правом прав человека, очевидна. Религия никогда не сводилась лишь к вере в Бога и в потустороннюю жизнь, к совершению религиозных обрядов. Именно социальные учения позволяли монотеистическим религиям овладевать массами и, тем самым, влиять на расстановку сил в обществе. Религия по-своему объясняет реально существующий мир и регулирует не мнимые, а реальные отношения между людьми. Без религиозной интерпретации чисто земных отношений между людьми религия не смогла бы выполнять сложные социальные функции, в том числе и интегрирующие, потеряла бы свою привлекательность, перестала бы существовать. Религия оказывает большое влияние на международное право прав человека и на процесс гуманизации индивида в обществе. Права человека, регулирование правового положения человека в международном праве, является одной из наиболее сложных и актуальных проблем современности.

Важную роль в раскрытии влияния религии на международное право прав человека составили труды ученых в области международного права, исламского права, таких как Ю.Я. Баскин, Н.В. Жданов, И.И. Лукашук, П.М. Рабинович, К. Тиле и др.

Целью данной статьи является попытка акцентировать внимание на влияние религиозного фактора на между-

народное право прав человека с учетом тенденции развития современного общества.

В современном мире происходят сложные, противоречивые и глубокие изменения и преобразования, затрагивающие принципиальные основы общественной жизни, в том числе проблему правового статуса человека. Указанные процессы относятся ко всем государствам без исключения. Подобные преобразования требуют адекватных изменений как в национальном, так и на международно-региональном и международно-универсальном уровнях, в выработке уникальных приемов и методов международно-правового регулирования, в том числе в области регулирования, защиты и выработки универсальных механизмов реализации прав человека.

В настоящее время международное право как особая правовая система становится более демократичной и открытой для восприятия новейших идей, учитываются идеи «народной дипломатии», все большее внимание уделяется материальным и духовным потребностям человека, его достоинству, правому и политическому мировоззрению, правам и свободам человека и гражданина. Защита прав человека перестала быть только внутренним делом государств.

Права человека – это система личных, экономических, социальных, политических и юридических норм и га-

рантій, направлених на забезпечення життєдіяльності людини, це принципи, норми взаимоотношення між людьми і державою, забезпечуючі можливість діяти по своєму усмотрению (свободи) або отримувати визначені блага (права). Основні права і свободи людини належать кожному з народження.

Міжнародне право прав людини, по визначенню І.І. Лукашука, – це сукупність принципів і норм, направлених на провозглашение і забезпечення міжнародних стандартів прав і свобод людини і громадянина [1, с. 11].

Права людини в цілому – це притаманні нам з народження права, без яких ми не можемо жити як людські істоти. Ідея прав і свобод людини має глибокі історичські корні. Як в давньогрецькій філософії, так і в різних світових релігіях можна знайти принципи, лежачі в основі ідеї прав людини.

Розходження між релігійними системами має негативний відбиток і на міжнародному праві. Як зауважує І.І. Лукашук, «міжнародне право створювалося переважно на європейській основі при переважаючій ролі християнства, що стосується прав, то воно не містить норм, які могли б бути неприйнятними для якоїсь з основних релігій, за винятком прав людини» [1, с. 432].

В міжнародному праві значущу увагу приділяють регулюванню основних прав людини. Однак в межах релігійно-правових доктрин до цієї проблеми відносяться по-різному. В частині, в межах ісламського права визнається пріоритет обов'язку перед правами індивідуума. В ісламі існує багато обмежень, в частині це стосується прав жінок. Конвенція о захисті прав людини і основних свобод закріплює положення про те, що «використання прав і свобод, визнаних в нинішній Конвенції, повинно бути забезпечено без якоїсь то ні було дискриміна-

ції по ознаці статі, раси і т. д.» (ст. 14 «Заборона дискримінації») [2], що в принципі не порівняємо з тими релігійними нормами, які закріплені в Корані. Також в Біблії містяться норми, дискримінуючі жіночий статі. Наприклад, в Біблії говориться: «К чоловіку своєму влюбленість твою, і він буде панувати над тобою» [3]. Ці слова, швидше, є висновком, зробленим Богом Єве. Бог схвалює панство чоловіка над жінкою. Це констатація сумних наслідків гріха і відмови підкорятися Божьому владству. Хоча понижень жінок – це пряме наслідок гріховної сутності людини, а не Божього волі. Во багатьох культурах чоловіки панують над жінками, і часто в дуже грубій формі.

Новий Заповіт і інші твори релігійної думки (Коран), по утвердженню Ю.Я. Баскіна, виконують і можуть бути духовним фундаментом при виробленні, прийнятті і трактуванні власне юридичних норм. Вони можуть стати важливими в справі гуманізації і зміцнення нового міжнародного права [4, с. 75]. Також, по думці вченого, це положення відносяться до принципу справедливості, який в силу своєї особливості важко обґрунтувати. Однак зміст цього принципу закріплено в Новому Заповіті: «Ітак, во всім, як хочете, щоб з вами поступали люди, так поступайте і ви з ними, бо в цьому закон і пророки» (Мф. 7.12; см. також: Мф. 7.3; Мк. 4.24; Лк. 6.36; Іак. 1.8 і 2.9; 1 Ін 3.16) [4, с. 80]. Він фактично присутній і закріплено в багатьох міжнародно-правових актах, наприклад в п. 1 ст. 1 і в п. 3 ст. 2 Уставу ООН, в Конвенції по морському праву і т. д.

Доктрина, як відомо, є допоміжним джерелом міжнародного права. Це положення закріплено в ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН [6]. Тому тут слід врахувати і ісламську доктрину міжнародного права, яка є

ется немаловажної для розгляду питання про вплив релігії на міжнародне право.

Так, Н.В. Жданов визначає, що згідно з ісламською доктриною міжнародного права всі країни світу діляться на декілька груп:

1) 1 група Дар-аль-Іслам (Мир Ісламу) – країни з ісламською формою правління, які вважаються батьківщиною кожного мусульманина незалежно від його національності;

2) 2 група Дар-аль-Харб (Мир війни) – країни, звідки виходить загроза мусульманам або очікуються ворожі дії;

3) 3 група Дар-аль-Агд (Мир Договора) – територія, над якою мусульмане не встановили свого контролю, причому район Мира Договора розташований в самому ісламському державстві, де ряд правителів укладають угоди з немусульманськими суспільствами [5, с. 303].

Розподіл світу на три групи сформульовано в Священному писанні мусульман – в Корані.

Права людини в своїй основі є цілим комплексом ідей, які мають релігійне, в частині християнське походження. Ці ідеї розвивалися з християнських уявлень про гідність людини. Але з плином століть аж до наших днів уявлення про гідність були інтерпретовані таким чином, що в багатьох випадках інтерпретація стала суперечити її традиційному християнському розумінню. Саме в такому вигляді зараз і діють права людини.

Як релігійні, так і правові норми регулюють одні й ті ж предмети – суспільні стосунки. В даному контексті зміст правових і релігійних норм може збігатися (так відбувається, наприклад, якщо релігія включає існуючі в суспільстві норми і звичаї); збігається зміст основних, найбільш загальних норм (не вбивати, не красти, не завдавати шкоди); мають властивість «переходу»

в ненормативні регулятори: звичка дотримуватися норм, як правових, так і релігійних, закріплюється в свідомості людини і стає основою, причиною його поведінки, а підкорення нормам поведінки – метою і цінністю. Існують, звичайно ж, норми, які не збігаються або суперечать. Так, Всесвітня декларація прав людини проголошує: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання...» (ст. 18) [7, с. 1]. Але така норма в контексті ісламу та християнства має різну навантажувальність. Розмова йде про християнство та мусульманське віровчення, про дві авраамічеські, монотеїстическі релігії, що походять з давньої традиції, що виходить до патріарха семітських племен Аврааму. Ці релігії мають спільні витоки, але кожна з них декларувала себе по відношенню до іншої. Як Библия, так і Коран утверджують віру в єдиного Бога. «Вірую в Єдиного Бога», «Немає іншого Бога, крім Єдиного» (1 Кор. 8.4.) [8], «Один Господь, одна віра, одне хрещення» (Еф. 4.6.) [9]. З цих рядків, взятих з різних біблійських джерел, можна зробити висновок, що християнство не визнає зміни віри. За зміну віри слід очікувати відлучення від православної церкви. І найбільш сумне для злочинця відбувається після смерті – вічна життя залежить від істинності віри.

Також в Корані закріплено положення про те, що «важка кара буде для невірних...», «істина від вашого Бога, хто хоче – нехай вірує, хто не хоче – нехай не вірує» [10]. В ісламі гріх здійснює не той, хто з дитинства виховується в іншій релігії, а його батьки, зробивши вибір на користь дитини заздалегідь.

Уявлення про Бога у кожній релігії різні і сильно відрізняються. Це сталося через те, що повнота і істинність отриманих основоположниками різних релігій відкровень про Бога була різною. В зв'язі з цим

у каждой религии есть свой образ Бога, и она убеждена в исповедании своего Бога.

На примере христианства и ислама прослеживается некое противоречие нормам международного права прав человека (об этом свидетельствует ст. 18 Всеобщей декларации прав человека, о которой упоминалось выше). Прежде всего, это противоречие понятию равенства. В Декларации закреплено, что все равны в своем выборе и смене религии или убеждения и т.д., а в случае с религией – все наоборот. Декларация (ст. 16) содержит положение о том, что мужчины и женщины, достигшие совершеннолетия, могут вступать в брак без всяких ограничений по признаку расы, национальности или религии [7]. Но и в этом случае религия противоречит нормам декларации. Так, в исламе раньше разрешалось вступать в брак или иметь деловые отношения с «людьми писания» (христианами) до пророчества Мухаммеда. В настоящее время это возможно только в случае, если будут соблюдены 4 правила: 1) женщина должна быть целомудренной; 2) ее опекун должен дать разрешение и должны быть соблюдены все условия никяха; 3) все должно происходить в том месте, где у мусульманина будет власть над женщиной; 4) у мужа-мусульманина должна быть крепкая вера). Но брак мусульманки и мужчины – не мусульманина в исламе запрещен! В Коране написано все просто и понятно, и эти правила, при соблюдении которых возможен брак с иноверцем, дают понять, что при патриархате в семье мужчине подвластно склонить женщину к исламу, и этим же увеличить количество мусульман. А вот запрет мусульманки на брак с иноверцем подразумевает неспособность женщины склонить мужчину к исламу. Поэтому этот брак и вовсе запрещен.

С точки зрения христианства брак с иноверцем невозможен! Он запрещен и не может быть освящен таинством венчания. Смешанные браки называют «великим злом», грехом перед Бо-

гом. Такая библейская категоричность противоречит нормам международного права прав человека и не дает возможность для создания новых ячеек общества, хоть даже и интернациональных. Христианство не хочет видеть внутри себя приверженцев иной веры, даже с возможностью склонения в дальнейшем в христианство.

Лауреат Нобелевской премии мира Мохаммед Эль Барадей в одном из своих выступлений отмечал: «Ни одна религия не строится на нетерпимости и нет такой религии, в которой бы не ценилась неприкосновенность человеческого бытия. Иудаизм наставляет нас ценить красоту и радость человеческого бытия. Христианство учит нас относиться к ближнему своему так, как мы хотели бы, чтобы относились к нам. Ислам провозглашает, что несправедливое убийство одного человека равносильно убийству всего человечества [11].»

Крупнейший религиовед XIX в. Корнелис Тиле определял религию как «все те явления, которые от других (этических, эстетических, политических или им подобных) отличаются именно как религиозные, т.е. все то, в чем человек выражает свою веру в сверхчеловеческую силу и что он делает, чтобы поддержать свою связь с ней» [12, с. 146].

Несомненно, у права и религии «собственные» инструментарии влияния на сознание и поведение человека. Механизмы действия религии и права различны. В частности, нормы религии (в особенности эстетические) обосновывают в своих священных книгах абсолютную непреложность предписываемого ими кодекса поведения с ссылкой на высший авторитет. Законодателем и высшим судьей для верующих является Всевышний. В священных писаниях евреев утверждалось, что Господь Бог был для «своего избранного народа» одновременно и Богом, и небесным царем, и царем земным, законодателем и «главным военным Вождем». Именно от него, от Господа Бога, исходили законы, постановления и распоряжения

не только чисто религиозного, но и семейного, общественного и государственного характера.

Исключительно он один мог проявлять законодательную волю, а «пророки, первосвященники, вожди и судьи были лишь послушными исполнителями и проводниками его воли». Нарушителя религиозных норм ожидает «небесная кара». Например, в исламском деликтном праве действует принцип сакральности, т. е. смешения преступления и греха. Согласно этому принципу преступление нарушает волю Аллаха, поэтому рано или поздно Всевышний покарает преступника.

Бог иудеев, требуя строгого соблюдения обязанностей в публично-правовой сфере, ритуалов, заповедей и содержащихся в них запретов, подкрепляет данное требование поощрительными и принудительными санкциями как реакцию на поведение иудея. («Если вы будете поступать по уставам Моим, и заповеди Мои будете хранить и исполнять их, — говорится в одной из заповедей Бога Моисею и всем иудеям, то: 1) «Я дам вам дожди в свое время, и земля даст произрастания свои, и деревья полевые дадут плод свой»; 2) вы будете «есть хлеб свой досыта, и будете жить на земле вашей безопасно»; 3) «пошлю мир на землю вашу; ляжете, и никто вас не обеспокоит»; 4) «сгоню лютых зверей с земли вашей, и меч не пройдет по земле вашей»; 5) благословлю вас, «плодородными сделаю вас, и размножу вас»; 6) буду тверд в завете Моем с вами»; 7) буду жить среди вас, «буду вашим Богом, а вы будете Моим народом». «Если же не послушаете Меня и не будете исполнять всех заповедей сих», и если «презрите Мои постановления и законы», то «Я поступлю с вами так»: 1) «пошлю на вас ужас, чахлость и горячку, от которых истомятся глаза и измучится душа, и будете сеять семена ваши напрасно, и враги ваши съедят их»; 2) «сломлю гордое упрямство ваше», и «земля ваша не даст произрастаний своих»; 3) пошлю на вас зверей полевых, ко-

торые лишат вас детей, истребят скот ваш, и вас уменьшат, так что опустеют дороги ваши»; 4) «наведу на вас мстительный меч в отмщение за завет»; 5) «города ваши сделаю пустынею и опустошу святилища ваши»; 6) «опустошу землю вашу, так что изумятся о ней враги ваши, поселившиеся на ней»; 7) «вас рассею между народами и обнажу вслед вас меч и будет земля ваша пуста и города ваши разрушены»; 8) «оставшимся же из вас пошлю в сердца робость в земле врагов их, и шум колеблющегося листа погонит их, и побегут, как от меча, и падут, когда никто не преследует». «И погибнете между народами, и пожрет вас земля врагов ваших», а «оставшиеся из вас исчахнут за свои беззакония в землях врагов ваших, и за беззакония отцов своих исчахнут» [13, с. 498].

Как известно, что эти источники находятся вне временных интересов и политических определений. Именно по этой причине религиозные нормы предполагают и отстаивают претензии на исключительность без ограничений.

Таким образом, роль религии и религиозного фактора в общественной жизни по-прежнему велика. Что касается норм международного права человека, то необходимо отметить, что в настоящее время этой проблеме уделяется большое внимание как на национальном, так и международно-региональном и международно-универсальном уровнях. Сравнительно-правовой анализ позволяет прийти к выводу о том, что религиозно-правовые доктрины содержат иную интерпретацию прав человека, чем нормативно-правовые акты, принятые в данной сфере в последнее время в рамках различных правовых массивов. Религиозный фактор играет большую роль в сфере реализации права человека. Несмотря на правовое регулирование на национальном уровне, отражающее универсальные тенденции в данной сфере, именно религиозно-правовые доктрины определяют содержание и пределы реализации прав человек.

Ключевые слова: международное право прав человека, религиозный фактор, христианство, ислам, правовое регулирование, сравнительно-правовой анализ.

Статья посвящена проблеме гуманизации индивида в международном праве прав человека на примере христианства и ислама. Акцентировано внимание на влиянии религиозного фактора на международное право прав человека с учетом тенденции развития современного общества.

Стаття присвячена проблемі гуманізації індивіда в міжнародному праві прав людини на прикладі християнства та ісламу. Акцентовано увагу на впливі релігійного фактора на міжнародне право прав людини з урахуванням тенденції розвитку сучасного суспільства.

The article is about the problem of humanization of the individual in international human rights law on the basis of the Christianity and Islam. The attention is emphasized to the fact of the religious influence on the international law of human rights, taking into consideration trends in the development of contemporary society.

Литература

1. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : учебник / И.И. Лукашук. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – Москва : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
 2. Конвенция о защите прав человека и основных свобод : принята Советом Европы 4 ноября 1950 г., измененная и дополненная Протоколом № 11 и № 14 в сопровождении Дополнительного протокола и протоколов № 4, 6, 7, 12, 13 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf.

3. Библия : Книги священного писания Ветхого и Нового Завета / в рус. пер. с парал. местами. – Москва : Библ. общ-ва, 1995. – 1379 с.
 4. Баскин Ю.Я. Новый завет и становление нового международного права / Ю.Я. Баскин // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1992. – № 4. – С. 75–81.
 5. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка / Н.В. Жданов. – Москва : Междунар. отношения, 2003. – 586 с.
 6. Статут Международного Суда ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/iccj/statut.shtml>.
 7. Всеобщая декларация прав человека : принята и провозглашена резолюцией 217А (III) Генеральной Ассамблеи ООН 10 декабря 1948 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
 8. Первое послание к коринфянам Святого Апостола Павла [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://biblia.org.ua/bibliya/kor1.html>.
 9. Послание к ефесянам Святого Апостола Павла Апостола Павла послание [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://azbyka.ru/biblia/?Eph.4:4-6>.
 10. Коран / пер. с араб. И.Ю. Крачковского. – Москва : Раритет, 1990. – 528 с.
 11. Нобелевская лекция лауреата Нобелевской премии мира 2005 года Мохаммеда Эль Барадея (г. Осло, 10 декабря 2005 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/aboutun/nobelprize/ebsp2005.pdf>.
 12. Тиле К. Основные принципы науки о религии / К. Тиле // Классики мирового религиоведения. Антология. Т. 1 / сост. и общ. ред. А.И. Красникова. – М. : Канон+, 1996. – С. 144–196.
 13. Толковая Библия, или комментарий на все книги Святого Писания, Ветхого и Нового Завета. Левит. – Стокгольм : Ин-т перевода Библии, 1987. – С. 498–500.

М. Василенко,

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
професор кафедри права Європейського Союзу і порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ СТРАХОВОГО ПРАВА В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЙОГО ПОДАЛЬШЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Сьогодні страхування стає важливим важелем для розвитку економіки та забезпечення її стабільності. При цьому зростає щорічний обіг європейських страхових компаній, який стає порівняним із показниками банківського капіталу, тобто страхові компанії стають важливими інвесторами в економіку будь-якої країни. Значні відмінності в законодавчих нормах країн Європейського Союзу (далі – ЄС) завжди становили перешкоду вільному переміщенню та наданню страхових послуг, вільному здійсненню операцій страховиків у всіх країнах ЄС, а єдиний ринок страхових послуг входив і входить у єдиний ринок ЄС з особливостями різних підходів держав-членів, які протягом відомого історичного періоду продовжують гармонізуватися за рахунок гармонізації законодавства країн-членів ЄС.

Метою статті є дослідження правових аспектів щодо розвитку страхового права в країнах-членах ЄС і обґрунтування напряму його подальшого вдосконалення з урахуванням досвіду функціонування як ЄС загалом, так і досвіду з питань страхування в його країнах-членах.

Проблемам формування й функціонування страхових ринків країн-членів ЄС присвячені певна кількість робіт, серед яких роботи таких учених, як Б. Єрошенко [1], Н. Пацурія [2], Б. Тарабарін [3] та деякі інші. Разом із тим наукові дослідження сфери страхування в ЄС потребують теоретико-практичного доопрацювання, зо-

крема, в частині дослідження правових питань і практики страхування в ЄС з метою впровадження їх у практику компаній, що працюють в Україні.

Страхове право ЄС являє собою галузь права ЄС, що пов'язана зі створенням, діяльністю й ліквідацією страхових підприємств, включаючи нагляд за їхньою діяльністю. При цьому страхове право ЄС має свої особливості та специфічні риси, свою нормативно-правову базу, за допомогою якої регулюються відносини в галузі. Під час розгляду страхового права встановлено суспільні відносини, що регулюються нормами права. Відзначено, як саме ці правовідносини стали унікальними і взаємопов'язаними за своєю сутністю і специфікою: вони виникають, існують і припиняються в зв'язку зі страхуванням і поза страхуванням виникати не можуть, тобто страхові правовідносини існують із приводу чи у стосунку страхування і страхового захисту. Однак суттєвими чинниками в цих умовах стають надійність, історія діяльності й термін присутності страхових компаній на ринку в конкретній країні.

Основою створення й розвитку страхового права ЄС слугував Договір про заснування Європейського економічного співтовариства (далі – ДЄЕСп) (Римський Договір 1957 р.), що регламентував створення єдиного ринку капіталу товарів і послуг, у тому числі страхових послуг. Відповідно до ст. 8 (а) цього Договору (стара редакція), єдиний ринок товарів і послуг – це «простір без внутрішніх кордонів і

бар'єрів, у якому забезпечується, відповідно до положень цієї угоди, вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталу».

ДЄЕСп установлював право на свободу заснування, право на свободу надання послуг і свободу руху капіталу на території країн-учасниць Договору. Із цього випливають принципи, за допомогою яких забезпечується діяльність страхових компаній в умовах єдиного європейського ринку. Це такі принципи:

- свобода заснування (ст. 54 ДЄЕСп у ред. 1957 р.), відповідно до якої страхова компанія, яка знаходиться в одній державі-члені ЄС, має право встановлювати чи відкривати дочірню компанію, філію чи відділ в іншій державі-члені ЄС без будь-яких обмежень за умови, що такі обмеження відсутні в першій державі-члені ЄС;

- свобода надання послуг (ст. 59 ДЄЕСп у ред. 1957 р.) – право страхової компанії, яка розташована в одній державі-члені ЄС, безперешкодно надавати страхові послуги громадянам чи юридичним особам, що знаходяться в іншій державі-члені ЄС. При цьому страхова компанія не зобов'язана мати офіс, представництво чи філію в цій іншій державі-члені ЄС;

- вільний рух капіталу (ст. 69 ДЄЕСп у ред. 1957 р.) передбачає, що юридичні та фізичні особи можуть інвестувати й розміщувати свої засоби на території будь-якої з країн-учасниць Римської угоди.

Необхідно відмітити, що на момент підписання ДЄЕСп кожна держава-член ЄС мала власне страхове законодавство в рамках національної системи права, яке відрізнялося від норм, що регулюють страхові правовідносини в інших державах-членах ЄС. Тому в галузі страхування ставилося складне й комплексне завдання – створити нову правову систему, яка б дотримувалася вже чинних правопорядків, але водночас формувала абсолютно нове унікальне регулювання з метою створення та функціонування єдиного ринку страхових послуг.

Основна складність у створенні єдиного страхового права ЄС випливала з наявних відмінностей, притаманних національним правовим системам держав-членів ЄС, а саме між романо-германською (континентальною) та англо-американською (англосаксонською) правовими системами. Так, страхове право Великобританії засновано на правовому прецеденті, тобто воно менше систематизоване та регламентоване, ніж континентальне страхове право. З іншого боку, навіть законодавства держав, що належать до однієї правової системи, є унікальними і значно відрізняються одне від одного як за формою викладення й систематизації норм права, так і за їх змістом. У липні 1973 р. Рада ЄС прийняла Першу Директиву 73/239/ЄЕС про координацію законів, нормативів і адміністративних положень, які стосуються організації та здійснення діяльності з прямого страхування, іншого, ніж страхування життя (далі – Перша директива). Метою Першої директиви стала реалізація першого етапу в побудові єдиного ринку страхових послуг, тобто зближення національних законодавств держав-членів ЄС у сфері страхування. Вона наказувала державам-членам ЄС увести в національні страхові законодавства положення, згідно з якими офіційне отримання ліцензії було обов'язковою умовою для доступу до здійснення прямого страхування на національній території. Так, Директива 73/240/ЄЕС зняла обмеження на страхування установ. Наступний крок у розвитку єдиного страхового ринку ознаменованій прийняттям Директив Другого покоління: Директиви 88/357/ЄЕС від 22 червня 1988 р. зі страхування іншого, ніж страхування життя (набрала чинності 1 липня 1990 р.), Директиви 90/619/ЄЕС зі страхування життя від 8 листопада 1990 р. (чинна з 20 травня 1993 р.). Директиви Третього покоління – Директива 92/49/ЄЕС зі страхування іншого, ніж страхування життя, і Директива 92/96/ЄЕС зі страхування життя (прийняті в 1992 р., набрали

чинності 1 липня 1994 р) – завершили процес створення основ правового регулювання єдиного страхового простору. Крім передачі контрольних повноважень від країни, де знаходиться філія або представництво, до країни юридичної адреси, Директива 92/49/ЄЕС зі страхування іншого, ніж страхування життя, ввела принцип «єдиної ліцензії», змінила вимоги до організацій, які звертаються до уповноважених органів страхового нагляду за дозволом на право проведення страхової діяльності. Крім того, було встановлено, що не вимагає додаткового ліцензування та обов'язкової комерційної присутності розширення географії діяльності страхової організації і здійснення комерційної діяльності в інших країнах ЄС. Час імплементації директив у національне законодавство держав-членів ЄС був різним, що було викликано необхідністю його адаптації до завершального етапу лібералізації, ринку страхових послуг. Отже, Директиви Третього покоління завершили формування в ЄС єдиного ринку страхових послуг. Істотно, що Директиви Третього покоління в процесі вдосконалення зазнали певних змін. Так, Директиви 92/49/ЄЕС і 92/96/ЄЕС були частково скасовані та змінені Директивами 2000/64/ЄС і 2002/83/ЄС, відповідно, що представлені як нові ревізовані та модернізовані версії законів. Сьогодні фактично мова йде про Директиви Четвертого покоління, які зазнали подальшого вдосконалення як у галузі страхування життя, так і в інших, таких як бухгалтерський облік, електронна комерція, страхові групи, фінансові конгломерати, страхове посередництво/розподіл, страхування автомашин, перестраховування, кредитоспроможність, згорання бізнесу, питання щодо діяльності Європейського страхового комітету та професійних пенсій, а також міжнародних угод. У цьому контексті варто відзначити, що відмінності з правового регулювання суспільних відносин у галузі страхування в різних державах-членах ЄС зумовили великі складності на шляху

створення єдиного ринку страхових послуг і формування єдиного загальноєвропейського страхового законодавства, а також розтягнули процес на довгі роки.

Можна виділити три основні види страхових правовідносин, кожен із яких є однорідним за своєю сутністю і формою, але суттєво відрізняється від інших. До них можна зарахувати такі правовідносини.

1. Відносини, пов'язані з договором страхування, його укладенням, зміною, виконанням і припиненням, обсягом прав і обов'язків сторін. Суб'єктом цих правовідносин є страхувальник і страховик (також може бути ще застрахована особа чи вигодонабувач). Суб'єкти цих правовідносин є рівноправними учасниками економічних і фінансово-грошових відносин.

2. Відносини між спеціалізованими страховими організаціями (страховиками) і державою, яка, як правило, є спеціально уповноваженим органом нагляду з приводу ліцензування страхової діяльності і здійснення наступного державного контролю за дотриманням страховиками страхового законодавства. Основною відмінною рисою цих правовідносин є «нерівноправність» суб'єктів, як наслідок, їх владно-підкорюваний характер.

3. Відносини зі сплати податків страховиками, страхувальниками й іншими учасниками страхових правовідносин. Як правило, оподаткування операцій зі страхування є спеціальним і виділяється в загальному режимі оподаткування юридичних і фізичних осіб. Відносини зі сплати податків, так як адміністративно-правові, мають владно-підкорюваний характер.

Варто також зазначити, що відносини не є виключними та вичерпними. Тоді у зв'язку з цим поняття «європейське право» є ширшим за «право ЄС», європейське страхове право являє собою сукупність інтеграційного страхового права (страхового права ЄС) і страхового права держав-членів ЄС. Інтеграційне страхове право скла-

дається з норм установчих договорів і нормативно-правових актів, прийнятих інститутами ЄС, що регулюють страхові правовідносини, а також загальні принципи, що застосовуються до страхування, і відповідні рішення Суду ЄС. Національне страхове право є складником європейського страхового права, так як саме воно регулює багато аспектів страхових правовідносин на території ЄС.

Існують певні відомі принципи взаємовідносин права ЄС і національного права держав-членів ЄС, які дають змогу становити страхове право ЄС як систему юридичних норм, прийнятих і застосованих у зв'язку з формуванням спільного страхового ринку спочатку в рамках ЄС на основі й відповідно до установчих договорів і загальних принципів права.

Отже, відмінності в особливості правового регулювання суспільних відносин щодо страхування в різних державах-членах ЄС зумовили великі складності на шляху створення єдиного ринку страхових послуг і формування єдиного загальноєвропейського страхового законодавства, а також розтягнули процес на довгі роки. Основним джерелом страхового права ЄС довгий час був ДЄЕСп (сьогодні Лісабонським договором 2007 р. він змінений у Договір про функціонування Європейського Союзу). Саме він закріпив основні принципи страхового права ЄС: свобода заснування, свобода надання послуг і вільний рух капіталів. Ці принципи лягли в основу всіх інших нормативно-правових актів у сфері страхування, були збережені в Договорі про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) у редакції Лісабонського договору 2007 р. Проте потрібно розуміти, що європейські традиції страхування докорінно відрізняються від українських. Наприклад, коли в Європі страхування життя тільки починало розвиватися, ризикове страхування знаходилося вже на дуже високому рівні, в Україні його практично не було для широких верств громадян. Це створює додаткові

складності як для страхових компаній, так і для клієнтів, яким досить складно прищепити усвідомлення того, що страхування – це не «тягар», а реальна потреба й необхідність. Крім цього, Україну та країни-члени ЄС сильно відрізняють сама культура заощаджень, а також інтерес до фінансових послуг. Наприклад, у країнах-членах ЄС українець педантично ставляться до своїх накопичень, і вже в молоді роки громадяни ЄС замислюються над тим, як забезпечити свою пенсію. Тим більше що більшості країн-членів ЄС у результаті кризи 2008–2009 рр. довелося скоротити державні витрати. І в рамках цих кроків одним із основних заходів стало реформування пенсійних систем, у зв'язку з чим значно прискорився перехід від застарілого механізму солідарної відповідальності до принципу приватних пенсійних накопичень. Безумовно, такі хай і непопулярні кроки з боку держави значною мірою підвищили усвідомлення європейцями важливості додаткових можливостей для акумуляції особистого капіталу, одним із яких є страхування життя. У країнах-членах ЄС зміни на ринку страхових послуг передбачають адаптацію національних страхових ринків до нового режиму міжнародної торгівлі такими послугами. При цьому нагляд за страховою діяльністю здійснюється в усіх країнах-членах ЄС як у зразкових країнах із ринковою економікою, де страхуванню приділяється особлива увага. Очевидно, що держава та її громадяни дуже зацікавлені в соціально орієнтованому розвитку страхової справи, яка, у свою чергу, залежить від результатів економічної діяльності. Згідно з чинним законодавством, що регулює стан страхових компаній на ринку, страховик не може одночасно займатись страхуванням життя й іншими видами страхування. Така несумісність пояснюється природними відмінностями ризиків, притаманних кожному з видів страхування, а також вимогами, що висуваються до фінансів та обліку. Оскільки страхування є невідчутним і непомітним товаром, у невідготовленій

заява відповідному відомству страхового нагляду.

Поточний нагляд. Після видачі компанії дозволу на заняття страховою діяльністю страхова компанія перебуває під постійним наглядом. Відомство має збирати й аналізувати інформацію, перевіряти ділові документи і спостерігати за всім комплексом страхової діяльності для вчасного викриття можливих порушень і недоліків (порушення приписів, некоректна робота зі страхувальниками й, звичайно, фінансові проблеми). Коли виникають такі явища, відомство нагляду має вжити заходів для відновлення нормальних умов діяльності.

Отже, в ЄС не існує єдиного нормативно-правового акта, який би закріплював положення про договір страхування. Крім того, процес уніфікації, координації нормативно-правових актів, що регулюють договір страхування, є досить важким. Страховий нагляд у системі страхового права посідає особливе не менш важливе місце. Адже в ЄС існує велике різноманіття цивільно-правових систем, які мають свої специфічні особливості. Це зумовлено передусім тим, що ЄС складається з держав-представників різних за структурою правових систем – англосаксонської (Великобританія, Ірландія) та континентальної (Франція, ФРН, Австрія, Бельгія). У цьому сенсі на розвинутому конкурентному ринку на перший план виходить історія страхової компанії й довіра до неї. Репутація відомої страхової фірми виступає як «найбільш суворий нагляд за її діяльністю». На нашу думку, кращим прикладом у цій галузі є досвід всесвітньо відомої австрійської страхової компанії «ГРАВЕ», яка успішно освоєла ще нерозвинений український ринок страхових послуг, стимулювавши свого часу відповідні зміни в українському законодавстві.

Ключові слова: страхове право, норми права, ДЄЕСп (Римський договір 1957 р.), ЄС, директиви, суспільні відносини, страхові компанії, послуги.

У статті обговорюються загальнотеоретичні питання щодо страхового права в системі права ЄС, зокрема підвалини створення й розвитку страхового права в ЄС, які були відзначені свого часу в ДЄЕСп і закріплені відповідними Директивами. Визначено суспільні відносини, що регулюються нормами права і притаманні страхуванню як галузі права. Відзначено, що суттєвими чинниками довіри стають надійність, історія діяльності й термін присутності страхових компаній на ринку в конкретній країні. Обговорено страховий нагляд, у якому виділено два етапи: етап видачі дозволу та поточний нагляд за діяльністю страхових компаній.

В статті обговорюються общетеоретические вопросы страхового права в системе права ЕС, в частности основы создания и развития страхового права в ЕС, которые были отмечены в свое время в Договоре и закреплены соответствующими Директивами. Определены общественные отношения, регулируемые нормами права и присущие страхованию как отрасли права. Отмечено, что существенными факторами доверия являются надежность, история деятельности и срок присутствия страховых компаний на рынке в конкретной стране. Обсужден страховой надзор, в котором выделены два этапа: этап выдачи разрешения и текущий надзор за деятельностью страховых компаний.

The theoretical questions of insurance law in EU law system was discussed, in particular the basis for the creation and development of insurance law for the EU that have been marked by the Treaty establishing the European Community and attached by the relevant Directives. Social relations regulated by the rule of law and the rights inherent in the insurance industry was determined. It was noted that significant factors of confidence are reliabil-

ity, operating history and the presence of life insurance companies in the market in the country. Insurance supervision was discussed, highlighting two stages: stage of the authorization and ongoing supervision for the activities to insurance companies.

Література

1. Єрошенко Б.В. Здійснення державної регуляторної політики у сфері страхування відповідно до стандартів Європейського Союзу / Б.В. Єрошенко // Південноукра-

їнський правничий часопис: щоквартал. наук. журн. – 2009. – № 4. – С. 292–294.

2. Пацурія Н. Платоспроможність страховиків як напрямок адаптації законодавства України до законодавства ЄС / Н. Пацурія // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2009. – № 80. – С. 19–22.

3. Тарабарин Б.С. Регулирование договора страхования в рамках права Европейского Союза / Б.С. Тарабарин // Страхование право. – 2001. – № 1. – С. 41–57.

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 340.15(4-19)

Н. Єфремова,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИСКУРС ІДЕЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ МОНАРХІЇ

Історія Австрійської імперії (Австро-Угорської монархії) зараз як ніколи привертає увагу істориків, культурологів, правознавців і політологів як у Західній, так і в Східній Європі, в Росії, Україні. Причин поглибленого вивчення історії державного розвитку Австро-Угорщини сьогодні – багато, однак особливий інтерес вона викликає в контексті аналізу сучасних проблем у Європі.

Нагадаємо, що після референдуму у Великій Британії про вихід із Європейського Союзу (далі – ЄС) канцлер Німеччини Ангела Меркель зазначила, що ЄС перебуває в критичному стані. На неформальному саміті у Братиславі, що відбувся 16 вересня 2016 р., європейські політики 27 країн не дійшли згоди із цього питання, а відтак, на думку окремих політиків і політологів, поставили під сумнів основоположні принципи європейського співжиття – солідарність і спільну відповідальність [1]. У підсумковому комюніке саміту ЄС в Братиславі зазначено, що Євросоюз – не є ідеальним, але це кращий інструмент для того, щоб подолати наявні виклики. «ЄС потрібний нам не тільки для того, щоб гарантувати мир і демократію, а і для безпеки наших громадян», – наголошується в документі.

У цьому контексті історія утворення, розвитку та розпаду багатонаціональної Австро-Угорщини, а також по-

дальша доля народів і країн Східної й Центральної Європи привертають увагу вчених і політиків. Додамо також і те, що вивчення життя сусідів у недавньому минулому завжди допомагає краще зрозуміти не тільки їх, а й самих себе.

Сучасний ЄС – багатонаціональне утворення, проблеми в міждержавних відносинах у ньому продовжують загострюватися. Шукати вихід із цієї ситуації виявилось складним завданням, але ймовірний крах ЄС може призвести до справжньої катастрофи. У цьому контексті накопичений досвід Габсбургів як політиків і правителів, які очолювали народи з різними рівнями розвитку економіки, різними мовами, культурою та релігіями, їхні досягнення й помилки становлять певний інтерес для сучасників.

До вивчення причин розпаду Австро-Угорської монархії зверталось багато як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Цікаві наукові напрацювання ми можемо побачити в працях В. Кульчицького, Б. Тищика, М. Никифорака, С. Попика, Ю. Плекана, В. Шандора, Т. Ісламова, Я. Шимова, В. Раушера та ін. Разом із тим окремі питання в цьому напрямі й досі потребують свого вивчення.

У статті ми пропонуємо звернути увагу на причини та проблеми розвитку ідеї об'єднання Європи в XIX – початку XX ст. крізь призму аналізу національного питання в Австро-Угорщині.

Вивчаючи ситуацію в Австрії в першій половині XIX ст., доцільно зазначити, що завдяки втіленню низки послідовних реформ були не просто об'єднані різні народи, там зуміли оцінити й поступово почати впроваджувати демократичні напрацювання інших країн, що дало змогу скасувати кріпосне право та перейти до капіталістичних відносин в економіці.

Трактування «європейського балансу» як феномена, що має постійний і загальний характер, базується головним чином саме на структурі, яка була створена в Європі на початку XIX ст. У цьому контексті нагадаємо, що після Віденського конгресу Австрія значно посилила свої позиції. Влада Габсбургів фактично поширювалася на всю територію Італії. Водночас зростання національно-визвольного руху в межах австрійської держави підточувало сили імперії. Отже, у створеному в 1815 р. Німецькому союзі, куди увійшли 39 держав і 4 вільні міста, Австрія відігравала домінуючу роль, як і в Союзному парламенті – сеймі (названому за місцем осідку Франкфуртським парламентом) [2, с. 519]. На жаль, незважаючи на перемогу над Францією, внутрішні справи Австрійської імперії розвивались проблематично.

Австрія продовжувала залишатись багатонаціональною державою з різним рівнем економічного розвитку земель у її складі. Нагадаємо, що це були так звані спадкові землі Габсбурзького дому: Зальцбург, Штирія, Каринтія, Тіроль, Крайна, Чехія, Моравія, Сілезія, Галичина, Буковина, Далмація, деякі італійські землі та угорські землі: Трансільванія, Хорватія, Словенія. Панівне становище в імперії належало австрійським німцям.

У цей період найчіткіше виявляється процес формування німецько-австрійської нації (почався цей процес ще в середині XVIII ст.). Австрійська, тобто німецько-австрійська, нація складалася окремо від німців власне Німеччини на основі територіальної, економічної й культурно-духовної спільності. В ав-

стрійській державі власне австрійці та ще угорці були національно привілейованими націями. З їхнього середовища, хоча вони й становили меншість населення, комплектувався переважно центральний і місцевий державний апарат [3]. Багатомільйонне слов'янське населення, позбавлене державності, безправне та пригноблене, стало об'єктом нещадної експлуатації німецьких і угорських, а часто й своїх поміщиків, капіталістів і чиновників.

Тут доцільно нагадати, що суспільно-політичне життя Європи кінця XVIII – першої половини XIX ст. характеризується, крім усього іншого, завзятою боротьбою двох тенденцій. Це засади свободи, рівності, демократії, парламентаризму, проголошені Великою французькою революцією, з одного боку, і намагання правителів, урядів майже всіх європейських держав зберегти старі основи державного життя, абсолютизму, бюрократично-поліційної системи правління – з іншого. Не була в цьому аспекті винятком й Австрія.

У лютому 1848 р. знову вибухнула революція у Франції. Під впливом цих подій активізувався революційний рух у багатьох землях Австрії, де широкі верстви населення активно виступили проти соціального та національного гніту, абсолютизму, поліційної системи управління, відсутності демократичних прав і свобод, у тому числі свободи слова, зборів, товариств, відсутності конституції взагалі. Першими на боротьбу піднялись угорці.

Австрійський уряд почував себе таким слабким, що навіть не намагався чинити опір. Імператор Фердинанд був змушений видати патент про скликання загальнодержавного представницького органу, якого до цього часу в Австрії взагалі не існувало (були лише місцеві земельні сейми), Установчих зборів, прийняв вимушену відставку Меттерніха й «дарував» країні конституцію [4, с. 95]. У 1848 р. було також остаточно ліквідовано кріпосне право, скасовано феодальні повинності селян-

ства, закріплено особисту та майнову свободу селян [5, с. 118]. Із цього часу абсолютна монархія стала поступово перетворюватися в конституційну.

2 грудня 1848 р. на трон вступив імператор Франц Йосип Габсбург. Новий імператор правив Австрією (потім Австро-Угорщиною) найдовше – впродовж 68 років. Він часто демонстративно підкреслював свою належність до німецької нації, мріючи, особливо в молодості, відновити єдність німецьких держав, створити могутню єдину німецьку імперію [6, с. 112].

У маніфесті, оголошеному під час вступу на трон, новий монарх заявив, що не відмовляється від конституційних засад перебудови держави, однак наголосив, що всіма силами намагатиметься зберегти єдність і цілісність держави. Окремим патентом 4 березня 1849 р. імператор проголосив нову конституцію. Вона визначала Австрію як єдину унітарну державу, що ділиться на рівноправні провінції (у тому числі Угорщину). Було створено єдиний законодавчий орган – австрійський всезагальний сейм. Провінції зберігали крайові сейми, які вирішували разом із крайовою адміністрацією справи місцевого характеру: культури, будівництва та утримання громадських закладів, місцевого бюджету (податки й витрати), церковні та освітні справи, забезпечення харчування й розквартирування війська тощо.

Револуція 1848–1849 рр. в Австрії зазнала поразки, але вона залишила глибокий слід в її історії, сприяла зростанню національно-політичної свідомості, консолідації поневолених націй імперії, стала початком серйозних національних і державницьких рухів. Револуція довела хибність теорій німецько-австрійських учених та ідеологів про «історичні», домінуючі нації та «неісторичні», другорядні, де перші покликані панувати, інші – підпорядковуватись. Під першими розумілись нації, які були в економічному та політичному плані розвинені, мали свою еліту, історію, мову тощо. зараховували до них німців,

угорців, італійців, поляків. До категорії «неісторичних», неповноцінних потрапили чехи, словаки, румуни, хорвати, українці, серби та ін.

Приблизно в той же період в осередку політичної еліти Австрії посилювалась ідея щодо лідерства Австрії в процесі об'єднання Німеччини. Так, імперський міністр-президент Ф. Шварценберг і міністр торгівлі К. Брук уважали, що першим кроком на цьому шляху мало стати входження ненімецьких земель Австрійської імперії до Німецького митного союзу. Це мало послабити вплив Пруссії на інші німецькі держави та сприяти швидкому встановленню політичної гегемонії Габсбурзької монархії серед німецьких держав [7, с. 103].

Водночас події в Європі в першій половині XIX ст. демонстрували, як і раніше, зіткнення національних інтересів і спроб установа нових форм наднаціонального об'єднання. Зміцнення національної державності в Європі означало крах усяких універсалістських теорій і планів, які передбачали утиск національних інтересів. Провал «експерименту» Наполеона Бонапарта став підтвердженням ілюзорності спроб «уніфікувати» Європу, підпорядкувати її пануванню якої-небудь одної держави.

Тому не випадково, що стрижнем більшості європейських проектів залишалася ідея суверенності європейських держав. Віденська система й новий варіант «європейської рівноваги» також базувалися на національно-державній основі. Угоду, однак, було здійснено на принципово іншій базі, ніж передбачала передова просвітницька думка Європи. Вона була укладена на реакційній основі в ім'я боротьби з революційним і визвольним рухом.

На жаль, подальші події теж виявились несприятливими для Австрії. Воєнна поразка від Пруссії в 1866 р. настільки послабила Австрію, що вона змушена була погодитись на розширення національних вимог тих народів, які найбільше того вимагали. Унаслідок укладення угоди між австрійським урядом і угорськими магнатами багатонаціональна

абсолютистська Австрійська імперія в 1867 р. перетворилася в дуалістичну конституційно-монархічну – Австро-Угорську монархію. Остання ділилася на дві частини: Угорщину із Закарпаттям, Трансільванією й Хорватато-Славонією, що об'єднувалися під назвою Транслейтанії, та Австрію з Буковиною, Галичиною, Герц-Градськом, Далмацією, Істрією, Крайною, Моравією, Сілезією, Триєстом і Чехією. Ця частина була названа Ціслейтанією [8, с. 25].

Варто сказати, що назва нової дуалістичної держави не відбивала дійсного національного складу держави. Жодна з панівних націй – ні австрійські німці в Австрії, ні мадяри в Угорщині – не становила більшості у своїй країні. Австрійці в Ціслейтанії становили всього 35,78%, а мадяри в Транслейтанії – 45% населення. Із загальної кількості понад 50 млн. жителів монархії близько 30 млн. були слов'янами [9, с. 11]. Зміст угоди значною мірою в тому й полягав, щоб пом'якшити австро-угорські суперечності за рахунок спільного пригнічення інших народів, зокрема слов'янських.

Одним із найбільш дискусійних у контексті міжнаціональних відносин в Австро-Угорщині залишалося мовне питання. Як відомо, німецька мова в імперії домінувала, нею розмовляли службовці, лише завдяки цій мові могли розуміти один одного численні народи імперії. Саме тому німецька мова отримала особливий статус [10, с. 96]. Рівноправність інших мов обмежувалася лише провінційними судами та місцевим самоврядуванням. Як наслідок, у провінційних зборах і сеймах розгорнулася боротьба за домінування прав тієї чи іншої мови, а також розширення прав тих чи інших представників народів. Саме тому в Австрії політичні партії розділилися головним чином за національною ознакою: на польську, русинську (українську), чеську, німецьку, словацьку, італійську, хорватську та румунську. Після закінчення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. володіння Австро-Угорщини зросло

слов'янськими землями Боснії й Герцеговини.

На початку ХХ ст. австрійські правлячі кола наголошували, що в Австрії офіційно визнається «національна ідея», землі мають національну автономію, управління країною здійснюється за принципом своєрідної федерації тощо [11, с. 32]. Це стверджували, про це писали не тільки австрійські, а й деякі інші європейські політики та дослідники [12, с. 363]. Насправді ж релії були іншими. Австрійська система управління була добре продуманою, розрахованою на підпорядкування австрійцям усіх інших націй.

До переліку документів, що становили конституційну основу держави, також входив і Закон від 19 травня 1868 р. [13]. До речі, у ньому та в деяких інших документах поняття «нація» не фігурує. Австрійська держава не визнавала прав за націями, а тільки за «підданими» (громадянами) з різних країв і з різними мовами і традиціями. Ці піддані йменувались за належністю до того чи іншого краю. Отже, були богемці, галичани, моравці, тірольці та інші, незалежно від національностей, які у краї проживали.

Також варто звернути увагу й на ті обставини, що наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. ситуація навколо національного питання в державі ускладнилася й через поширення серед міського австро-німецького населення шовіністичних і німецько-націоналістичних настроїв. Поштовхом для них стали об'єктивні соціально-економічні особливості розвитку Ціслейтанії, викликані низкою міграційних хвиль слов'янського населення в переважно німецькі міста Австрії, ці процеси стали також причиною загострення конкуренції на ринку праці [14].

Отже, свідоме ігнорування владою національних проблем, які не тільки не втихали, а лише набирали все більшої гостроти, призвело до того, що майже кожен з австрійських країв та й держава загалом стали ареною національних конфліктів. Там, де австрійці стано-

вили меншість населення, вони намагались через державні органи, освіту, культуру, мову насильно нав'язати іншим націям свої правопорядок, лінію поведінки, свої національні цінності. Якщо зустрічали спротив, то зверталися за допомогою до центральної влади. У тих же краях, де австрійці становили більшість, вони відверто ігнорували інтереси національних меншин.

Багатонаціональний склад населення Австро-Угорщини, національний гніт неавстрійських, «меншовартісних» націй призводив до того, що національне питання стало стрижнем усього політичного життя країни, а національна боротьба фактично ототожнювалась із соціальною боротьбою народних мас проти дворян і буржуазії. Довгий час Австрії вдавалось стримувати національно-визвольні рухи й усякому разі тримати їх під контролем. Сутність цієї політики висловив австрійський імператор Франц II у розмові з французьким посланцем: «Мої народи чужі один одному: тим краще. Вони не хворіють одночасно одними й тими ж хворобами. Коли у Франції з'являється лихоманка, вона охоплює всіх вас у той же день. Я посилаю угорців в Італію, італійців – в Угорщину. Кожен пильнує свого сусіда. Вони не розуміють і ненавидять себе взаємно. З їхньої антипатії народжується порядок, із їхньої ворожечі – загальний мир» [15, с. 95].

Так чинила імперська влада й у Галичині. Усі командні економічні та політичні посади, крім австрійців, тут були віддані польським магнатам, капіталістам, банкірам, а також польській інтелігенції (в освіті, охороні здоров'я, культурі тощо). Діючи в тісному контакті з австрійськими правлячими колами та під їхнім керівництвом, вони використовували австрійський державний апарат для збереження свого панування над українським населенням краю. Власне через таку політику в краї, де більшість населення була українською, повна політична, економічна й культурна перевага належала полякам.

Приклади з реального життя імперії доводили той факт, що вирішити національне питання в складі імперії навряд чи вийде ліберальним шляхом. Однак про провал ідеї федералізації держави за національним принципом свідчив не тільки політичний конфлікт у Галичині та Угорщині. Започаткований у XIX ст. процес демократизації в багатонаціональній державі потребував подальшого розвитку, але для цього були потрібні суттєві соціальні зміни та більш сприятлива зовнішньополітична ситуація.

Аналізуючи причини та передумови розпаду Австро-Угорщини, доцільно нагадати, що імперія не була ізольована від об'єктивних процесів світового розвитку, від реальних прогнозів і міражів суспільної свідомості. Синдром національно-державної величі, що охопив великі й малі країни (Греція, Румунія, Сербія), різко дисонував із принципами й історичними можливостями демократичного федеративного устрою держави. Суперництво великих держав на світовій арені та поєднана із цим ескалація військових приготувань зміцнювали на час централістські сили Габсбурзької монархії, даючи їм змогу зберігати статус-кво [16, с. 32].

Австрійський учений, доктор В. Раушер, який видав у 1993 р. монографічне дослідження про зовнішню політику Австро-Угорщини доби Кальноки (1881–1895), дійшов висновку, що підпорядкування принципу державності національно-автономних інтересів блокувало проведення послідовної довгострокової політики у сфері міжнаціональних відносин [17].

Також зазначимо, що інтеграційні процеси в регіонах Австро-Угорщини швидше збігалися з процесами міжетнічної інтеграції та державної централізації. Двом спільнотам – регіональній і державній – протистояли поліетнічні, засновані на етнокультурній спорідненості – слов'янській, угро-фінській і німецькій; належні до них народи були розділені державними та регіональними кордонами, проживали в різних

країнах і різних регіонах – Східній, Середній і Південно-Східній Європі.

Для слов'янської поліетнічної спільноти було характерним тісне переплетення з власне етнічною самосвідомістю кожного слов'янського народу. Але наприкінці XIX – на початку XX ст. вона складалася не тільки з окремих етносів, а й націй, що формувалися і прагнули до набуття політичного суверенітету й самовизначення. Її свідомість спиралася на спільність походження, спорідненість мов, деяких елементів культури тощо.

Також доцільно нагадати, що в другій половині XIX ст. в Австро-Угорщині почали розуміти, що боротись за цілісність держави виключно силою вже не реально через зростання національної самосвідомості народів, розвиток освіти, свободи друку тощо. Треба було шукати компромісні варіанти.

У цьому контексті хочемо нагадати, що в середині XIX ст. істотним елементом європейської дійсності став пацифістський рух, який найбільш чітко виявився в мирних конгресах, що скликались ще з другої половини 40-х рр. XIX ст. Саме в рамках пацифістського руху відбувалося значне пожвавлення ідей і проектів об'єднання Європи. Водночас усе активніше пропагувалися європейські федералістські теорії. Французький історик П. Ренув'єн, вивчаючи європейський рух у XIX ст., писав, що в різних країнах зазначеного періоду одночасно підтримувалася ідея Сполучених Штатів Європи.

Термін «Сполучені Штати Європи» часто використовував Дж. Мадзіні, але першим його вжив італійський республіканський діяч, історик і економіст, товариш Дж. Мадзіні – Карло Каттанео [18, с. 70, 74]. У працях він писав: «Принцип національностей призводить до розриву держав на сході Європи й до фрагментарної федерації вільних народів. Між цими народами можлива лише єдина форма єдності – федерація. Ми можемо досягти світу тільки тоді, коли будемо мати Сполучені Штати Європи». У Франції цю

ідею висували Анрі Фегерей та адвокат Венізер. Так, у 1848 р. про Сполучені Штати Європи писала французька «Le Moniteur universel» та англійська «Daily Telegraph» [19, с. 201].

Отже, ідея створення «Сполучених Штатів Європи» з моменту своєї появи стала предметом гострої політичної й ідеологічної дискусії. Надалі ця ідея то зникала, то з'являлася знову. Але в 1850–1860-ті рр. для В. Гюго, Дж. Мадзіні і Дж. Гарібальді вона була наповнена демократичним і гуманістичним змістом. У пан'європейських ідеях і проектах вони бачили засіб боротьби з європейською реакцією й політикою Священного Союзу. Але вже тоді була очевидною утопічність подібних ідей [19, с. 206]. Ідея європейської єдності розумілась у нерозривному зв'язку з боротьбою проти деспотизму й тиранії, за свободу та незалежність народів. Її прихильники виступали за союз вільних європейських народів, за федерацію країн, що борються за республіканські, демократичні форми правління. Але ситуація в Європі в другій половині XIX ст. істотно відрізнялася від епохи Французької революції кінця XVIII ст.

Кінець XIX і початок XX ст. ознаменували якісно новий етап у світовій і європейській історії. Розвиток капіталізму, створення великих монополій і картелів, складання нових блоків, коаліцій і союзів стимулювали поширення універсалістських ідей, висловлюючи зростання нових тенденцій у світовому розвитку. На цій основі відроджувалися ідеї та проекти об'єднання Європи, в тому числі й під гаслом «Сполучених Штатів Європи». Проте в нових історичних умовах це гасло суттєво позбувалось демократичного змісту.

Однак серед причин популяризації ідеї Сполучених Штатів Європи на початку XX ст. варто назвати й побоювання буржуазних лібералів за майбутнє Європи в умовах, коли вона розколювалася на потужні блоки та коаліції, коли протиставлення великих держав набувало всесвітнього характеру й загрожувало світовою війною. Крім того,

Сполучені Штати Європи повинні були створити бар'єр перед наростанням ліво-радикального робітничого руху.

Отже, в контексті посилення таких поглядів у 1906 р. політик і юрист Аурел Попович (за походженням – австро-угорський румун) видав книгу «Сполучені Штати Великої Австрії» (нім. *Vereinigte Staaten von GroÖsterreich*), у якій запропонував реорганізувати країну у формі федерації. Він відштовхувався від подібних ідей угорського революціонера Лайоша Кошута, який пропонував те саме півстоліття тому. У книзі А. Попович пророчо писав: «Велика різноманітність походження, мови, звичаїв і побуту різних народів потребує від імперії Габсбургів такої форми державного управління, яка б могла гарантувати, що жоден із народів не буде обмежений або пригнічений іншим у своїй національній політиці, саморозвитку, культурному надбанні, одним словом, у своєму розумінні життя. Часу залишилося небагато. Усі народи монархії очікують рятівних кроків імператора. Це вирішальний історичний момент: збережеться або загине імперія Габсбургів? Поки що все ще можна виправити і зберегти» [20, с. 32].

Аурел Попович пропонував розділити Австро-Угорщину на 15 рівноправних штатів за національно-територіальним принципом: три німецькомовних (Німецька Австрія, Німецька Богемія й Німецька Моравія), Угорщину, чеськомовну Богемію, Словаччину, Хорватію, словеномовну Крайну, польськомовну Західну Галичину, руминомовну Трансильванію, італіаномовні Трієст і Трентіно, україномовну Східну Галичину, нарешті, Воєводину – із сербською та хорватською мовами. Крім того, низці етнічних анклавів (переважно німецьких) у східній Трансильванії, Банаті й інших частинах Угорщини, південної Словенії, великим містам (таким як Прага, Будапешт, Львів та ін.) надавалася особлива автономія. Саме цей план підтримував ерцгерцог Фердинанд. На противагу батькові, спадкоємець престолу – Франц Фердинанд – за два місяці

до початку Першої світової війни і своєї трагічної загибелі позитивно відгукнувся стосовно проекту реформування дуалістичної Австро-Угорщини в Сполучені Штати Великоавстрії [16, с. 32].

Але план А. Поповича лякав багатьох. Усередині країни йому найбільше опиралися угорці, які побоювалися втратити свої привілеї в імперії й контроль над землями хорватів, словаків і румунів. Принципове положення цього проекту – штат як національно-адміністративна одиниця – не сприймалося й впливовими колами австрійських німців, поляків, чехів і сербів, які твердо виступали за неподільність своїх територій [21, с. 396, 413].

Отже, враховуючи наведене, варто погодитись із думкою російського дослідника А. Айрапетова, який вважає, що за сумною долею проекту А. Поповича й низки інших, менш популярних, проектів резонно вбачати історично зумовлені межі реформування багатонаціональної держави, в якій були несхожі економічні структури, різноликий соціальний ландшафт, різна політична культура населення, важко сумісні ментально-психологічні установки народів, які проживали в ній [16, с. 32]. Крім того, тривале панування абсолютизму зробило маси байдуже-цинічними до конституційно-правових норм. Отже, ідея інтегративної державної влади виявлялася досить розмитою й аморфною у свідомості різних народів імперії.

Про упущені можливості порятунку Австро-Угорської монархії зазначає й російський історик Я. Щимов, який прямо наголошував на тому, що влада двоєдиної монархії не зуміла до кінця скористатися цим історичним шансом і не перетворила національно-культурну автономію в справжню федерацію. Цей утрачений шанс посилив національний сепаратизм і в 1919 р., після військової поразки держав Центрального четвертого союзу – Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини й Болгарії, за рішенням Версальської мирної конференції призвів до розчленування імперії на її складові національні провінції.

Ключові слова: національне питання в Австро-Угорщині, ідея федералізму, ідея «Сполучених Штатів Європи», політичний проект Аурела Поповича, права громадян в Австро-Угорській монархії, національний сепаратизм.

Статтю присвячено аналізу політико-правових проектів об'єднання Європи шляхом трансформації Австро-Угорської монархії на федерацію. Значну увагу приділено аналізу національного питання в Австро-Угорщині.

Статья посвящена анализу политико-правовых проектов объединения Европы путем трансформации Австро-Венгерской монархии в федерацию. Значительное внимание уделено анализу национального вопроса в Австро-Венгрии.

The article is devoted to the analysis of political and legal projects of the European unification through the transformation of the Austria-Hungary monarchy into a federation. Considerable attention is paid to the analysis of the national question in Austria-Hungary.

Література

1. Коваль О. «Гнучка солідарність» замість жорстких квот / О. Коваль // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 35.
2. Графский В.Г. История государства и права / В.Г. Графский. – М. : Норма, 2003.
3. Брусиловский И.К. Некоторые итоги австрийской избирательной статистики / И.К. Брусиловский // Русское богатство. – 1907. – № 7. – С. 150–160.
4. Бах М. Австрия в первую половину XIX в. / М. Бах ; пер. с нем. – СПб., 1906.
5. Бах М. История австрийской революции 1848 г. / М. Бах ; пер с нем. – М. – Петроград, 1923.
6. Исламов Т.М. Российская империя и монархия Габсбургов: основные тенденции во взаимоотношениях (конец XVIII–XIX вв.) / Т.М. Исламов // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – М., 1997.
7. Кацин М.Ю. Європейська економічна міждержавна інтеграція (XIX ст. – кінець 40-х рр. XX ст.): історико-правове дослідження : [монографія] / М.Ю. Кацин. – Одеса : Фенікс, 2016.

8. Левицький В. Про устрій Австрійської держави / В. Левицький. – Львів : Видання «Українського Студентського Союзу», 1912.

9. Фінкель Л. Історія і статистика Австрійсько-Угорської монархії / Л. Фінкель, С. Гломбинський. – Львів, 1901.

10. Воскресенский Г.А. Православные славяне в Австро-Венгрии / Г.А. Воскресенский. – СПб. : Типография Смирнова, 1914.

11. Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923) Історія держави і права / Б. Тищик. – Львів : Триада плюс, 2004.

12. Верига В. Нарис з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Верига. – Львів : Світ, 1996.

13. Законъ 19 Мая 1868 г. (RGBl, № 44) о учреждении правительственныхъ политическихъ установлений // Областное, административное и общинное устройство Галиции по австрийскому законодательству. – Петроградъ : Государственная Типография, 1915. – XXXIII. – 185 с.

14. Сироткина Е.В. Проблема национальной самоидентификации австрийских немцев в середине XIX – начале XX в. : автореф. дисс. ... канд. ист. наук / Е.В. Сироткина. – Тамбов, 2005.

15. Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 / О. Удовиченко. – К. : Україна, 1995.

16. Айрапетов А.Г. Австро-Венгрия: взгляд историков на реалии многонационального государства / А.Г. Айрапетов // Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки». – 1996. – Выпуск 3–4. – С. 28–35.

17. Rauscher W. Zwischen Berlin und St. Peterburg. Die österreichisch-ungarische Aussenpolitik unter Gustav Graf Kalnoki. 1881–1895 / W. Rauscher. – Wien – Kцln – Weimar, 1993.

18. Невлер В.Е. Мадзини и «Молодая Европа» / В.Е. Невлер // Вопросы истории. – 1972. – № 7. – С. 62–77.

19. Чубарьян А.О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира / А.О. Чубарьян. – М. : Международные отношения, 1987.

20. Popovici Aurel. Die Vereinigten Staaten von GroЯ-Usterreich. Politische Studien zur Lцsung der nationalen Fragen und staatrechtlichen Krisen in Цsterreich-Ungarn. – Leipzig, 1906.

21. Bibi V. Der Zerfall Цsterreichs / V. Bibi. – Wien, 1924. – Bd. 2.

О. Горяга,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПИТАННЯ ВИТОКІВ МІЖДЕРЖАВНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ- ГЕТЬМАНЩИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – ПОЧАТОК XVIII СТ.)

Формування конституційно-правового механізму та його забезпечення набуває все більш особливого значення в сучасних умовах поглиблення й розширення процесів правової глобалізації, інтернаціоналізації національних правопорядків, міждержавної інтеграції. Конституційне буття держав усе більше стає безпосередньо пов'язаним із такими динамічними тенденціями функціонування світової спільноти, як розвиток і вдосконалення механізму захисту прав людини та громадянина, глобалізація економіки, взаємозалежність правових систем тощо.

Професор Ю.О. Волошин зазначає: «Інтеграція в сучасних умовах виступає в якості найважливішого предикату, що несе в собі сукупність соціальної інформації щодо відповідної поведінки суб'єктів-об'єктів управлінської діяльності, яка розгортається в його просторових межах та конституційно-правових реаліях» [1, с. 13].

Для України проблеми європейської інтеграції стають дедалі гострішими на державному, науковому та громадсько-політичному рівнях. Тому слушною є позицію В.М. Кампа, який, характеризуючи сучасні процеси конституціоналізації зовнішніх відносин України, називає новий етап їх розвитку євроінтеграційним [2, с. 53]. У зазначеному контексті потрібно звернути особливу увагу на вивчення історії україно-європейської міждержавної інтеграції, так як екскурс в історичну ретроспективу дає можливість дослідити

еволюцію теорій інтеграції, їх переплетення й відособленість.

Знання теоретичних основ та історії міждержавних інтеграційних процесів дає змогу уникнути в майбутньому руху наосліп, передбачливо та об'єктивно оцінити й проаналізувати кожний подальший крок у їх здійсненні на рівні державної політики у сфері інтеграційних процесів і в процесі їх ефективного конституційно-правового регулювання. Це, на думку українських учених, «рефлексує, акцентує увагу, актуалізує й зумовлює не тільки побудову дієвого конституційно-правового механізму забезпечення подальшої інтеграції України в європейські економічні та політичні структури, зокрема в Європейський Союз, а й сприятиме проведенню більш глибоких внутрішньодержавних реформ відповідно до соціально-економічних і політико-правових європейських стандартів» [3, с. 191].

Питання генези українського конституціоналізму ставали предметом наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених ще з XIX – початку XX ст. Останнім часом вітчизняні науковці почали приділяти увагу цій проблемі в контексті вивчення глобалізаційних процесів у Європі.

Усе більше сучасних науковців дотримуються думки про те, що глобалізація є явищем не новим, а таким, що розвивалось від простих до складних форм. Отже, під глобалізацією прихильники цієї точки зору розуміють процес трансформації просторової

організації світу, що супроводжується виникненням нових структур активності влади [4, с. 12, 13].

Інтеграційні процеси між європейськими країнами та Україною існували здавна, але проблема полягала в тому, що Україна тривалий час не мала власної держави, хоча боротьба за встановлення власної національної державності тривала століття. На жаль, Україна не сприймалась європейськими державами як самостійний суб'єкт міжнародного права, але ми не можемо заперечити факт її включення в інтеграційні процеси на території Європи в минулому [5, с. 72–76].

Також не варто забувати про важливу роль, яку відіграє право у сфері регулювання інтеграційних взаємовідносин між державами. Саме воно контролює, а за потреби й обмежує їх дії, виконує роль своєрідного нормативного регулятора у взаємовідносинах учасників інтеграційного процесу [6, с. 4].

Здобувши перемогу у Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, український народ опинився перед складним питанням подальшої розбудови України-Гетьманщини. Вирішити його без підтримки сусідніх держав було неможливо, з чим, власне, й пов'язується один із яскравих експериментів у галузі міждержавно-правової інтеграції.

Б. Хмельницький, порвавши зв'язки із Річчю Посполитою, уклав у 1654 р. угоду з московським царем Олексієм Михайловичем Романовим, яка не виправдала очікувань гетьмана. Відносини між Московською державою та Україною почали розвиватись непросто. Оцінюючи наслідки російсько-польської політики 1655–1656 рр. в сукупності із загостренням внутрішніх конфліктів в Україні-Гетьманщині, Б. Хмельницький був змушений шукати нових союзників. Зраджений царем, він почав шукати політичного зближення зі шведським королем.

Варто зазначити, що в історико-правовій науці існує припущення, що приблизно в той же час гетьман продовжував розвивати ідею перетворен-

ня України-Гетьманщини на Велике князівство Руське [7, с. 96]. Воно ґрунтується на тому факті, що під кінець життя Б. Хмельницький висловлював думки про те, що Україна повинна стати незалежним князівством, яке б складалось із двох воеводств – Київського й Чернігівського, з урядуванням на зразок Литовського, але з гетьманом не чолі. При цьому гетьманська влада передбачалась ним спадковою.

Після смерті гетьмана ідея пошуку нового союзника активно розвивалась, часто змінюючи свій напрям. Частина членів генеральної козацької старшини стояла на автономістських позиціях, бажаючи мати справу з «керованим» польським королем, аніж із московським царем із його необмеженою владою. Дехто з українських політиків у той час почав схилитися до ідеї федеративного зв'язку з Польщею, в якому Україна мала б повну внутрішню самостійність [8, с. 84]. Провідниками цієї ідеї стали Іван Виговський, Юрій Немирич і Павло Тетеря.

Новий гетьман – Іван Виговський – усвідомлював, що увійти до європейського співтовариства з невизначеною юридично гетьманською владою та слабо розробленими державними інституціями було мрією. Власне, виходячи із цих реалій гетьман і приступив до розробки нового політичного плану, в якому передбачалось зберегти республіканську форму правління в Україні за умови обмеження старшинської влади. Згідно з його задумами, планувалось створити життєдатну державу, перевівши козацьке звичаєве право на типовий для Європи рівень аристократичної чи напіваристократичної республіки.

Ідея утворення федерації між Польщею, Литвою та Україною відображена в Гадяцькому трактаті 1658 р. в угоді гетьмана з польсько-шляхетським урядом про нову унію.

Одним із авторів Гадяцького трактату з українського боку був магнат, дипломат і козацький полковник Юрій Немирич. Його рід належав до найбагатших у Речі Посполитій і постував-

ся лише Острозьким і Вишневецьким. Із 1630 р. він студював в університетах Лейдена й Амстердама, Базеля, Падуї та Сорбони. Перебування за кордоном зробило Ю. Немирича палким прихильником республіканської форми правління [9, с. 192]. Його також вважають одним із авторів «Маніфесту до європейських держав», що був посланий 1658 р. від імені українського уряду з метою пояснити причини виступу гетьмана І. Виговського проти Московської держави.

Аналізуючи юридичний бік «першого» списку проекту майбутнього союзу, ми бачимо, що Україна-Гетьманщина в межах воєводств Київського, Чернігівського й Брацлавського ставала вільною й формально незалежною державою під назвою Великого Князівства Руського, яка входила на рівних у федерацію трьох держав. Об'єднувалася ця федерація особою спільно обраного короля. Усі три народи мали спільними силами здобути береги Чорного моря й відкрити на ньому вільну навігацію. Вони мали взаємно допомагати у війні. У проєкті також передбачалось право Московської держави увійти до цієї федерації як її четвертий суб'єкт.

На чолі Великого Князівства Руського мав бути гетьман, а не король, якого вибирали б українські стани довічно й затверджував король. Відновлювалися довоєнні (до 1648 р. – авт.) місцеві органи влади, адміністративно-територіальний устрій, суд і судочинство, а для карбування грошей із зображенням короля дозволялося відкрити скарбівню. Польські та литовські війська не мали права перебувати в Україні. Козакам забезпечувалися давні соціальні права, але щороку гетьман мав подавати королю реєстр на 100 козаків із кожного полку для надання їм шляхетської гідності. Практично це означало, що козацька старшина ставала шляхтою, а низове козацтво залишалось у простому стані, і це в той час, коли шляхетством мав уважатися весь козацький стан. Уведення цього параграфу в договір було

однією з причин неприйняття Гадяцького трактату козацькими масами.

Згідно з Гадяцьким трактатом, Берестейська церковна унія мала бути скасована в усіх трьох державах: Україні, Литві й Польщі; православна віра мала бути зрівняна в правах із римо-католицькою. В Україні мали бути засновані дві академії, дозволялося відкривати колегії, гімназії з латинською або грецькою мовами навчання; взагалі всякі школи та друкарні, «оскільки їх потрібно буде». Уводилася свобода друку та слова, навіть у релігійних справах, «аби тільки не було в книжках або в дискусіях образи королівського маєстату».

Проте польська сторона так і не погодилась на державну рівноправність, отже, автономію надали тільки Наддніпрянщині. Українські депутати домагалися створення Великого Князівства Руського на зразок Великого Князівства Литовського з включенням туди й західноукраїнських земель – воєводства Волинського, Подільського, Руського, Белзького, Пінського та Мстиславського повітів, однак їхні вимоги поляки відхилили.

Отже, цілком очевидним є прагнення І. Виговського з його найближчим оточенням створити Україну державою європейського типу з усіма ознаками суверенної влади, хоча й під протекторатом польського короля. У свою чергу, це потребувало відхилення від демократичних засад козацької республіки та перетворення України на державу з близьким до монархічного гетьманським правлінням. Основні ж політичні права там повинні були належати українській шляхті.

В українській історіографії Гадяцький трактат неоднозначно оцінено: від цілком негативної до визначення його видатним політичним проєктом українців у боротьбі за свою державність. Із часом трактат був покладений в основу діяльності гетьмана П. Дорошенка, його таємно зберігали й вивчали інші гетьмани [10, с. 86–87].

Отже, варто відзначити, що прагнення І. Виговського та його найближчого

оточення до перетворення України-Гетьманщини в державу європейського зразка під протекторатом польського короля було як їхньою заслугою, так водночас і їхньою помилкою. Український народ до таких перетворень виявився не готовим. І хоча Гадяцький трактат було укладено, Україна за ним практично не жила, бо більша частина українського населення та московські політики його не визнавали.

Угода 1658 р. продемонструвала широту політичного мислення й політичну зрілість частини польських та українських політиків, що було вкрай важливою передумовою для трансформації відкритого збройного протистояння в процес переговорів і узгоджень. Досягнута в Гадячі угода спричинила серйозні зміни в структурі міжнародних взаємин Центрально-Східної Європи.

Ідея входження України до складу оновленої Речі Посполитої була не єдиним політичним проектом. На початку XVIII ст. з'явилась ідея, розроблена українськими протестантами-аріанами, про доцільність створення українською шляхтою «Руського князівства», чи «Великого князівства Руського», поза межами литовсько-польської держави. Добре відомим є політичний проект І. Мазепи, П. Орлика та ін. представників козацької старшини щодо укладення україно-шведської угоди про протекторат. Але, як показала практика, цей напрям був не єдиним.

В українських політичних проектах із середини XVII ст. чітко простежуються спроби затвердити на правовому рівні статус української еліти й української держави. Через реалії політичного та економічного стану України-Гетьманщини другої половини XVII ст. центральне місце в політиці українських урядів відводилось ідеї протектору. Такий статус захищав би Україну-Гетьманщину на політичній арені Центральної та Східної Європи як самостійного актора в обмін на те, що еліта мала виконувати низку зобов'язань перед лордом-протектором.

Вирішенню політичної кризи в Україні-Гетьманщині не сприяла й зов-

нішньополітична ситуація. Наприкінці XVII ст. великі держави Центрально-Східної Європи, а саме: Шведське королівство, Московська держава, Річ Посполита та Османська імперія – прагнули кардинально змінити співвідношення сил на свою користь.

Гетьманщина в цей час була важливим об'єктом політичних змагань своїх сусідів. Її еліта намагалась виробити власний державницький проект, не маючи, на жаль, єдиного погляду із цього питання. За таких обставин ідея визволення України від усякого чужого панування ставала все більш популярною. Сприятливі умови для об'єднання Правобережжя й Лівобережжя в єдину гетьманську державу з'явилися за часи правління І. Мазепи, який був прихильником сильної гетьманської влади без суттєвих обмежень. Це можна побачити на прикладі ставлення гетьмана до козацької опозиції, яка намагалась захистити свої інтереси.

Невдача кримських походів лише загострювала напруженість ситуації в Гетьманщині. Отже, війна проти Туреччини та Криму неминуче сприяла б активізації опозиції проти інтересів Московської держави й гетьмана І. Мазепи. Оформлення українського нобілітету, зміцнення політичних та економічних прав старшинської аристократії вимагали від гетьмана більш гнучкої політики, але економічне становище рядового козацтва, українського купецтва й селянства стрімко погіршувалось.

Коломацький заколот 1687 р. не розв'язав цієї ситуації. Антигетьманська старшинська боротьба на чолі із Самойловичами та їхніми прихильниками, з одного боку, та зубожіння більшості українського населення – з іншого, тільки посилювались. Скориставшись посиленням опозиційних настроїв у Гетьманщині, опозиція І. Мазепі провадила зносини з Кримом, одночасно інтригуючи проти гетьмана як у Москві, так і в Україні. Велике значення в цих суперечках мали зовнішньополітичні події, а саме війна з Туреччиною та Кримом.

За таких обставин з'явилась ідея про зміну Гетьманщиною протекторату з московського на кримський. Професор О.П. Оглоблин уважав, що ця ідея виникла в осередку козацької старшини Полтавського полку, але точної інформації із цього питання ще не знайдено. Достовірно відомо, що 18 травня 1692 р. Петро Іванович Іваненко (Петрик) звернувся до Війська Запорізького з промовою із закликом про «одобрания от московское власти милое отчизни своее Украйны» [11, с. 184]. Імовірно він уважав, що союз із Кримом був би важливою гарантією державної самостійності України-Гетьманщини, тому прагнув скласти угоду з Кримським ханством, щоб за його допомогою визволити Україну з-під московської влади та запобігти польській загрозі.

Двостороння угода (трактат) із Кримом була укладена 26 травня 1692 р. [12, с. 741–744] від імені «Княжства Киевского и Черниговского со [всем] Войскомъ Запорожскимъ і народом Малоросійскимъ» на засадах рівності й обопільності зобов'язань. Про угоду ми можемо знайти згадку й у Літописі Самійла Величка [13, с. 393].

Трактат складається з короткого вступу й 16 пунктів. Низка пунктів присвячена політичним взаєминам обох держав, якими передбачалось створення оборонного союзу. Кримська держава зобов'язувалась захищати Україну «от поляковъ и от Москвы и от [всех неприятелей] оборонять [всегда]». Зі свого боку, «княжество Малоросійское» мусило захищати Кримську державу. Ця допомога передбачалась без нагороди, окрім походів узимку. Усі непорозуміння між Україною й Кримом мали полагоджуватися дружнім шляхом [14, с. 158].

Підтримуючи ідею оформлення державної території України у вигляді князівства «Малоросійського», Петрик фактично змінив політико-географічний вектор у виборі протекторату з Московського на Кримсько-турецький. Питання про те, чи відповідав цей документ національно-державним інтере-

сам України та всього українського народу, залишається дискусійним.

На увагу заслуговує й той факт, що на рубежі XVII–XVIII ст. у центральноевропейському регіоні було написано проекти суспільно-політичних устроїв і відносин із новими протекторами в Лівонії (1699 р.) та Угорщині (1707 р.). Обидва документи базувалися на ідеях “*pacta conventa*” [15, с. 30].

Подібні ідеї й уявлення про суспільно-політичне життя свідчили про поступове підвищення рівня правової думки до рівня створення основного закону як компромісного варіанта між українською елітою та гетьманом і між українським народом і державою. Отже, низка політико-правових проектів, що з'явилися в Україні-Гетьманщині в другій половині XVII – на початку XVIII ст., засвідчила не лише гостру боротьбу в українському суспільстві проти політики абсолютизму, а й спробу вирішення таких системних суперечностей із використанням інтеграційних договірних механізмів.

Загалом же в гострих протистояннях між шляхетсько-республіканськими й абсолютистсько-монархічними політичними силами та ідеями в Центральній Європі кінця XVII – початку XVIII ст. посилювалася нова політична сила, яка базувалася на феноменології конституціоналізму. Ідеї цього вчення позначились і в Україні-Гетьманщині, де зміни в інтелектуальному житті українського суспільства та збіг обставин у 1709–1710 рр. призвели до того, що на східній периферії Європейської цивілізації з'явився такий документ, як «Пакти й конституції законів та вольностей війська Запорозького», затверджені в 1710 р. в Бендерах, який став перехідним від традиційних «пактів-домовленостей» між монархом і станами (передусім елітою) до конституцій Нового часу.

Ідея розбудови України за європейським зразком за типом Великого князівства чи герцогства продовжила своє існування та виявилась у контексті проекту шведського короля Карла XII й гетьмана І. Мазепи, згідно з яким

Україна-Гетьманщина визнавалась незалежною державою під протекторатом Шведського короля.

Оцінюючи державотворчу позицію І. Мазепи приблизно до 1707 р., варто погодитись із В. Доманицьким: «Гетьмана Івана Мазепу можна назвати прихильником конституційно-аристократичного ладу» [16, с. 50]. Хоча наприкінці життя він почав схилитися до ідеї спадковості гетьманської булави.

Але після смерті І. Мазепи його політичний проект зазнав провалу. В умовах політичної еміграції на території Молдови, в Бендерах, вибір нового гетьмана став складною справою, яка вимагала укладення нових гетьманських статей. Їх було укладено згідно з тогочасними правовими традиціями, поширеними в юридичній практиці України-Гетьманщини. Частково їх можна побачити в попередніх гетьманських статтях: Переяславських статтях Ю. Хмельницького 1659 р., Батурицьких і Московських статтях І. Брюховецького 1663 і 1665 рр., Глухівських 1669 р. – Д. Многогрішного, Конотопських і Переяславських 1672 і 1674 рр. – І. Самойловича, Коломацьких 1687 р. – І. Мазепи, Решетилівських 1709 р. – І. Скоропадського. Усі вони визначали суспільно-політичний устрій Гетьманщини XVII–XVIII ст. і порядок її васальних взаємовідносин із Московською державою.

Багатьма вченими вважається, що «Пакти й конституції...» – це документ, що вперше в історії України законодавчо закріпив конституційні засади державності України, передбачаючи забезпечення демократичних прав людини, визнання непорушності трьох складових чинників правового суспільства, а саме: єдність і взаємодію законодавчої, виконавчої й судової влади, підзвітної й контрольованої. Але автори «Бендерських конституцій» мали на меті не тільки встановити межі влади гетьмана, а й переорієнтувати Україну на шведський протекторат. Отже, для досягнення цієї мети «Бендерські конституції» розроблялись і як міжнародна угода.

Наприкінці документа є присяга й підпис новобраного гетьмана П. Орлика з державною печаткою, а також письмове підтвердження та підпис Карла XII теж із державною печаткою, що фактично засвідчує факт укладення міжнародної угоди з боку українського уряду у вигнанні та Швеції в особі її суверена – короля.

У документі міститься узагальнення законодавчої, виконавчої та судової практики як України-Гетьманщини, так і Речі Посполитої XVII – початку XVIII ст. Тому можна зробити висновок, що його розробники мали досить чітке уявлення про основні європейські конституційні цінності – природні права і свободи людини, обмеження абсолютної влади монарха, права народу на самовизначення, розподіл влад – та інші теорії.

Отже, з наведеного ми можемо підсумувати, що українському конституціоналізму притаманні ідеї лібералізму, які еволюціонували разом із загальнолюдською політико-правовою культурою та історією Європи. Варто погодитись із думкою професора М.П. Орзіха, що український конституціоналізм належить до тих явищ, які виникли набагато раніше, ніж сформувалися уявлення про них, але в сучасній науці існує точка зору, що в український «правовий ґрунт» вони були перенесені виключно з чужорідної соціально-політичної й правової реалії [17, с. 109]. У зв'язку з цим зазначимо, що особливість зародження українського конституціоналізму полягала в тому, що він формувався відносно самостійно в складних умовах зовнішньої та внутрішньої політичної боротьби, передусім в умовах відсутності власної незалежної держави, але завдяки творчому сприйняттю тогочасних європейських конституційних цінностей.

Звідсіля, безумовно, можна стверджувати, що український конституціоналізм належить до тих явищ, які виникли набагато раніше, ніж сформувалися уявлення про них. Але процес

його оформлення відбувався не тільки в умовах розвитку власної політико-правової думки, а й в умовах певних інтеграційних та уніфікаційних процесів у сфері філософії, права та міждержавних відносин.

Ключові слова: інтеграція, міждержавні інтеграційні процеси, Гадяцький трактат, Велике Князівство Руське, суб'єкт міжнародних відносин, зовнішньополітична діяльність І. Виговського.

Статтю присвячено розгляду передумов та особливостей розвитку україно-європейських міждержавних інтеграційних процесів у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. на прикладі України-Гетьманщини.

Статья посвящена рассмотрению предпосылок и особенностей развития украино-европейских межгосударственных интеграционных процессов во второй половине XVII – первой половине XVIII ст. на примере Украины-Гетьманщины.

The article is devoted to consideration of conditions and features of development of Ukraine-EU interstate integration processes in the second half of the seventeenth - early eighteenth century on the case of Ukrainian Hetmanate.

Література

1. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти / Ю.О. Волошин. – К.: Логос, 2010. – С. 13.
2. Кампо В.М. Конституціоналізація зовнішніх відносин України: євроінтеграційний аспект / В.М. Кампо // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 6. – С. 53.
3. Волошин Ю.О. До питання визначення змістовної та видової характеристики категорії «інтеграція» та «правова інтеграція» у доктрині конституційного права / Ю.О. Волошин // Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 51. – С. 191.
4. Европейская интеграция / под ред. О. Буториной. – М.: Издательский дом «Деловая литература», 2011. – С. 12–13.
5. Єфремова Н.В. Україно-Європейська правова інтеграція у доктрині конституційного права: до історико-правового досвіду / Н.В. Єфремова // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2016. – № 1 (33). – С. 72–76.
6. See: Cappelletti M., Seccombe M., Weiler J. *Integration through law: Europe and the American federal experience* (3 vols.). – New York: De Gruyter, 1986. – Vol. 1. – Book 1. – P. 4.
7. Шевчук В. Козацька Держава / В. Шевчук. – К.: АБРИС, 1995. – С. 96.
8. Українське державотворення. Невитребуваний потенціал: [словник-довідник] / [О. Мироненко, Ю. Римаренко, І. Усенко, В. Чехович]; за ред. О. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – С. 84.
9. Огородник І.В. Українська філософія в іменах / І.В. Огородник, М. Ю. Русин. – К.: Либідь, 1997. – 192 с.
10. Українське державотворення. Невитребуваний потенціал: [словник-довідник] / [О. Мироненко, Ю. Римаренко, І. Усенко, В. Чехович]; за ред. О. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – С. 86–87.
11. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба: [монографія] / О. Оглоблин. – 2-ге видання, доповнене. – Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. – С. 184.
12. Адаптований текст договору, опублікований в Ювілейному збірнику ВУАН на пошану акад. Д.І. Багалія. – К., 1927. – С. 741–744.
13. Величко С.В. Летопись: в 2 т. / С.В. Величко; перевод с книжного украинского языка В.А. Шевчука; отв. редактор А.В. Мышанич. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 2. – 1991. – 393 с.
14. Єфремова Н. Україно-кримська угода 1692 року як альтернативний вектор розвитку української державності / Н. Єфремова // Юридичний вісник. – 2016. – № 1. – С. 158.
15. Subtelny O. *Domination of Eastern Europe. Native nobilities and foreign Absolutism, 1500–1715.* – Kingston and Montreal, 1986. – P. 30.
16. Доманицький В. Націотворча роль Гетьмана Мазепи: Промова на ювілейних урочистостях з приводу 250-ліття смерті Гетьмана І. Мазепи / В. Доманицький; переклад Я. Рудницького. – Чикаго: Українська Видавнича Спілка; Іллінойс, 1960. – 50 с.
17. Орзих М.Ф. Современный конституционализм: цель и средства конституционной реформы в Украине / М.Ф. Орзих // Юридический вестник. – 2001. – № 3. – С. 109.

А. Бойчук,

кандидат юридичних наук,
суддя Приморського суду міста Одеси

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРИРОДИ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1930–1959 РР.)

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що сьогодні у науці – історії держави і права України – постає проблема вивчення особливостей юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи. Вивчення цього досвіду дає змогу запобігти негативним наслідкам впливу людини на об'єкти природи та забезпечити їх заощадливе та раціональне використання. З метою запобігання правопорушенням у сфері природних ресурсів доцільно розглянути радянський досвід юридичної відповідальності, який може дати змогу вдосконалити чинне законодавство.

Аналіз публікацій показує, що питаннями правової охорони природи займалися В.І. Андрейцев, А.П. Гетьман, Н.Д. Козанцев, О.С. Колбасов, С.М. Кравченко, В.Л. Мунтян, В.А. Нечитайленко, В.В. Петров, Г.М. Полянська, Л.А. Стоцька, Н.І. Титова, Г.А. Хміль, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга.

Попри наявність їхніх праць, проблеми юридичної відповідальності розглядалися у них побіжно при дослідженні загальних питань природоохоронного законодавства. Враховуючи фрагментарний характер наявних праць, доцільно розглянути проблему історичного розвитку інституту юридичної відповідальності у даній сфері.

Метою роботи є проведення дослідження юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи у Радянській Україні у період 1930–1959 рр.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що юри-

дична відповідальність за порушення природоохоронного законодавства виконує низку важливих функцій:

- виступає як засіб забезпечення виконання вимог природоохоронного законодавства;

- відповідальність у цій сфері є важливим елементом протидії правопорушенням;

- норми цього інституту забезпечують збереження об'єктів природи;

- за її допомогою з правопорушників може бути стягнута компенсація збитків, заподіяних природним об'єктам.

Цілком зрозуміло, що інститут юридичної відповідальності пройшов складний історичний шлях свого розвитку, в якому період 30–50-х років має важливе значення. Як указує А.П. Гетьман, упродовж цього періоду наука спиралася на теоретичні та методологічні дослідження вчених правознавців і одночасно з цим саме на цьому етапі відбувалося формування основних положень адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності за правопорушення, пов'язані з природними об'єктами [1].

Характерною рисою права цього історичного періоду був розвиток союзного і республіканського земельного, гірничого, водного і лісового законодавства не у формі законів, а шляхом прийняття партійно-урядових, у деяких випадках урядових постанов та інших підзаконних актів. Одночасно з цим відбувається звуження компетенції союзних республік у регулюванні використання та охорони природних ресурсів

та посилення ролі союзних нормативних актів. Ця обставина пов'язана з тим, що союзне законодавство стало домінуючим, охоплюючи регулювання всіх сфер суспільних відносин. Особливо чітко цей процес простежується після прийняття Конституції СРСР 1936 р., коли переважна частина республіканських законодавчих актів того часу втратила чинність.

Як вказує О.М. Колотинська, серед заходів, спрямованих на охорону природи, немаловажна роль належить юридичній відповідальності, за допомогою якої забезпечується реалізація функцій зі збереження природних багатств і притягнення до відповідальності осіб, винних у її незаконному використанні, розкраданні та пошкодженні [2, с. 6].

Розгляд джерел права, прийнятих в історичний період 1930–1959 рр., показує, що юридична відповідальність встановлювалася за правопорушення, пов'язані з: а) землею; б) водними об'єктами; в) атмосферним повітрям; г) лісами. Виходячи з цього, доцільно розглянути правове регулювання юридичної відповідальності за кожним з цих об'єктів.

І. Охорона землі. Становлення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин має особливе значення для України. Причина такого виключного стану земельного фонду пов'язана з тим, що за своїм якісним складом ґрунтів та біопродуктів вона є однією з найбагатших держав світу. З іншого боку, Україна має досить складну структуру земельного фонду, серед якого майже 70% становлять сільськогосподарські угіддя, 17% площ вкриті лісами, 4% – забудовані землі, 4% – водні ресурси, 2% – інші землі, 1,7% – відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом, 1,3% – відкриті заболочені землі.

У досліджуваній період правове регулювання земельних відносин та правопорушень, пов'язаних із земельними ресурсами, проводилось на підставі «Загальних начал землекористування

і землевпорядження» 1928 р., затверджених на 4-й сесії ЦВК ІV скликання 15 грудня 1928 р. Згідно з п. 3, союзні республіки мають право розпорядження землею, регулювання землекористування, землеустрою та використання землі за призначенням. Як вказується у п. 41, передача орендованої землі у трудове користування забороняється, а винні особи притягаються до кримінальної відповідальності та позбавляються права користування землею. Контроль на місцях за виконанням положень цього акту (п. 44) та притягнення до відповідальності порушників цих норм покладається на сільські Ради, волосні та районні виконавчі комітети.

Політика створення колгоспів призвела до того, що селяни позбулися засобів існування і всіляко бойкотували заходи радянської влади. Одним зі способів отримання життєво важливих продуктів стало використання присадибних ділянок у підсобних цілях. Для боротьби з такими явищами була прийнята постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про заходи охорони громадських земель колгоспів від розбазарювання» від 28 травня 1939 р. До змісту постанови ввійшов п. 7 стосовно обміру всіх присадибних земель та забезпечення заходів щодо збереження їх родючості. З цих причин необхідно оцінювати цю постанову з двох точок зору: а) як наступ на права селянства; б) вжиття заходів щодо збереження земельних ресурсів від негативних наслідків.

При веденні сільського господарства особливе значення має дотримання агротехнічних вимог, відновлення ґрунтів при їх інтенсивній експлуатації, вжиття заходів зі збереження їх якісних показників. Враховуючи виключне значення УРСР у виробництві зерна, 5 березня 1940 р. було прийнято постанову Ради Народних Комісарів СРСР «Про введення правильних сівоборотів у колгоспах і радгоспах Української РСР». Важливість документа доводить факт його підписання такими особами, як І.В. Сталін, Голова РНК В.М. Молотов

і керуючий справами РНК СРСР М. Хломов. Згідно з п. 4 документа обласні та районні виконавчі комітети зобов'язувалися забезпечити створення навколо промислових центрів підприємств переробної промисловості, продовольчих баз, контролювати раціональне використання колгоспних земель. Згідно з п. 16 з метою збереження землі встановлювалося обов'язкове вжиття комплексу агротехнічних заходів. У свою чергу п. 17 передбачав обов'язкове введення сівозмін з урахуванням використання системи агротехніки, внесення добрив по кожній культурі, що також сприяло збереженню земельного фонду. З огляду на ту обставину, що використання техніки завдає істотної шкоди земельному фонду, п. 21 установлював певний порядок організації і керівництво роботами машино-тракторних станцій. Нормативно-правовий акт ставив перед усіма керівниками та спеціалістами сільського господарства, радянськими і земельними виконавчими органами завдання щодо обов'язкового виконання всіх перерахованих у ньому пунктів.

Попри відсутність у документі конкретних заходів адміністративної, кримінальної відповідальності, будь-хто з керівників міг бути до неї притягнений за недотримання пунктів даного акту.

II. Охорона водних ресурсів. У 30-х роках минулого століття почалося будівництво промислових підприємств – фабрик, заводів, великих населених місць, що спричинило масові скиди неочищених і стічних вод. З метою збереження здоров'я населення та постачання питної води уряд СРСР прийняв низку нормативно-правових актів. Так, 17 травня 1937 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про санітарну охорону водопроводів і джерел водопостачання». Згідно з п. 1 у кожному населеному пункті Союзу РСР, у якому є або будується водопровід загального користування або водопровід для технічних цілей, обов'язково встановлюється зона санітарної охорони відкритих і підземних джерел

водопостачання, що живлять даний водопровід. Зона санітарної охорони джерел водопостачання ділиться на три пояси, у кожному з яких встановлюється певний режим. Згідно з п. 14 даної постанови порушення інструкцій або правил спуску стічних вод тягне за собою накладення на винних штрафу органами державної санітарної інспекції відповідно до чинних законів, а у належних випадках – притягнення винних до кримінальної відповідальності.

У післявоєнний період законотворчість у сфері відповідальності за охорону річок, водосховищ, ставків та інших водоймищ отримала свій подальший розвиток. Так, 24 січня 1947 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про санітарну охорону водоймищ, водопроводів і джерел водопостачання в УРСР». Згідно з п. 1 цього нормативно-правового акту заборонялися скид сміття, трупів тварин у річки, озера, водосховища, ставки, звалювання різних речей на берег або лід, спускання у водоймища забруднених стоків, шкідливих для здоров'я населення, та ін.

Як указувалося у п. 7, заборонялось будувати охоронні санітарні зони по берегах річок, озер і ставків будь-якими будівлями або спорудами. За такі дії, як зазначалося у п. 17, органи державної санітарної інспекції УРСР, згідно з чинними законами, накладали штраф на порушників правил спуску стічних вод, а у випадках завдання значної шкоди мали право притягувати винних осіб до кримінальної відповідальності.

III. Охорона атмосферного повітря. У післявоєнний період почалося інтенсивне будівництво заводів, фабрик, інших промислових об'єктів, що призвело до появи викидів оксидів сірки, звідси – кислотних опадів, викидів азоту, вуглецю, важких і радіоактивних металів. З метою боротьби з цими небезпечними явищами 20 червня 1949 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про заходи боротьби з забрудненням атмосферного повітря промисловими підприємствами УРСР».

гасіння лісових пожеж, за опір лісопорушників лісовій адміністрації, за умисне знищення або пошкодження телефонної мережі, протипожежних веж, межових та інших лісгосподарських знаків, за підпал лісу, за розкрадання готової лісопродукції, за полювання у заборонених місцях та у заборонені терміни або забороненими методами.

Згідно з параграфом 12 цієї інструкції, Акт про лісопорушення впродовж двох днів разом з матеріалами справи мав бути відправлений до народного суду. При лісопорушенні зі збитками понад 10 рублів параграф 15 інструкції встановлював 7-денний термін розслідування, по закінченні якого справа направлялася до прокурора або до народного суду.

Відповідно до даної інструкції, кримінальні справи про лісопорушення розглядаються судом упродовж 10 днів з дня їх надходження, а позовні вимоги щодо відшкодування збитків розглядаються одночасно зі справами про накладення штрафу або кримінальними справами. З точки зору історії держави і права інтерес становить особистість заступника Голови РНК Союзу РСР, який підписав дану постанову, – Андрія Вишинського, випускника Новоросійського університету, який працював Генеральним прокурором Союзу СРСР та санкціонував масові розстріли і репресії 1937–1939 рр.

У 1947 р. тодішнє керівництво СРСР вирішило впорядкувати випас худоби у лісах та прийняло постанову Ради Міністрів СРСР «Правила сінокосіння та випасу худоби у лісах СРСР» від 17 серпня 1947 р. Так, згідно з п. 5, випас худоби дозволяється у всіх лісах СРСР, за винятком парків, заповідників, лісів особливого значення. Як указувалось у п. 6, заборона встановлюється на випас на площах лісових культур – тополі, верби, а також на площах спеціального призначення; на лісосіках упродовж трьох років після закінчення вирубки лісу, а також на лісосіках за наявності порослевого і насінневого лісовідновлення; на ділянках,

де пасіння худоби може призвести до порушення цілісності ґрунту шляхом змиву, утворення ярів, видування ґрунту. Постанова забороняє пасіння худоби без пастуха у лісах, не допускається також пасіння худоби із собаками.

Відповідальність за порушення цих правил установлюється шляхом накладення штрафу: 1) за самовільне сінокосіння на ділянках, виділених у сіножаті, з кожного гектара з відібранням кошеної трави; 2) за самовільне пасіння худоби (у сумі від 5 до 1000 руб.). Як окреме покарання винних, згідно з п. 22, передбачалося позбавлення користувачів права сінокосіння, пасіння худоби на виділених їм ділянках.

В юридичній літературі до теперішнього часу залишилася точка зору стосовно радянського природоохоронного законодавства, нібито воно було спрямовано на збереження раціонального користування об'єктів природи. Насправді між декларованою і реальною правовою політикою існувала значна різниця, доказом чого є постанова «Про знищення лисиць на території Української РСР» від 14 жовтня 1958 р. У преамбулі цього нормативно-правового акту вказується про шкоду, яку завдають корисній фауні, а також птахофермам колгоспів і радгоспів лисиці. Згідно з п. 1 дозволяється варварське знищення цих звірів без обмежень упродовж цілого року всіма існуючими засобами – відстрілом, відловом, пастками, отрутами. Цілком зрозуміло, що ніяких заходів відповідальності за знищення цих тварин постановою не передбачалося. Навпаки, п. 4 зобов'язував Укоопспілку приймати від населення нестандартні шкурки лисиць з відповідною оплатою, а Держплан УРСР мав забезпечити використання їх для виготовлення товарів широкого вжитку.

Важливим напрямом природоохоронної діяльності стала постанова Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) «Про план полезахисних лісонасаджень, впровадження травопільних сівозмін, будівництва ставків і водойм для за-

безпечення високих і сталих врожаїв у степових і лісостепових районах європейської частини СРСР» від 20 жовтня 1948 р., яка отримала іншу назву: «сталінський план перетворення природи».

Через те, що цей законодавчий акт був спільною постановою Центрального Комітету Комуністичної партії та вищого органу державного управління – Ради Міністрів (РМ) СРСР, це означало залучення до його реалізації всього партійного апарату, що значно збільшувало рівень та якість виконання його приписів. Основна ідея акту полягала у створенні системи штучних лісів у південних районах СРСР. За допомогою збільшення площ цього природного ресурсу планувалось значно покращити клімат, захистити землі від ерозії, суховіїв та підвищити врожай сільгоспкультур. Цей законодавчий акт слід уважати найбільш масштабною програмою перетворення природи за всю історію природоохоронної діяльності.

Постанова передбачала розвиток зрошення, будівництво ставків, водойм, які мали захистити від суховіїв і поліпшити кліматичні умови.

Дослідження змісту документа показує фіксацію у ньому завдань, що ставилися перед міністерствами сільського господарства, радгоспами, будівельним і дорожнім машинобудівництвом, Радами Міністрів союзних республік, і відсутність заходів відповідальності за невиконання даних норм. Насправді, чинна тоді правова система не вимагала фіксації відповідальності через те, що будь-який з керівників міг бути притягнутий до кримінальної відповідальності за невиконання завдань, поставлених у нормативно-правових актах, правилах, інструкціях. З цієї причини пункти «сталінського плану»: 47 – зобов'язував виконувати його положення, 48 – ставив завдання перед міністерствами сільського господарства, радгоспами, 50 – про покладання відповідальності за дотримання норм щодо реалізації цього плану на посадових осіб. За недотримання цих

положень передбачалося притягнення до кримінальної відповідальності.

Одним із практичних кроків з упорядкування системи правової охорони природи та юридичної відповідальності за злочини у цій сфері стала постанова ЦК КПУ «Про охорону природи на території Української РСР» від 3 червня 1949 р. Згідно з прийнятим актом, п. 10 установлював заборону рубати і пошкоджувати старі поодинокі дерева, що залишились від давніх часів, а також насадження та окремі дерева незалежно від їх віку і місцезнаходження таких порід: тис, платан, а також рубати і пошкоджувати дерева і чагарники у лісах, випасати худобу і косити траву у лісах і насадженнях, убивати або ловити всіх корисних комахоїдних птахів, вибивати з гнізд їхні яйця і пташенят, вилловлювати лосося дунайського та форель. Винні у порушенні п. 10 цієї постанови притягалися до адміністративної або кримінальної відповідальності.

За результатами роботи можна зробити такі висновки.

1. Характерною рисою цього історичного періоду став перехід від системи прийняття окремих нормативно-правових актів з охорони природи до початку формування єдиної системи юридичної відповідальності.

2. Міри покарання за правопорушення зазнавали значних змін від штрафних санкцій, вилучення земельних ділянок до кримінальної відповідальності.

3. Особливістю цього історичного періоду було звуження компетенції союзних республік у сфері юридичної відповідальності за правопорушення та заміна їх союзними нормативно-правовими актами.

Ключові слова: постанова, Рада Народних Комісарів, нормативно-правовий акт, юридична відповідальність, штраф, міри покарання.

У статті висвітлено особливості розвитку юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з охороною природи у період 1930–

1959 рр. Показано несистемність прийняття нормативно-правових актів, їх юридичну недосконалість та наявність обмеженого кола об'єктів, які підлягали державній охороні, при цьому основна увага тодішнього законодавства приділялася правопорушенням, пов'язаним із землею та лісами.

В статті освіщені особливості розвитку юридическої відповідальності за правонарушення, пов'язані з охороною природи в період 1930–1959 гг. Показана несистемність прийняття нормативно-правових актів, їх юридическе несовишенство и наличие ограниченного круга объектов, подлежащих государственной охране, при этом основное внимание тогдашнего законодательства обращалось на правонарушения, связанные с землей и лесами.

The article deals with the peculiarities of legal liability for offenses related to conservation during the 1930-1959 years. It is shown the absence of systematic adoption of legal acts, their legal imperfections and availability limited number of objects that are subject for state protection, with the bulk attention paid to the then law violations related to land and forests.

Література

1. Гетьман А.П. Методологічні засади становлення правових основ охорони довкілля / А.П. Гетьман // Право України. – 2011. – № 2. – С. 11–19.
2. Колотинская Е.Н. Правовая охрана природы в СССР / Е.Н. Колотинская. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – 193 с.
3. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О. : Юрид. літ., 2004. – Т. III, кн. 2: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. – 568 с.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 340.15(477.4/5)«15»:347.965

С. Цушко,

аспірант кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФЕНОМЕН ПРЕДСТАВНИЦТВА В ПРАВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЗУМІННЯ

Протягом усього періоду існування людської цивілізації феномен представництва в тій або іншій формі був присутній у житті та діяльності соціуму. Питання, що стосуються даного феномену, відносяться до категорії ключових, базових в теорії держави і права та конституційно-правової науки, перебуваючи в центрі невичерпного інтересу дослідників. Маючи фундаментальний характер і актуальність, зумовлену безперервним процесом політико-правового розвитку цивілізації, вони належать до невичерпних і дискусійних, у зв'язку із чим навіть на сьогоднішній день не можна говорити про наявність єдності в оцінці загальної теорії представництва.

На сучасному етапі розвитку теорії держави і права саме поняття представництва досі не набуло чіткого усталеного трактування, оскільки в науці використовуються різні визначення. Так, наприклад, можна побачити наступні варіації: «представництво», «публічне представництво», «народне представництво», «політичне представництво», «представницька влада», «представницька система суспільства» (або «система представницької влади»), «представницька демократія», «інститут представництва», «представницьке правління». Однак для всіх досліджень, в яких мова йде про політичне представництво, єдиним

виявляється у розмежуванні понять публічного представництва та представництва в приватному праві.

Категорії представництва – публічна та цивільно-правова – лягли в основу різних напрямів теорії представництва, зумовлюючи неприпустимість застосування єдиного трактування для конституційного політико-правового представництва і для представництва у приватноправових відносинах, оскільки перша є державно-правовим інститутом, який не слід змішувати з цивільно-правовим представництвом по причині того, що у них різні способи утворення, джерела отримання повноважень, цілі і завдання. Отже, на наш погляд, зазначена тема представництва є значний інтерес та безперечно є актуальною і в Україні, де питання з теорії представництва викликають значний інтерес в контексті гострих реформаторських процесів.

Звертаючись до історіографії питання, доцільно нагадати, що дослідженням феномену представництва займалось багато вчених Франції, Англії, Німеччини, США, Росії та України. Ґрунтовні напрацювання по цьому питанню мають такі вчені як Г. Гроцій, В.А. Ефрон, Б. Манен, Ю.С. Шемшученко, В.М. Єрмолаєв та інші.

Мета і завдання статті пов'язані з аналізом етимології терміну «представництво», визначення його правової природи та різновидів.

Торкаючись питання етимології терміну «представництво», необхідно сказати, що ми можемо його відшукати в чималій кількості спеціалізованої літератури. Так, наприклад, в Оксфордській енциклопедії ми зустрічаємо термін «representation» – «представництво», що застосовується в юридичному сенсі з 1624 р. в контексті представництва іншої людини та здійснення від її імені юридичних дій. У цілому ж в юриспруденції Англії з 1693 р. термін чітко використовується у як в юридичному, так і в політичному сенсі. З 1769 р., в Англії, термін «представництво» використовували в контексті діяльності законодавчої асамблеї [1, с. 481].

Досить цікавим, на наш погляд, є тлумачення ідеї представництва у праці американського вченого Д. Фарлі. Так, в його в статті «Характер політичного представництва» в журналі «Американський політологічний огляд», етимологічно, термін «представляти» означає «презентувати знову», а в іншому значенні, представник визначається вченим як «агент, депутат, змінник». Крім того, в контексті визначення терміну «представництво» Д. Фарлі також звертається до ретельного пояснення термінів депутат та адвокат [2, с. 238].

В енциклопедії С.І. Ожегова термін «представництво» походить, по-перше, від слова «представляти», що означає «бути представником»; по-друге, це установа, що представляє чийсь інтереси, наприклад, – торгівельне представництво; по-третє, це право, порядок вибору представників у будь-які органи. Норми представництва в парламенті [3].

Тлумачення сутності такого явища, як «представництво», пов'язано з певним розмежуванням в публічному та приватному праві. Так, наприклад, у великому енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона сутність публічного (політичного) представництва пояснюється як «спосіб передачі влади в повному її обсязі якій-небудь особі або групі осіб, відправляти яку не можна іншим способом». Політичне представництво розглядається ними

у двох видах: – у сфері законодавства або управління всередині держави; і в міжнародних відносинах [4, с. 28].

Згідно із цитованим джерелом на внутрішньодержавному рівні здійснення політичного представництва відбувається, коли «в державі населення наділене політичними правами, але не має можливості (звичайно – внаслідок значних територіальних розмірів держави) користуватися ними безпосередньо; в такому разі воно обирає представників, яким делегує свої права. <...> на практиці політичні права населення зводяться до права одного разу на кілька років вибрати довірених, яким воно вважає можливим вручити законодавчу владу (а іноді – і контроль над виконавчою владою)».

Згідно із цитованим джерелом політичне представництво на міжнародному рівні реалізується у випадках, коли держава або уряд реалізує свої права за кордоном «через особливого посла або посланника», який представляє особу як монарха, так і «державу, яка його акредитувала» [4, с. 28].

Сучасне трактування категорій представництва дається в Юридичній енциклопедії за редакції Ю.С. Шемшученко – першому в Україні багатотомному систематизованому зводі знань про державу і право, згідно з яким «представництво цивільно-правове являє собою «правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчиняти правочин від імені другої сторони, яку вона представляє». Згідно із цитованим джерелом виникнення відносин представництва відбувається на підставі договору, закону, акту органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених нормами законодавства. Представник може бути уповноважений лише на ті дії, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Здійснюваний представником правочин створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку представляють». У свою чергу, представництво публічне (народне) в згаданій юридичній енциклопедії характе-

ризується як «форма участі народу в здійсненні державної влади і місцевого самоврядування з метою представлення його інтересів і захисту прав і свобод громадян» [5, с. 62].

Отже, з наведеного ми бачимо сучасне ставлення вітчизняних правознавців щодо визначення правової природи та різновидів представництва як явища в юриспруденції. Враховуючи наведене, публічне (народне, політичне) представництво, на відміну від представництва в приватному праві, складається у своїй основі з приводу інтересів не окремих індивідуалізованих суб'єктів, а соціальних груп, організацій, спільнот, які не завжди мають чіткий суб'єктний вираз. При цьому публічне представництво не виникає з нездатності народу вести свої справи самостійно. Навпаки, саме можливість і необхідність самостійного здійснення народом всієї повноти суверенних прав передбачає організаційну єдність народу, одержує свою реалізацію через відповідні організаційно-правові форми прояву народовладдя.

На думку багатьох правознавців, сьогодні феномену політичного представництва відводиться особливе місце в організації соціуму. Однак до пошуку ідеальної моделі справедливого управління державою людство зверталось протягом всієї історії існування верховної влади. Вже в працях видатних античних філософів можна зустріти різні концепції того, якою повинна бути публічна влада в державі. Міркування Платона (427–347 рр. до н. е.), Аристотеля (384–322 рр. до н. е.), Полібія (близько 201–120 рр. до н. е.), Цицерона (106–43 рр. до н. е.) та інших мислителів античності включають не тільки опис і аналіз існуючих в давнину форм правління, але також і висновки про те, яким має бути правильний пристрій верховної влади.

На думку античних філософів, оптимальною формою управління державою є монархія, оскільки найбільш справедливою може бути саме одноособна влада, яка, проте, «не тим, хто багатий, силь-

ний, великий зростом, знатний чи володіє іншою якою-небудь із цих якостей, але тим, хто буде все більш слухняний встановленим законам» [6, с. 203].

Не всі античні мислителі заперечували можливість змішування монархії і демократії, існували і прихильниками такого поєднання. Однак під демократією стародавні філософи розуміли демократію пряму, тобто плебісцитарну. Зазначимо, що для періоду античності було характерним безпосередня участь громадян в управлінні справами адміністративно-територіальних утворень, що являли собою невеликі громади, в рамках яких рішення приймалися більшістю голосів тих, хто був на плебісциті. Іншими словами, політична участь членів громад та політичні рішення учасників плебісциту забезпечувалися безпосередньою явкою громадян на народні збори.

Існування плебісцитарної демократії в періоди Античності та Середньовіччя було можливо в умовах невеликих держав на зразок давньогрецьких демократичних міст, населення яких обчислювалася десятками тисяч мешканців. Громадяни активно брали участь у політичному житті своїх міст-держав, будучи наділеними правом голосу на виборах і в рамках нарад, де обговорювалися поточні питання міського життя: на рабів покладалася тягар повсякденних праць, тоді як вільні жителі могли присвятити свій час участі в суспільному житті.

Французький політолог Б. Манен (народився 19 квітня 1951 року в Марселі, директор досліджень у Вищій школі соціальних наук і професор Нью-Йоркського університету, відомий своїми працями в галузі лібералізму і представницької демократії. — Ц.С.) у своїй роботі «Принципи представницького правління», охарактеризував афінську демократію як форму народної участі в управлінні державою, органи якої формувалися, в основному, невиборним шляхом. Частиною владних функцій наділялися Народні збори (ekklesia). Проте більш значними влад-

Створення в Англії перших представницьких органів – зборів (parliament) – датується 1265 роком, а в 1275 р. в цій країні почав функціонувати однопалатний парламент, який став двопалатним усередині XIV ст. Радикальний поворот до управління державою на основі політичного представництва був здійснений в Англії в середині XVII ст. у зв'язку з подіями Англійської революції. Так, у 1690 р. засновник англійського лібералізму Дж. Локк доводив: «Громадянське суспільство несумісне з абсолютною монархією. Ні один указ кого б то не було не володіє силою і обов'язковістю закону, якщо він не одержав санкції законодавчого органу, обраного і призначеного народом; законодавча влада є не лише верховною владою в державі, але й священною і непохитною в руках тих, кому співтовариство її довірило».

Отже, структура та діяльність парламенту в Англії були зміненими, а послідовне видання низки законів зробило невідторотною парламентську реформу 1832 р., яка ознаменувала собою перехід до нових принципів представництва [8, с. 338].

Діяльності парламентських установ вищезазначених країн були притаманні такі риси сучасних демократій, як наявність публічної влади та її представницький характер, а також наявність системи стримувань і противаг в системі управління державою.

Одночасно з трансформацією представницьких демократій розвивалася і сама ідея політичного представництва, яка отримала своє теоретичне втілення з XVII–XVIII ст. і далі – в класичних концепціях суспільного договору Т. Гоббса і Ж. Ж. Руссо, розподілу влади Дж. Локка і Ш. Монтеск'є, правової держави Р. В. Гегеля і В. Канта, лібералізму і демократії А. Токвіля та Дж. С. Мілля, теорії комуністичного самоврядування К. Маркса та Ф. Енгельса, а також і в теорії плюралістичної демократії. Враховуючи різноманітність концепцій і підходів до трактування принципу політичного

представництва, є найбільш доцільним, у рамках теми цього дослідження, вдатися до юридичного трактування даного поняття, реалізованого в рамках системного підходу, згідно з яким політичне представництво як складний соціально-політичний феномен необхідно розглядати в трьох аспектах:

1) **в інституціональному аспекті** під політичним представництвом слід розуміти політико-правові інститути, організаційні форми, які створюються в цілях виявлення народної волі, відображення інтересів громадянського суспільства на політику; 2) **у функціональному аспекті** політичне представництво можна розглядати як функцію, реалізовану носіями державної влади, державно-владними структурами, створеними в різних цілях, у тому числі не обов'язково пов'язаних із необхідністю проведення народної волі; 3) **в ідеологічному аспекті** політичне представництво можна трактувати як ідею соціальної справедливості, такого справедливого управління суспільством і державою, в рамках якого забезпечується максимально можлива реалізація народної волі [9, с. 12].

Разом із тим доцільно зазначити, що в теорії конституційного права активно використовують термін «**народне представництво**». Як зазначає В. Шаповал, «нерідко цей термін знаходить застосування і в правотворчості. Приміром, у Великобританії, починаючи з XIX століття, він використовується в назві законів, що регулюють організацію і порядок проведення парламентських виборів (The People's Representation Acts). Інколи сам парламент прямо чи опосередковано в політичних і наукових текстах називають органом народного представництва».

Разом із тим у пострадянських країнах, зокрема в Україні, названий термін, як правило, не віднесено до інструментарію правотворчості. Тут широко застосовуються терміни «представницька демократія», «представницький орган» і «представницький мандат», які не можна вважати відповідними замінниками» [10, с. 45].

Відомо, що ідея представництва у здійсненні влади не завжди була пов'язана з виборами. Так, наприклад, у середньовічній Англії присяжні в суді приймали рішення від імені відповідного графства і розглядалися як представники останнього. Саме в «судових установах знайшла своє застосування ідея представництва і через них проникла у політичні відносини», в організацію і діяльність парламенту [11, с. 19, 20].

У XVI столітті деякі англійські юристи називали парламент «представником народу» [12, с. 71]. Проте середньовічний англійський парламент, як і станово-представницькі установи в інших країнах (наприклад в Речі Посполитій. – С.Ц.), не був органом народного представництва. Станове представництво істотно відрізнялося від сучасного виборного представництва, яке за визначенням є народним. Передусім, ці відмінності стосуються самої суті представництва: між тими, кого представляють, і представниками (обраними членами станово-представницької установи) були встановлені зв'язки, прямо порівняні з тими, що виникають із цивільно-правового договору доручення. Обсяг, зміст і саме здійснення такого доручення залежали від волі відповідних виборців.

Отже, аналізуючи історію європейського парламентаризму, можна зробити висновок, що станове представництво було історичним різновидом групового виборного представництва. У теорії конституційного права сучасне групове представництво визначають як реальне, або як представництво інтересів. Існують й інші його назви – «корпоративне», «куріальне представництво». Але завжди виникають питання щодо відносності критеріїв групового представництва.

За таких обставин ігнорується той факт, що згідно з принципом народного суверенітету влада належить усьому народові, а не різним або окремим групам. Тому групове представництво не отримало розповсюдження в практиці модерного парламентаризму. Сучасною

формою виборного представництва у здійсненні влади є народне представництво [10, с. 45].

У свою чергу, ідея народного представництва була підсумком прогресивного суспільно-політичного розвитку в XVI–XVII століттях. Саме в контексті цього розвитку її оцінював Б.М. Чичерін, який стверджував, що «народне представництво становить найвищий розвиток свободи» [13, с. 18]. Ідеологічною першоосною народного представництва слід вважати теорію народного суверенітету, що склалася до кінця XVIII століття, яка визнавала носієм і джерелом влади народ, розумінню якого стали надавати сучасне значення.

Не менш важливу роль в оформленні та реалізації ідеї народного представництва відіграв її зв'язок з принципом поділу влади. Виразом цього зв'язку виступає парламент – загальнонаціональний представницький орган влади.

На думку багатьох дослідників, зокрема В. Шаповала, про початок історії парламентаризму в Україні треба вести мову у зв'язку з власне українським державотворенням. Насамперед процес формування ідеології парламентаризму відображений у змісті програмних документів українських політичних партій, утворених на початку XX ст., а також у запропонованих ними конституційних проектах.

Однак становлення і розвиток теорії народного представництва в Україні здійснювались у руслі загальносвітових процесів. Зазначимо, що ідея парламентаризму в історичній ретроспективі не розвивалася по суцільній висхідній лінії. Це зумовлено тим, що Україна існувала як самостійна держава тільки невеликі проміжки часу.

Український парламентаризм має велике історичне підґрунтя, що дає змогу говорити про традиції розвитку парламентаризму в Україні, а саме про утвердження в Україні демократичних інститутів, системи розподілу влади, наявність представництва громадян в органах влади. Проте зазначимо, що

хоча критерії, які використовуються для визначення рівня парламентаризму, не зовсім обґрунтовані, передчасно зараховувати Україну до групи країн, що мають стійкі парламентські системи. Усе ж шлях, пройдений нашою країною, безсумнівно, засвідчує про напрям її розвитку.

На думку українського вченого В. Шаповала, у визначенні парламенту як представницького органу державної влади необхідно відмовитися від уживаного іноді терміна «представницька влада». Цей термін є хибним з огляду на конституційно прийнятий принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Такий поділ відображає функціональне призначення органів, які реалізують ту чи іншу «гілку» влади. Термін «представницька влада» може відображати лише спосіб формування відповідних органів – виборність. У разі його прийняття концептуально невиправдано будуть поєднані в одне ціле орган державної влади (парламент) і органи місцевого самоврядування (ради). У ст. 5 Конституції таке поєднання заперечується: «Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [14].

Проте авторитетний український вчений Ю.С. Шемшученко стверджує, що виборність українського парламенту народом свідчить, що саме він є єдиним органом народного представництва. Отримуючи на виборах «представницький мандат», депутати мають виражати ті суспільні інтереси, які забезпечують виконання основної, а саме законодавчої, функції у Верховній Раді. Невміння чи небажання правильно відобразити інтереси суспільства легко деформують зміст не тільки законодавчої, а й інших функцій парламенту.

Саме колегіальність, що дотично відображає різноманітність існуючих у суспільстві політичних інтересів, які покликані реалізовувати депутати парламенту та їх групи, забезпечує парламенту властивість органу народного представництва.

По-іншому співвідносяться народне представництво й інститут представницьких органів місцевого самоврядування, а також обрані на прямих виборах посадові особи місцевого самоврядування (в Україні – сільські, селищні і міські голови). В Україні такі органи та посадові особи визначаються як суб'єкти (носії) місцевого самоврядування, яке нерідко розглядають як вид публічної влади, відмінний від влади державної.

Звідси парламент і президент – це органи державної влади, а місцеві ради такими не є. Таке розмежування ускладнює вирішення питання про співвідношення народного представництва і представницьких органів місцевого самоврядування. Слід погодитись із В. Шаповалом стосовно його висновків, що відповідь на це питання слід шукати в масштабі і характері представництва, здійснюваного відповідними органами і посадовими особами. Очевидно, що функції органів місцевого самоврядування визначаються потребами населення адміністративно-територіальних одиниць, де ці органи створені і функціонують, орієнтовані на вирішення так званих місцевих справ. «Загальнонаціональні справи» зазвичай вимагають політичних рішень, приймати які уповноважені вищі органи держави, зокрема парламент і президент.

Отже, сьогодні представницькі органи місцевого самоврядування не мають прямого стосунку до народного представництва. Масштаб і характер мандатів депутатів місцевих рад по суті вказують на місцеве (локальне) представництво або, використовуючи термінологію Конституції України, – представництво територіальних громад [10, с. 45]. Однак у добу античності представництво в містах-державах слід розцінювати в інший спосіб.

Торкаючись питання класифікації різновидів політичного представництва, сьогодні прийнято виділяти представництво держави в міжнародних відносинах. Як відомо, держава здійснює свою діяльність не тільки всередині, а

й зовні, що відповідно зобов'язує її чітко дотримуватись норм міжнародного права.

Як вже зазначалось, представництво в сучасній юриспруденції – це складне явище, яке має, згідно з Великим енциклопедичним юридичним словником за редакції Ю.С. Шемшученка, таку класифікацію: а) за підставами виникнення – на законне і договірне; б) за способом виникнення – добровільне і необхідне (факультативне й обов'язкове); в) за ознаками осіб, які здійснюють представництво, – представництво адвокатів, юрисконсультів, уповноважених професійних спілок, інших громад, організацій; батьків, опікунів, піклувальників, співучасників; громадян, які допущені судом; г) за ознаками осіб, інтереси яких представляють, – представництво сторін, третіх осіб, заявників та заінтересованих осіб, органів державної влади, місцевого самоврядування, професійних спілок, інших організацій, які захищають права інших осіб.

Отже, з наведеного ми бачимо, що багатогранність феномену представництва зумовлена його широким розповсюдженням у різних сферах суспільних правовідносин, у зв'язку із чим різняться як напрями його правозастосування, так і відповідні термінологічні формулювання.

Література

1. *A New English Dictionary on Historical Principles* / ed. by J. Murray, H. Bradley, W. Craigie, C. Onions, 1884-1928. *Oxford English Dictionary*. 1st ed. – Oxford: Clarendon Press. Vol. VIII, Part I: Q-R, 1914. – P. 481.
2. Fairlie J. *The nature of political representation* / J. Fairlie // *The American Political Science Review*. – 1940. – Vol. 34, № 2. – P. 238 (P. 236-248).
3. Ожегов С. И. *Словарь русского языка*: Ок. 53 000 слов / Под общ. ред. проф.

Л. И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: Оникс, Мир и Образование, 2007. – 1200 с.

4. *Энциклопедический словарь* Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона (в 86 томах). Т. XXIV / Под ред. Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – СПб.: Типо-Литография И.А. Ефрона, 1898. – С. 28.

5. *Юридична енциклопедія: довідк. вид.* В 6 т. Т. 5. П – С / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2003. – С. 736.

6. Платон. *Сочинения в четырех томах. Том 3. Часть 2* / Под общ. ред. А.Ф. Loseva и В.Ф. Асмуса; Пер. с древнегреч. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – С. 203.

7. Манен Б. *Принципы представительного правления* / Пер. с англ. Е.Н. Роцина. – СПб.: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2008. – С. 343.

8. Локк Дж. *Сочинения*: В 3-х т. / Ин-т философии АН СССР. – Т. 3. – М.: Мысль, 1988. – 668 с.

9. Мул С.Н. *Социально-исторические условия и концептуальные основания российского парламентаризма*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.Н. Мул. – СПб., 2004. – С. 12.

10. Шаповал В., Шаповал Т. *Про сутнісні характеристики народного представництва* / В. Шаповал, Т. Шаповал // *Вісник центральної виборчої комісії* № 2 (21), 2011. – С. 46.

11. Устинов В.М. *Учение о народном представительстве. Том I. Идея народного представительства в Англии и Франции до начала XIX в.* / В.М. Устинов. – М., 1912. – С. 694.

12. Гессен В.М. *Основы конституционного права* / В.М. Гессен. – Пг.: Изд. юрид. кн. склада «Право», 1917. – VIII, 439 с.

13. Чичерин Б.Н. *О народном представительстве* / Б.С. Чичерин / Тип. Товарищества И.Д. Сытина – М., 1899. – С. 838.

14. *Конституція України*, Верховна Рада України; *Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР*.

Ю. Батан,

аспірант,

фахівець I категорії науково-дослідної частини
Національного університету «Одеська юридична академія»

НОРМОТВОРЧА СТАДІЯ ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ПРАВА: ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР

Превенція негативних явищ і процесів завжди правильніша, простіша та соціально вигідніша і корисніша за здійснення повного комплексу процедур, спрямованих на ліквідацію наслідків таких явищ, як відновлення порушеного або невизнаного права та покарання правопорушників. Ця вигода полягає у меншому залученні і людських, і матеріальних, і темпоральних, й організаційних ресурсів. Дане твердження є слушним не лише стосовно правозастосування, а і нормотворчості.

Превентивний механізм права можна визначити як логічно узгоджену, динамічну систему юридичних засобів, способів і процедур, застосовуваних уповноваженими правовими нормами на це учасниками суспільних відносин і спрямованих на запобігання соціальним конфліктам і порушенням прав та свобод людини. Заходи, спрямовані на превенцію, розглядаються як одні з найдієвіших способів стабілізації суспільних відносин, оскільки дозволяють запобігти порушенням прав і свобод людини, мінімізувати негативні наслідки неправомірної поведінки учасників суспільних відносин.

Потенціал превенції достеменно не досліджено ані науковцями, ані правотворцями, ані правозастосовувачами.

Актуальність звернення до проблематики нормотворчої стадії підтверджується також таким:

1) неусвідомлення її суб'єктами важливості превентивного механізму;

2) попри поширене застосування наукової експертизи, існує усталена практика ігнорування або неналежного врахування її висновків (один із яскра-

вих прикладів – нормативний вакуум у проведенні місцевих референдумів);

3) значна кількість правових колізій, прогалин, інших дефектів юридичної техніки наявні саме на нормотворчій стадії;

4) підзаконна нормотворчість «не встигає» за законотворчістю, а законотворчість – за конституційним реформуванням;

5) є необхідність більшого врахування думки громадськості для запобігання частому проведенню мирних і немирних зібрань, пов'язаних із неінформованістю як людей про зміст нормативного акта, так і суб'єктів нормотворчості про очікування та потреби людини;

6) людина має ставати не лише об'єктом, а і суб'єктом нормотворчості.

Одним із дослідників людського виміру права (зокрема, й у нормотворчості) був М.П. Орзіх [20; 21; 22; 23]. Його дослідження стосувалися також доктринального супроводу конституційних перетворень [18]. Внесок М.П. Орзіха у розвиток даної проблематики полягає у його науковому керівництві дослідниками окремих аспектів нормотворчості. Серед його учнів варто відзначити автора теорії правової активності особистості та превентивно-конфліктного призначення права Ю.М. Оборотова [16], дослідницю законотворення з позицій соціоінженерного підходу М.В. Афанасьєву [1; 2], розробницю концептуальної моделі сучасного українського конституціоналізму А.Р. Крусян [14], автора теорії застосування конфліктологічної експертизи у нормотворчості А.А. Єзерова [7; 8],

дослідницю органів самоорганізації населення (зокрема, як форму муніципальної нормотворчості) Н.В. Мішину [15], вченого у сфері муніципальної нормотворчості та законотворчості В.Р. Барського [3; 4], розробницю проблем нормотворчості юридичних осіб публічного права О.В. Олькіну [17], дослідника договірної нормотворчості Д.С. Терлецького [27; 28; 29] тощо.

Варто відзначити внесок й інших науковців: дослідника правової превенції А. Данченка [6], розробників тематики нормотворчості Президента України Я.О. Берназюка, О.В. Скрипнюк, В.Л. Федоренка, Ю.Г. Барабаша [5; 25; 26] та правотворчості загалом В.С. Ковальського, Г.П. Козінцева [10], дослідників експертизи у сфері законотворчості Н.С. Погребняк [24], наукової експертизи Дж. Беїа (J. Beia) та Д. Бергера (D. Berger) [30], кримінологічної експертизи С. Калініна [9] та правового моделювання як засобу правотворчості О.Л. Копиленка та Г.О. Мурашина [11].

У той же час необхідно констатувати, що нормотворення як стадію превентивного механізму права не було розглянуто у сучасній доктрині.

Метою дослідження є аналіз нормотворчої стадії превентивного механізму права з урахуванням людського виміру та пропозиції щодо її вдосконалення.

Превентивний механізм права реалізується не лише на стадії реалізації та застосування права, а і на стадії нормотворчості – для запобігання включенню до джерел права норм, які ускладнюватимуть запобігання порушенням прав і свобод людини та соціальним конфліктам, а також для запобігання невключенню норм, які, власне, краще їм запобігатимуть. Зокрема, нормотворча стадія **покликана** запобігти колізіям, прогалинам правового регулювання, непослідовності норм, невдалій термінології, недотриманню принципу правової визначеності й інших складових верховенства права, розподілу публічної влади (підгрунтям є система стримувань і противаг).

Дану стадію превентивного механізму права слушно називати саме нормотворчою, а не правотворчою, оскільки правові акти поділяються на нормативні (загальнообов'язкові) й індивідуальні (обов'язкові для учасників конкретної правової ситуації). Виходячи з цього, нормотворчість (далі – НТ) є лише складовою правотворчості та складається з народної НТ, законотворчості, міжнародної й інтегративної НТ, підзаконної НТ органів законодавчої та виконавчої влади та контрольно-наглядових органів, судової НТ, муніципальної НТ, локальної НТ, договірної НТ та звичаєвої НТ.

Договірну НТ виокремлено з огляду на те, що, наприклад, Конституційний Договір 1995 року між Верховною Радою України та Президентом України до жодної з інших форм віднести не можна. І якщо, наприклад, Угода від 21 лютого 2014 р. про врегулювання кризи в Україні між Президентом України та лідерами трьох опозиційних партій, як і Універсал національної єдності, є радше політичними, ніж нормативно-правовими договорами, то «нормативно-правове значення» [28, с. 95] Конституційного Договору заперечувати важко. Так само нормативними є договори про розподіл повноважень між органом місцевого самоврядування й органом виконавчої влади, та їх теж важко віднести до інших наявних форм НТ.

Превенція є механізмом, тобто багатоаспектним явищем. Поодинокі окремі елементи механізму або навряд чи матимуть превентивний ефект узагалі, або цей ефект матиме неналежний вияв. Елементами превентивного механізму є: 1) телеологічний; 2) нормативний; 3) інституційний; 4) динамічний; 5) ідеологічний.

Телеологічним елементом превентивного механізму є превентивна мета й об'єкт превенції. Як цілепокладання є першою складовою конституційної інженерії [1, с. 69], так і превентивна мета є першою складовою превентивного механізму. Об'єкт превенції визначається з огляду на людський вимір

превентивного механізму. Людський вимір полягає у тому, що, по-перше, НТ має бути націленою на запобігання порушенням прав і свобод Людини; по-друге, Людина повинна мати доступ до НТ (тобто має бути забезпечене право Людини як на правотворчу ініціативу, так і на висловлення пропозицій до наявних проектів норм) та до її результатів (доступ до актів НТ має бути відкритим для кожного). Власне, НТ і сама є, за влучним висловом М.П. Орзіха, «свідомо-вольовою діяльністю людей» [20, с. 95; 21, с. 14], а «людський чинник» належить до одного з правотворчих [23, с. 265].

Нормативним елементом превентивного механізму права є правові підстави, на яких засноване використання наступних елементів. Саме нормативний елемент встановлює суб'єктів реалізації даного механізму, порядок проведення відповідних динамічних елементів. Нормативний елемент нормотворчої стадії міститься в актах, які визначають:

1) загальні питання нормотворчої стадії (Конституція України; **Регламент Верховної Ради України**, затверджений Законом України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI; **Закони України** «Про засади регуляторної діяльності», «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеве самоврядування»; Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, затверджена указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 тощо);

2) планування нормотворчої діяльності (**План законодавчого забезпечення реформ** в Україні, схвалений постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII; **Програма діяльності Кабінету Міністрів України**, схвалена постановою Верховної Ради України від 19 квітня 2016 р. № 1099-VIII);

3) проведення правових експертиз (розпорядження Президента України

від 30.05.1997 р. №221/97-рп «Про порядок проведення експертизи і підготовки на підпис Президенту України законів України»; Інструкція з проведення **гендерно-правової** експертизи, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 12 травня 2006 р. № 42/5; Порядок проведення **антикорупційної** експертизи проектів нормативно-правових актів Національним агентством з питань запобігання корупції, затверджений рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції 28 липня 2016 р. № 1);

4) проведення правових експериментів (Закони України «Про державно-правовий експеримент розвитку місцевого самоврядування у місті Ірпені, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області» (втратив чинність у 2006 році); «Про внесення зміни до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України щодо експерименту в Одеській, Волинській, Львівській та Чернівецькій областях з фінансового забезпечення реконструкції, поточного ремонту автомобільних доріг загального користування державного значення»);

5) участь громадськості (постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»; Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976).

Інституційний елемент нормотворчої стадії превентивного механізму становлять учасники, які беруть участь у цій стадії, а **динамічний** – ті способи, засоби, процедури запобігання, які змушують діяти превентивний механізм.

У законотворчості інституційний елемент становлять, серед інших, Головне науково-експертне та Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України, Міністерство юстиції України, Венеційська комісія, Бюро

її проведення. Через це необхідно відповідним чином оплачувати таку діяльність й/або заохочувати іншим чином (зменшувати вимоги щодо кількості наукових праць для апробування дисертації, здобуття вченого звання, посади тощо, шляхом зарахування замість них наукових висновків; надання певних пільг, додаткових соціальних виплат; передбачити першочерговість переведення на більш оплачувану роботу або заміщення вакантної посади особами, які активно і результативно виступають науковими експертами законопроектів, проектів іншої нормотворчості). У протилежному випадку науково-експертна діяльність перетворюється на хобі, яке може відбуватися (або не відбуватися) «за залишковим принципом», коли суб'єкт експертизи спочатку приділяє увагу основній оплачуваній діяльності.

Крім того, може бути слушною оплата науково-дослідних робіт юридичних досліджень пропорційно їх внеску до законотворчого, судового й іншого нормотворчого процесів. Але стосовно цього є можливість корупційних ризиків, тож пропозиція потребує подальшого опрацювання.

На початку статті вказано, що підзаконна НТ «не встигає» за законотворчістю, а остання – за конституційним реформуванням. У зв'язку з цим є доцільною пропозиція «одночасної розробки комплексу документів від закону до інструкцій міністерств або інших центральних органів виконавчої влади» (звісно, що стосовно актів, які мають спільний предмет регулювання) [3, с. 153] з уточненням, що такий «комплекс документів» має бути підготовлений до ухвалення закону у цілому (III читання).

Звертаючись до муніципальної НТ, варто зауважити, що вимог нормопроектувальної техніки стосовно правових актів місцевого самоврядування на рівні держави не передбачено, оскільки п. 2.1 Порядку подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації не поширюється на муніципальні органи.

Крім того, одними з джерел муніципальної НТ мають бути місцеві референдуми, відомостей про проведення яких в Україні немає протягом останніх чотирьох років. Цьому «сприяла», до речі, помилка (або навмисне упушення) при проектуванні Закону України «Про всеукраїнський референдум».

НТ Європейського Суду з прав людини також не є бездоганною. У справі «Швидка проти України» (остаточне рішення від 30 січня 2015 р.) цей Суд, досліджуючи національне законодавство, у пункті 17 рішення цитує один із науково-практичних коментарів до ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення, не враховуючи, що таких коментованих кодексів в Україні чимало, і вони можуть дуже відрізнятися у тлумаченні окремих норм.

Важливими динамічними елементами нормотворчої стадії є і проведення правового експерименту («апробація законодавчих нововведень на обмеженій території та обмежений час із метою визначення їхньої ефективності» [1, с. 115]), громадських слухань, громадського обговорення, опрацювання проекту у комітетах парламенту, проведення трьох парламентських читань, необхідність попереднього висновку Конституційного Суду України тощо.

Ідеологічний елемент превентивного механізму права становлять такі нетрадиційні (некласичні) категорії юриспруденції, як цінності права, правова ідеологія, правова культура, правосвідомість, правова освіта, правове виховання тощо. Крім важливості підвищення правової культури як на загальному, так і на професійному рівні суб'єктів НТ, варто наголосити на необхідності підготовки в юридичних вищих фахівців зі знаннями правил та навичками нормопроектування, наукової та юридичної експертизи. Таких фахівців потребують усі учасники всіх форм нормотворчості. За приклад можна взяти навчальні курси з людського виміру законодавчої діяльності, розроблені М.П. Орзіхом [23, с. 31–39].

Висновки. Нормотворчість є складовою правотворчості та спрямована на запобігання колізіям і прогалинам правового регулювання, непослідовності норм, невдалій термінології, недотриманню принципу правової визначеності й інших складових верховенства права. Телеологічний елемент нормотворчої стадії полягає у тому, що, по-перше, вона має бути націленою на запобігання порушенням прав і свобод Людини; по-друге, Людина повинна мати доступ до неї та до її результатів. Нормативний елемент нормотворчої стадії міститься в актах, які визначають загальні питання нормотворчої стадії, планування нормотворчої діяльності, проведення правових експертиз й експериментів й участь громадськості. Основним динамічним елементом нормотворчої стадії превентивного механізму є проведення експертизи. У даному контексті необхідно:

1) зобов'язати суб'єктів подання проекту нормативного акту відповісти на кожне з висловлених експертною установою в експертному висновку зауважень і пропозицій з обґрунтуванням їх врахування, часткового врахування або неврахування. Дана відповідь має бути загальнодоступною на офіційному веб-сайті Верховної Ради України поряд із текстом законопроекту або на офіційному веб-сайті іншого відповідного органу;

2) Конституційному Суду України – перед мотивувальною частиною своїх рішень і висновків вказувати позиції наукових установ, які надали висновки у справі;

3) заохочувати суб'єктів проведення експертизи.

Перспективи подальших досліджень. Перспективними видаються, по-перше, розгляд превентивного механізму при публічно-договірній (зокрема, і міжнародній та інтеграційній), звичаєвій, а також інших нетипових формах нормотворчості; по-друге, детальні дослідження превентивного впливу форм партиципаторної демократії (наприклад, краудсорсингу, правотворчих ініціатив).

Ключові слова: нормотворчість, правотворчість, законотворчість, експертиза, превентивний механізм права, людський вимір.

Стаття присвячена розгляду нормотворчої стадії превентивного механізму права. Зазначається, що нормотворчість є складовою правотворчості та спрямована на запобігання колізіям і прогалинам правового регулювання. Присвячено особливу увагу експертизі як основному динамічному елементу нормотворчої стадії. Запропоновано заходи для покращення дієвості експертизи.

Стаття посвящена рассмотрению нормотворческой стадии превентивного механизма права. Отмечается, что нормотворчество является составной правотворчества и направлено на предотвращение коллизий и пробелов правового регулирования. Посвящено особое внимание экспертизе как основному динамическому элементу нормотворческой стадии. Предложены меры по улучшению действенности экспертизы.

The article is devoted to the rulemaking (norm-making) stage of law preventive mechanism. It is noted that the rulemaking is part of law-making and aims to prevent conflicts and gaps in the legal regulation. The article draws the special attention to the expertise as the main dynamic element of the rulemaking stage. The measures to improve the efficiency of the expertise are proposed.

Література

1. Афанасьєва М.В. *Виборча інженерія в Україні : [монографія] / М.В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2014. – 384 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1521>*

2. Афанасьєва М.В. *Методологія конституційної науки та практики / М.В. Афанасьєва // Проблеми сучасної конституціоналістики : [навч. посіб.] / за ред. М.П. Орзіха. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – С. 26–57.*

3. Барський В.Р. Совершенствование законотворческого процесса как тенденция современного конституционализма в Украине / В.Р. Барський // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (жовт. 2000) / за ред. С.В. Ківалова, М.П. Орзіха. – Одеса : Юридична література, 2001. – С. 151–157.
4. Барський В.Р. Нормотворчість представницьких органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / В.Р. Барський. – Одеса, 2006. – 18 с.
5. Берназюк Я.О. Конституційні основи правотворчості Президента України: теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук / Я.О. Берназюк. – К., 2014. – 39 с.
6. Данченко А.А. Превентивная функция российского права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.А. Данченко. – Н. Новгород, 2002. – 164 с.
7. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : монографія / А. Єзеров. – Одеса : Юридична література, 2008. – 240 с.
8. Єзеров А.А. Конфліктологічна експертиза актів конституційного законодавства в процесі конституційних перетворень / А. Єзеров // Проблеми сучасної конституціоналістики. Випуск 2. Конституційні перетворення в Україні : [навч. посіб.] / за ред. М.П. Орзіха. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 48–59.
9. Калинин С.А. Криминологическая экспертиза: альтернативный вариант / С.А. Калинин // Університетські наукові записки. – 2007. – Вип. 2. – С. 349–356.
10. Ковальський В.С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В.С. Ковальський, Г.П. Козінцев. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.
11. Копиленко О.Л. Правове моделювання як ефективний засіб нормативно-правової уніфікації у правотворчості / О.Л. Копиленко, Г.О. Мурашин // Університет. наук. зап. – 2005. – № 1–2. – С. 24–31.
12. Крестовська Н.М. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. – Київ : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.
13. Крестовська Н.М. Теорія держави і права : елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. – Вид. 2-ге. – Харків : Одісей, 2008. – 432 с.
14. Крусян А.Р. Сучасний конституціоналізм: теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.02 / А.Р. Крусян. – Одеса, 2010. – 42 с.
15. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Н.В. Мішина. – Одеса, 2009. – 36 с.
16. Оборотов Ю.Н. Основные вопросы теории правовой активности личности социалистического общества : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю.Н. Оборотов. – Киев, 1979. – 202 с.
17. Олькіна О.В. Конституційно-правовий статус органів, установ та організацій в Україні / О.В. Олькіна // Юридичний вісник. 2013. № 4. С. 23–27.
18. Орзіх М.П. Доктринальний супровід конституційних перетворень / М.П. Орзіх // Проблеми сучасної конституціоналістики. Випуск 2. Конституційні перетворення в Україні : [навч. посіб.] / за ред. М.П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 36–48.
19. Орзіх М.П. Конституційні перетворення в умовах дії Конституції / М.П. Орзіх // Проблеми сучасної конституціоналістики. Випуск 2. Конституційні перетворення в Україні : [навч. посіб.] / за ред. М.П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 131–141.
20. Орзих М.Ф. Объективное, субъективное и юридическое (к дискуссии «Объективное и субъективное в праве») / М.П. Орзих // Известия вузов. Правоведение. – 1972. – № 3. – С. 94–98.
21. Орзих М.Ф. Право и личность. Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества / М.П. Орзих. – Киев : Вища школа, 1978. – 143 с.
22. Орзих М.Ф. Основные вопросы теории правового воздействия на личность развитого социалистического общества : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : 12.00.01 / М.П. Орзих. – Харьков, 1978. – 48 с.
23. Орзих М.Ф. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения / М.П. Орзих. – Одесса : Юридична література, 2015. – 568 с.
24. Погребняк Н.С. Экспертиза у сфері законотворчості: на прикладі діяльності Апарату Верховної Ради України (теоретичний аспект) / Н.С. Погребняк // Державне будівництво. – 2016. – № 31. – С. 39–51.

25. Скрипнюк О. Правотворчість Президента України та її нормопроектне забезпечення: питання теорії та практики / О. Скрипнюк, В. Федоренко // *Право України*. – 2011. – № 2. – С. 168-179.
26. Скрипнюк О.В. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення : [монографія] / [О.В. Скрипнюк, В.Л. Федоренко, Ю.Г. Барабаш та ін.]. – К. : НАДУ, 2011. – 344 с.
27. Терлецький Д.С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Д.С. Терлецький. – Одеса, 2007. – 20 с.
28. Терлецький Д.С. Нетрадиційні джерела конституційного права / Д.С. Терлецький // *Проблеми сучасної конституціоналістики : [навч. посіб.] / за ред. М.П. Орзіха*. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – С. 88–123.
29. Терлецький Д.С. Роль Конституційного Договору 1995 року у процесі підготовки Конституції України / Д.С. Терлецький // *Проблеми сучасної конституціоналістики. Випуск 2. Конституційні перетворення в Україні : [навч. посіб.] / за ред. М.П. Орзіха*. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 104–117.
30. Veyea J. *Scientific Misconceptions Among Daubert Gatekeepers: The Need for Reform of Expert Review Procedures* / J. Veyea, D. Berger // *Law and contemporary problems: Children as victims and witnesses in the criminal trial process*. – 2001. – № 2, 3 (V. 64). – P. 327–372.

В. Луцков,

магістрант

V курсу судово-адміністративного факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНДИВІДУАЛЬНА КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА: АНАЛІЗ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

До 30 вересня 2016 року основною формою забезпечення верховенства Конституції для звичайних людей в Україні відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» був інститут конституційного звернення. 30 вересня 2016 року вступив у дію Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Серед іншого даним законом запроваджується новий інститут з захисту прав та свобод людини – інститут індивідуальної конституційної скарги, що доповнює інструментарій населення з захисту своїх прав через Конституційний Суд України. Через недостатню деталізацію положень про даний інститут у чинній Конституції, невисоку дослідженість вітчизняними вченими, конституційна скарга потребує більш детального розгляду.

Різні аспекти індивідуальної конституційної скарги досліджували у своїх роботах такі вчені-правники як І.О. Беззуб, О.В. Бринзанська, А.С. Головін, В.М. Кампо, М.А. Маркуш, А.О. Селіванов, В.Є. Скоромоха, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук. Проте, досі не були виділені особливості даного інституту та не проаналізовані переваги та недоліки даного законодавчого нововведення.

Метою дослідження є аналіз чинного українського законодавства про індивідуальну конституційну скаргу у розрізі потенційної користі для людини і громадянина; виявлення можливих проблем при реалізації на практиці та пошук шляхів їх вирішення.

Законодавець у ст. 151.1 Конституції України викладає основні положення про конституційну скаргу так: «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана у разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано» [1].

З такого визначення можна виділити основні особливості індивідуальної конституційної скарги.

По-перше, конституційну скаргу, згідно з цією статтею, зможуть подати «особи». У теоретичному аспекті ця категорія містить як фізичних, так і юридичних осіб. Натомість, ч. 4 ст. 55 Конституції України виглядає так: «Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом» [1]. Як бачимо, у цій статті законодавець використовує категорію «кожен». Згідно з офіційним тлумаченням ст. 55 Конституції України ця категорія містить лише фізичних осіб, тобто громадян України, іноземців та осіб без громадянства [2]. Таким чином законодавець використовує у Конституції України різні за обсягом поняття щодо суб'єктів подання конституційної скарги. Для

вого захисту. При цьому, Суд зазначив, що у принципі звернення до Омбудсмена не є обов'язковим етапом використання всіх національних засобів правового захисту [5].

Питання чи стане Конституційний Суд обов'язковою ланкою для звернення після повноцінного введення інституту індивідуальної конституційної скарги залежить від двох чинників. По-перше, від змістовної наповненості закону, що буде регулювати даний інститут. По-друге, від мети та можливості самого постраждалого. Так, людина зможе і, вірогідно, виявить бажання звернутися до Конституційного Суду України з конституційною скаргою, якщо будуть підстави вважати, що закон неконституційний. Проте, якщо таких підстав немає, особа звернеться до Європейського Суду з прав людини щодо неправильного застосування норми права судом.

Наступним питанням, яке стосується інституту індивідуальної конституційної скарги є питання своєчасності оскарження. Так, подання конституційної скарги можливе лише після того, як було винесене остаточне рішення у справі і лише після того, як були використані всі інші національні засоби юридичного захисту. Це означає, що, наприклад, у кримінальних провадженнях вирок повинен набрати чинності, а значить особа, можливо, буде позбавлена волі. На перший погляд кращою ідеєю було б надати можливість подання конституційної скарги ще під час розгляду справи у судах загальної юрисдикції. Однак в учасників судового процесу уже є можливість ініціювати оскарження неконституційного закону під час розгляду справи у суді загальної юрисдикції, що правда, через посередництво судді та Верховний Суд України. На жаль, суддя суду загальної юрисдикції має процесуальну зацікавленість у тому, щоб справа вирішилась швидше. Тому він скоріше прийме рішення про відмову у перевірці конституційності закону, адже при розгляді в іншому суді пов'язаної справи, у тому

числі Конституційному, провадження зупиняється. Саме тому можна запропонувати посередництво незалежного вповноваженого Конституційного Суду України з розгляду питань дострокового подання конституційної скарги.

Очевидно, що тоді навантаження на Конституційний Суд України значно збільшиться, тому варто ввести категорію «доцільності» подання конституційної скарги до винесення остаточного рішення судом загальної юрисдикції. «Доцільність» у даному контексті має дві складових: чи дійсно особа зазнає серйозних матеріальних та/або моральних втрат, якщо остаточне рішення суду набере чинності; а також чи дійсно є підстави вважати, що нормативно-правовий акт, який планує оскаржити особа, має бути розглянутий Конституційним Судом України на предмет його конституційності. Для вирішення цього складного питання та збільшення гарантій прав людини може бути використана схема, що застосовується у Верховному Суді України та буде застосовуватись до внесення відповідних змін до процесуальних законів [6]. Тобто спочатку питання доцільності вирішує вповноважений Конституційного Суду України одноособово, а у випадку, якщо він вважає подання конституційної скарги недоцільним, це ж питання вирішує колегія таких вповноважених. Така схема відмінна від ухвалення рішення про відкриття провадження у справі за конституційним зверненням або конституційним поданням у Конституційному Суді України [7]. Адже у другому випадку справу розглядає одразу колегія, а у випадку відмови – ухвалення такого рішення виноситься на пленарне засідання. Очевидно, що задля економії часу для людини та громадянина більш оптимальною є схема Верховного Суду України, що не передбачає очікувань пленарних засідань.

Також виникає потреба вирішити питання щодо необхідності обов'язкового залучення професійного правника при поданні індивідуальної конституційної скарги. Адже якщо, наприклад,

звичайна позовна заява може бути складена й подана позивачем власноруч, то подання індивідуальної конституційної скарги потребує глибоких знань Конституції України. Найбільш близький до ролі такого компетентного помічника на сьогодні є адвокат. На жаль, сьогодні адвокатура надає перевагу у вивченні нормативно-правових актів процесуального та галузевого матеріального права (кримінального, цивільного, господарського і т.д.), адже у судах загальної юрисдикції рідко посиляються на норми Конституції. Тому може виникнути необхідність у спеціалізованому підвищенні кваліфікації адвокатів. Це буде оптимально як для фізичних осіб, що оскаржують закон, адже вони отримають компетентного спеціаліста, що допоможе зі створенням та аргументацією конституційної скарги; так і для Конституційного Суду, що буде отримувати змістовні та належним чином оформлені конституційні скарги.

Не можна не згадати й про співвідношення конституційної скарги та конституційного звернення у розрізі взаємозамінності щодо забезпечення прав людини та громадянина. У законопроекті визначається, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених нею випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України [1]. Перелік актів, щодо яких Конституційний Суд України вирішує питання про їх відповідність Конституції України (конституційність), наведений у п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України. Побічно до інституту індивідуальної конституційної скарги стосується звуження повноважень Конституційного Суду України щодо тлумачення законів та відповідно обмеження прав громадян України, іноземців та осіб без громадянства на таке тлумачення. Так, повноваження Конституційного суду щодо тлумачення законів та Конституції

України було звужено до офіційного тлумачення лише Конституції. Причиною вилучення такого повноваження Конституційного Суду України у пояснювальній записці до даного закону вказується те, що така функція взагалі не властива конституційним судам чи іншим подібним інституціям [2]. Проте повноваження тлумачити закони не було передано Верховній Раді України чи іншим органам державної влади. А отже, наразі громадяни України, іноземці та особи без громадянства не можуть отримати офіційне тлумачення положень тих чи інших законів, навіть через посередництво Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Відповідно, таке звуження прав людини суперечить тексту Конституції, а саме ст. 64, згідно з якою «конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені». Саме тому, якщо якимось правом в особи забирається, повинно надаватися право рівноцінне. Заміна можливості людей звертатися до Конституційного Суду України на індивідуальну конституційну скаргу не є повноцінною альтернативою для громадян, іноземців та осіб без громадянства, адже можливість звернення щодо тлумачення законів та можливість їх скасування після використання всіх інших національних засобів юридичного захисту не є рівноцінними.

Загалом інститут індивідуальної конституційної скарги є нововведенням доволі неоднозначним. У світовій практиці даний інститут являється реальним інструментом для захисту прав людини та громадянина. Але в Україні дієвість конституційної скарги буде залежати від декількох факторів.

По-перше, від відповідності формулювань, використаних у Конституції майбутньому закону, яким буде регулюватися інститут індивідуальної конституційної скарги, а також від ліквідації суперечностей у самій Конституції. Також важливою буде відповідність правових норм, викладених у даних нормативно-правових актах, реальному використанню цього інституту.

Другим аспектом є те, що для дострокового подання індивідуальної конституційної скарги у критичних випадках, що потребують своєчасного захисту прав людини та громадянина є необхідність введення інституту вповноважених Конституційного Суду України. А для професійного оформлення та подання конституційних скарг до Конституційного Суду України варто залучати адвокатуру.

Також, є необхідність якнайшвидшого повернення права громадян звертатись до Конституційного Суду України (або іншого органу, якому передадуть повноваження) щодо тлумачення законів. Ненадання такого права суперечить Конституції, а тому ставить під сумнів конституційність окремих положень Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)».

Та попри всі потенційні негативи інститут індивідуальної конституційної скарги наділений більшою мірою позитивними сторонами.

Загалом, всі деталі реалізації інституту індивідуальної конституційної скарги залежать від відповідного закону, що буде регулювати (внесе зміни до інших законів) даний інститут.

Ключові слова: індивідуальна конституційна скарга, Конституційний Суд України, конституційність, Конституція, права людини та громадянина.

Стаття спрямована на дослідження інституту індивідуальної конституційної скарги як нового інструменту для захисту прав людини в Україні. У роботі було проаналізовано положення Конституції України щодо конституційної скарги, зокрема щодо суб'єктів подання конституційної скарги; розглянуто зміст формулювань «остаточне судове рішення» та «інші національні засоби юридичного захисту»; надано пропозиції щодо ліквідації ризиків з реалізації цього інституту на практиці; розглянуто питання потенційної участі професійних правників

та уповноважених Конституційного Суду України при поданні конституційної скарги та деякі інші аспекти.

Статья направлена на исследование института индивидуальной конституционной жалобы как нового инструмента для защиты прав человека в Украине. В работе были проанализированы положения Конституции Украины относительно конституционной жалобы, в том числе в отношении субъектов представления конституционной жалобы; рассмотрено содержание формулировок «окончательное судебное решение» и «другие национальные средства правовой защиты»; предоставлены предложения по ликвидации рисков при реализации этого института на практике; рассмотрены вопросы потенциального участия профессиональных юристов и уполномоченных Конституционного Суда Украины при подаче конституционной жалобы, а также некоторые другие аспекты.

The article is aimed at research of individual constitutional complaint institute as a new instrument for the protection of human rights in Ukraine. The article deals with analysis of provisions of the Constitution of Ukraine, that consist information about constitutional complaint, including subjects of the constitutional complaint; it consists review of the content of the words «final decision» and «other domestic remedies»; it includes provided proposals for the elimination of risks in the implementation of this institute in practice, the issues of the potential involvement of legal professionals and authorized the Constitutional Court of Ukraine to the filing of the constitutional complaint, as well as some other aspects.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України – № 30. – Ст. 141
2. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р. № 9-зп (справа

за зверненнями жителів міста Жовті Води) // Офіційний вісник України. – 1998 р. – № 1. – С. 169. – Ст. 25.

3. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Пояснювальна записка до проекту Закону України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/шудсХІ>

4. Бринзанська О. Право особи на подання конституційної скарги та процесуальні проблеми його реалізації в контексті змін до Конституції України / О. Бринзанська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizovu2016_2_8

5. Авдєєва М. Проблема вичерпання національних засобів юридичного захисту у практиці Європейського суду з прав людини / М. Авдєєва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/8QH2Qh>

6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

7. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

8. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, 37. – Ст. 446.

9. Беззуб І. Запровадження інституту конституційної скарги в Україні: українські реалії та міжнародний досвід / І. Беззуб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: goo.gl/1LWeV5

А. Перфецька,

студентка IV курсу

Навчально-наукового інституту права імені Іонікія Малиновського
Національного університету «Острозька академія»

ОСОБЛИВИЙ ПРЕДМЕТ УВАГИ У СТАТТІ 142 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ АБО ЯК ТЕМА ДЕРЖАВНИХ КАПІТАЛЬНИХ ВКЛАДЕНЬ СТАЄ ГАРАНТОМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Реалізація конституційного принципу справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами та забезпечення інтенсивного економічного розвитку держави потребує раціонального, цільового та ефективного використання усіх наявних фінансових ресурсів. Нецільове використання бюджетних коштів підриває фінансовий фундамент держави, спричиняє зайві витрати бюджету, у результаті фактично ігнорується конституційне право на участь в управлінні державними справами. Важливість обраної теми зумовлена формуванням гаранту місцевого самоврядування за допомогою механізму розподілу коштів центральних фондів. У зв'язку з цим здійснене дослідження набуває особливої актуальності у контексті внутрішньо-економічних проблем України та майбутніх соціально-економічних реформ.

Серед науковців, які досліджували і зробили значний внесок у теорію розвитку бюджету та бюджетних взаємовідносин, відомі роботи В. Баранової, І. Запатріної, В. Кравченка, І. Луніної, А. Лаврова, О. Любіча, С. Слухая, В. Федосова, І. Чугунова та ін. Попри наявну когорту досліджень, в Україні не вистачає наукових праць, присвячених розвитку міжбюджетних відносин у сучасних умовах соціально-економічних перетворень. Потребує додаткового дослідження проблема створення ефективної моделі міжбюджетних відносин та її вплив на підвищення рівня і якості життя населення, гарантування консти-

туційних принципів участі громадян в управлінні державними справами.

Мета дослідження – вивчити юридичний аспект проблеми неефективного використання міжбюджетних трансфертів та виявити правові шляхи її подолання у контексті конституційного принципу справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами.

Конституція України гарантує участь держави у формуванні доходів бюджетів та фінансової підтримки місцевого самоврядування [5]. Бюджетний кодекс України (далі – БКУ) встановлює низку нормативних засобів фінансування місцевих бюджетів через видатки центрального бюджету, що забезпечують окремі види діяльності суб'єктів фінансового права [1].

Серед міжбюджетних трансфертів, що формують так звану участь держави у формуванні доходів місцевого самоврядування та водночас виступають своєрідним гарантом місцевого самоврядування варто виділити субвенції на капітальні видатки. Це найконкретніша категорія серед інших, оскільки у співвідношенні понять «капітальні видатки», «міжбюджетні трансферти (субвенції)», «інші субвенції» (усі використовуються у приписах вітчизняного законодавства та створюють окрему теоретичну проблематику), слід вказати на ієрархічність їх побудови. Відповідно, субвенції на капітальні видатки – вершина трикутника, капітальні видатки – основа. Тому субвенціями на капітальні видатки

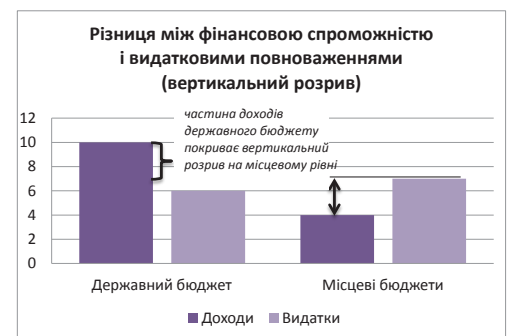

вважаються такі міжбюджетні трансферти, які використовуються з певною метою, а саме – забезпечують інноваційну й інвестиційну діяльність (зокрема, фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови народного господарства та інші розроблені пріоритетні напрямки розвитку окремих сфер життєдіяльності). Визначення розміру, періодичності та форми виплат (фінансова визначеність) та цільового направлення (конкретно визначена програма) здійснюється органом, що прийняв рішення про надання субвенції.

За даними Рахункової палати України недостатнє фінансування на місцевому рівні спостерігається саме у сфері інвестиційних та інноваційних проектів громадськості (близько 3-5%) [3; 4]. Призначення та подальший розподіл субвенцій на капітальні видатки зустрічає чимало законодавчих необґрунтованостей. Так, попри конкретну нормативно-правову регламентацію призначень інших цільових субвенцій (наприклад, Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам» від 14 січня 2015 року [2], «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відновлення (будівництво, капітальний ремонт, реконструкцію) інфраструктури у Донецькій та Луганській областях» від 29 квітня 2015 року [12]), порядок надання і нарахування субвенції на розвиток, передбачений виключно у БКУ, Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів» [11], а також документацією на рівні місцевого самоврядування. Зрозуміло, що регулювання обмежується лише загальними принципами, хоча одночасно наголошується, ніби це дасть змогу уникнути розпорошення бюджетних коштів, суттєво підвищити ефективність їх використання й одночасно досягти мети щодо забезпечення соціально-економіч-

ного розвитку регіону. Втім очевидно, що регулювання загальними приписами або залишковим методом зумовлює віднесення витрат на розвиток регіонів на другорядний шабель потрібних доходів (різниця між фінансовою спроможністю та видатковими повноваженнями проілюстрована у Додатку 1).

Законодавець не приховує ігнорування розвитку місцевих інновацій. Аналізуючи Закони України «Про Державний бюджет України 2015» [7] та «Про Державний бюджет України 2016» [8], можна побачити, що дохідна частина місцевих бюджетів у частині державних капітальних видатків, що розподіляються Кабінетом Міністрів України, у 2016 році скоротилась на 109,18 млн грн (4,8%). У контексті надання інших міжбюджетних трансфертів база доцільності впала більш ніж на 90% (55 млрд грн). Разом з тим, 95% міжбюджетних трансфертів призначаються на основі законодавчо визначених правил, інші 5% – вручну на місцевому рівні. Розподіл обсягів субвенцій на капітальні видатки здійснюється у більшій мірі останнім способом розподілу та за наступними критеріями: чисельність населення регіону, згідно з яким обсяги субвенцій розподіляються пропорційно між усіма регіонами (70% загального обсягу); рівень соціально-економічного розвитку за показником валового регіонального продукту на душу населення в абсолютному значенні, згідно з яким обсяги субвенцій розподіляються між окремими регіонами у порядку, вста-

Додаток 1. Сформовано автором

новленому Кабінетом Міністрів України (30% загального обсягу).

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо державних інвестиційних проектів» [6], розподіл державних капітальних вкладень, наприклад, для реалізації нових державних інвестиційних проектів здійснюється за умови, що у межах загального обсягу державних капітальних вкладень на плановий бюджетний період не менше 70% спрямовуватиметься на продовження (завершення) реалізації розпочатих державних інвестиційних проектів відповідно до планів їх реалізації та строків введення в експлуатацію основних засобів.

На основі аналізу нормативно-правового регулювання механізмів надання, отримання і використання субвенцій на капітальні видатки та практику її застосування протягом трьох останніх років – очевидно є тенденція до повторення низки однакових порушень фінансової та бюджетної дисципліни. Так, варто виокремити наступні найпоширеніші порушення:

1. Включення до вартості робіт та послуг необґрунтованих витрат з придбання матеріалів, експлуатації машин і механізмів тощо.

2. Включення обласними державними адміністраціями до переліку об'єктів за відсутності позитивного висновку комплексної державної експертизи проектів будівництва (відповідно до Закону України «Про затвердження Порядку державного фінансування капітального будівництва» [10]).

3. Завищення обсягів виконаних робіт та наданих послуг.

4. Включення до переліків об'єктів з обсягом фінансування, визначеним на підставі застарілої проектно-кошторисної документації.

5. Оплата робіт, не передбачених проектно-кошторисною документацією.

6. Зниження вартості активів, створених за кошти субвенції, внаслідок незабезпечення з боку керівників та головних бухгалтерів збереження майна та дотримання вимог законодав-

чих актів щодо порядку ведення бухгалтерського обліку.

7. Порушення розпорядниками державних коштів вимог Закону України «Про здійснення державних закупівель» [13].

Крім цього, відсутність у договорах, укладених замовниками з переможцем конкурсу (генпідрядником), вимоги щодо документального підтвердження виконавцями робіт вартості використаних матеріальних ресурсів та витрат з експлуатації машин і механізмів, унеможлиблює дієвий контроль за їх використанням з боку замовника та призводить до приписок обсягів і вартості виконаних робіт.

Разом з тим, необхідність реформування та удосконалення механізму надання та використання субвенцій на капітальні видатки обумовлюється впливом розміру останніх на соціальні та економічні процеси у регіональному розрізі. Якщо порівнювати обсяги субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам, виділені у 2011 році, у порівнянні з 2015 роком, то побачимо, що вони вирости більш, ніж у 1,5 раза. Зрозуміло, що ця тенденція обумовлює актуальність даного питання та необхідність його детального дослідження. (Обсяг міжбюджетних трансфертів, наданих з державного бюджету місцевим бюджетам, проілюстровано у Додатку 2).

Додаток 2. (Побудовано за даними Висновків Рахункової палати України щодо виконання Державного бюджету України за 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 рр.)

пичення надходжень у другому півріччі року створює умови непрогнозованості фінансування видатків та несвоєчасне освоєння бюджетних коштів.

3. Для кожного пріоритету – визначення напряму спрямування з врахуванням часових обмежень. У даному випадку йдеться про необхідність виділення напряму спрямування коштів у найкоротший термін, адже зволікання у даному контексті, безумовно, призведе до фактичного фінансування лише у другому півріччі, що ускладнює процес освоєння отриманих коштів, своєчасне виконання будівельно-монтажних робіт та стає причиною постійних залишків неосвоєних коштів на рахунках у розпорядників коштів та замовників будівництва.

Треба зауважити, що субвенції на розвиток як міжбюджетний інструмент регулювання та стабілізації, у більшості випадків не виправдовують свого призначення з вини саме місцевих органів влади – розпорядників коштів. Вважаємо за необхідне виокремити наступні напрямки реформування у контексті розподілу коштів місцевими органами влади:

1. Задля уникнення несвоєчасного фінансування пускових об'єктів, слід забезпечити та передбачити обов'язок місцевих органів влади щодо дотримання вимог, затверджених Кабінетом Міністрів України, порядків про формування переліків об'єктів та їх співфінансування за кошти місцевих бюджетів.

2. Дотримуватись правила попередньої регламентації основних напрямків використання субвенції у проектно-кошторисній документації, адже у випадку її відсутності до переліку об'єктів включаються нові об'єкти, які упродовж року коригуються та уточнюються. Це веде до розпорошення коштів, низького рівня освоєння, росту незавершеного будівництва та низької здаті пускових об'єктів.

3. Своєчасно реєструвати фінансові зобов'язання, не затримувати укладення договорів на виконання робіт чи надання послуг, дотримуватись передбачених договорами умов.

4. Запобігати систематичному формуванню значних сум залишків на рахунках розпорядників і одержувачів коштів, які впродовж тривалого часу не використовуються.

З огляду на те, що субвенції на розвиток часто спрямовуються не лише на капітальні (будівництво, реконструкція), а й на поточні (поточний ремонт, утримання об'єктів комунальної власності) видатки, на мою думку, доцільно передбачити граничні норми спрямування регіоном коштів за тими напрямками, котрі забезпечують інноваційну модель розвитку економіки регіону (наприклад, 10% виділеного ресурсу).

Оскільки структура і динаміка втрат як місцевого, так і центрального бюджетів потребує внутрішньої взаємодії та скерованості, необхідна чітка регламентація основних напрямів політики розвитку регіонів держави, потрібно запропонувати нову парадигму управління централізованими та децентралізованими фондами, «потрібна орієнтація не на освоєння бюджетних коштів, а на створення цінностей для зацікавлених сторін» [15]. Найголовнішим напрямком цієї парадигми вважаю належне визначення поняття субвенцій на капітальні видатки у нормативно-правовому полі та удосконалення механізму надання та розподілу відповідних коштів.

Ключові слова: бюджет, державні капітальні вкладення, міжбюджетні трансферти, субвенції на капітальні видатки.

Стаття охоплює предметне, доктринальне та статистичне дослідження юридичного аспекту проблеми неефективного використання міжбюджетних трансфертів та виявлення правових шляхів її подолання у контексті конституційного принципу справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами України.

Статья охватывает предметное, доктринальное и статистическое исследование юридического аспекта

проблеми неэффективного использования межбюджетных трансфертов и выявление правовых путей ее преодоления в контексте конституционного принципа справедливого и непредвзятого распределения общественного богатства между гражданами Украины.

The article covers the substantive, doctrinal and statistical study of the legal aspects of the problem of inter-governmental transfer's inefficient use and the identification of legal ways to overcome it in the context of the constitutional principle of a fair and impartial distribution of social wealth among citizens of Ukraine.

Література

1. Бюджетний кодекс України : закон від 08.07.2010 № 2456-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам : постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 року № 6. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-%D0%BF>
3. Звіт Рахункової палати України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16744990/Zvit_2013.pdf
4. Звіт Рахункової палати України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16744990/Zvit_2014.pdf
5. Конституція України : закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо державних інвестиційних проектів : закон від 07.04.2015 № 288-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/288-19>
7. Про Державний бюджет України на 2015 рік : закон від 28.12.2014 № 80-

VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19>

8. Про Державний бюджет України на 2016 рік : закон від 25.12.2015 № 928-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19>

9. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>

10. Про затвердження Порядку державного фінансування капітального будівництва : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1764. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1764-2001-%D0%BF>

11. Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів : постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2010 р. № 1132. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1132-2010-%D0%BF>

12. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відновлення (будівництво, капітальний ремонт, реконструкцію) інфраструктури у Донецькій та Луганській областях : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 250. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/250-2015-%D0%BF>

13. Про здійснення державних закупівель : закон від 10.04.2014 № 1197-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1197-18>

14. Про стимулювання розвитку регіонів : закон від 08.09.2005 №2850-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>

15. Ярошенко Ф.О. Сім ключів успіху в розвитку системи державних фінансів України / Ф.О. Ярошенко, С.Д. Бушув // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 9.

О. Патлачук,
здобувач
Міжнародного гуманітарного університету

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКТРИН ПРИРОДООХОРОННОГО ПРАВА

По-перше, правова доктрина є основою розвитку юридичної науки, з'ясовує загальний напрям і вектор розвитку правотворчості. Одночасно із цим ця категорія є основним чинником упорядкування суспільних відносин, оскільки відображає системну поглядів правознавців на державно-правові явища. Питання сутності правових доктрин є важливим як у теоретичній, так і в практичній площині через їх вплив на діяльність правової системи та правоохоронних органів. По-друге, сьогодні в історії держави і права накопичена значна кількість різних теорій, концепцій, ідей з правової охорони природи, які сформулювались у процесі історичного розвитку юридичної науки. Особливий інтерес викликав період існування Радянської та незалежної України, протягом якого правові доктрини пройшли стадії формування, становлення й розвитку. Цей масив розробок потребує свого детального вивчення, систематизації та виділення позитивного досвіду.

Аналіз публікацій показує наявність двох особливостей наукової літератури. По-перше, це значна кількість досліджень, присвячених доктринам, їх змісту, функціям і місцю в системі джерел (форм права), до яких необхідно зарахувати праці С.С. Алексєєва, С.В. Бошно, С.Д. Гусарева, Рене Давида, О.В. Зайчука, Д.А. Керімова, М.І. Козюбри, В.В. Лазарева, С.В. Липня, М.М. Марченка, О.Г. Мурашева, Г.І. Муромцева, В.С. Нерсесянца, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко Л.Й. Петражицького, О.Ф. Скакун та ін. У свою чергу, природоохоронним доктринам присвячена значно менша кількість робіт, до яких

можна щарахувати розробки В.І. Андрейцева, А.П. Гетьмана, В.К. Григорьєва, М.Д. Казанцева, Б.В. Кіндюка, О.С. Колбасова, В.В. Костицького, В.Л. Мунтяна, В.П. Непийводи, М.О. Розумного, В.І. Семчика, Ю.С. Шемшученка. Виходячи із цього, доцільно розглянути зміст та основні напрями досліджень, пов'язаних із доктринами природоохоронного права.

Метою статті є систематизація наукової літератури, присвяченої доктринам природоохоронного права.

Процес формування природоохоронних доктрин пройшов тривалий і складний історичний розвиток. Значний вплив на формування цієї категорії виявили загальні розробки у сфері теорії права, які дали змогу сформулювати її сутність та основні характерні риси. Поява доктринальних учень пов'язана з Давнім Римом, коли у праві значну роль відігравала релігія, що давало право жерцям трактувати й виносити рішення з різних спорів. Як відомо, з III ст. до н. е. в Давньому Римі зароджується світська юриспруденція у зв'язку з публічним викладенням римського права одним із понтифіків – Тиберієм Корункарієм. У зв'язку з цим пізнання права більше не було монополією жерців і панівного класу патриціїв, стало відкритим для всіх категорій римських громадян. Надалі теоретичні розробки правової доктрини отримали розвиток у працях середньовічних каноністів і вчених школи глосаторів і постглосаторів. Значних успіхів у наукових дослідженнях стосовно доктрин досягли юристи в дореволюційній Росії: М.М. Коркунов, Д.Д. Грім, М.М. Ренненкамф, М.А. Гредескул, В.М. Хвостов.

Незважаючи на різноманіття підходів до визначення поняття правової доктрини, під цією категорією О.Ф. Скакун розуміє систему, що містить концептуально оформлені ідеї, які розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства, усвідомлені суспільством і підтримані державою [1, с. 221]. На думку С.І. Максимова, правова доктрина є феноменом, що максимально має поєднувати наукові розробки з практикою створення й застосування права, враховуючи при цьому як контекст правової культури, так і вплив основних чинників розвитку суспільства загалом. Як зазначає І.В. Семеніхін, можливість використання правової доктрини у правозастосовній практиці впливає із самої природи – сутності цього феномена, що має двоїстий, теоретико-прикладний характер. У свою чергу, Т.Н. Нешатаєва вважає, що доктрина є джерелом знань і може бути використана в судовій практиці в порядку аналогії закону або аналогії права за наявності прогалин законодавства. Отже, правова доктрина є фундаментальним елементом правової системи, що охоплює концептуальні ідеї, теорії та погляди стосовно права загалом та окремих його явищ. Із цього погляду природоохоронні правові доктрини, незважаючи на всі відмінності історичного розвитку, містять концепції, теорії, погляди науковців, які базуються на загальнонаукових дослідженнях. За таким сценарієм проходив розвиток природоохоронних доктрин на українських землях від перших примітивних положень, що відображені в традиціях, звичаях, правилах, до науково обґрунтованих положень, на основі яких відбувається процес створення природоохоронного законодавства. Використовуючи хронологічний принцип, розвиток наукової літератури, пов'язаної з розробкою цієї категорії, можна поділити на чотири етапи: а) загальнонауковий; б) початковий; в) загальнотеоретичний і галузевий у рамках радянської моделі; г) доктрини природоохоронного права в незалежній Україні.

І. На загальнонауковому етапі дослідники розглядали питання охорони

рідкісних природних об'єктів і деяких видів тварин, риб, кількість яких почала зменшуватись до критичного значення. Прикладом таких досліджень є робота І.П. Бородіна, присвячена створенню Хортицького заповідника 1912 р., А.А. Браунера стосовно охорони корисних птахів і тварин 1899 р., П.А. Тутковського, який вивчав традиції охорони лісів у 1893 р., Н.Ф. Сунцова, який проводив у Харкові в 1898 р. «свято деревонасадження». Значний вклад у розроблення природоохоронних доктрин, пов'язаних із землею, вніс видатний учений В.В. Докучаєв, який у 1883 р. видав книгу «Руський чорнозем». Однією з перших монографій, виданих на Україні у 1914 р., де відображено доктрини охорони землі, стала робота В.І. Талієва «Охороняйте природу», видана в Харкові. Пізніше цей учений досліджував досвід роботи «Докучаєвської дослідної станції» з охорони ґрунтів, на якій вивчалися його доктрини боротьби з ерозією. У цей історичний період П.А. Тутковським проводились дослідження стосовно очистки викидів в атмосферу та промислових відходів, які відображено в роботі 1893 р. «Про утилізацію фабричних відходів». Інтерес викликає та обставина, що в 1878 р. один із випусків журналу «Здоров'я» був повністю присвячений питанням протидії процесам забруднення річок. Отже, у цей історичний період проведені наукові дослідження, на основі яких надалі почалося створення правових природоохоронних доктрин.

ІІ. Початковий етап розробки юридичних доктрин у сфері охорони природи припадає на період 1919–1960 рр. Поява наукових досліджень у цей історичний період пов'язана з прийняттям у 20-х рр. минулого століття низки нормативно-правових актів, у яких частково розглядалися питання охорони природи. У тодішніх умовах найбільшу цінність для держави становили такі природні об'єкти, як земля, ліси, надра, користування якими регламентувалося нормативно-правовими актами, прийнятими в УНР та Радянській Україні.

Так, доктрина правової охорони земель розглядалась у роботі С.П. Кавеліна «Земельне право і земельний процес» 1925 р., яка присвячена правовідношенням, пов'язаним із землею в перші роки радянської влади на Україні. Питання правової охорони лісів і захисту їх від нищівних рубок розглядалися директором лісового департаменту УНР Б.Г. Іваницьким, його праці частково опубліковані в Україні, а пізніше в імміграції. Одночасно із цим у Радянській Україні в 1923 р. Н.В. Лютовським проведено дослідження стосовно підготовки закону «Про ліси УРСР» та зроблено історико-правовий огляд прийнятого в Російській Федерації Лісового кодексу [2]. Однією з перших праць, присвячених розробці доктрини використання природних ресурсів, став виданий у 1926 р. М.І. Наумовим збірник «Радянське гірниче законодавство», в якому дев'ятий розділ присвячений питанням охорони природи в місцях здобуття корисних копалин і виконаний загальний огляд чинного в Радянській Україні законодавства. Подальший розвиток доктрин правової охорони природи відбувався в рамках розробок у сфері земельних правовідносин. У той історичний період учені-юристи розглядали доктрину охорони природних об'єктів як елемент земельного права. Такий теоретичний підхід обґрунтовувався відомим радянським ученим О. Карассом, який указував, що всі землі в межах території СРСР є виключно державною власністю, тому об'єкти, які на ній розташовані, належать усьому радянському народу. Однією з перших праць, у якій розглядалась доктрина охорони природи, що базувалась на «земельних» підходах, була робота Л.І. Дембо «Історія земельного права» 1949 р. [3]. Аналогічні доктринальні розробки проводились Г.О. Аксеньонком стосовно земельного фонду, Г.М. Полянською, яка вивчала ліси, О.С. Колбасовим, котрий розглядав загальні питання історії природоохоронного права.

III. Наступний етап досліджень доктрин природоохоронного права –

загальнотеоретичний і галузевий у рамках радянської моделі, тривав із 1960 р. по 1990 р., почався з прийняття 30 червня 1960 р. Верховною Радою Закону «Про охорону природи Української РСР». Розгляд цього законодавчого акта сприяв появі низки монографій, присвячених розробці доктринальних учень у рамках радянської моделі охорони природи. До таких досліджень належать праці О.С. Колбасова «Радянське законодавство про охорону природи за 40 років», збірник наукових статей за редакцією Г.М. Полянської «Охорона природи Російської Федерації в радянському законодавстві», праця В.К. Григор'єва «Правова охорона природи в СРСР» і серія робіт одного з відомих пропагандистів радянської моделі М.Д. Казанцева [4].

Одночасно із цим почалась розробка доктринальних підходів стосовно моделей правової охорони природи окремих радянських республік. Так, щодо території УРСР такі дослідження проводили В.Л. Мунтян, Н.І. Тітова, З.Г. Корчева, території Молдавської РСР – Х.І. Шварц, Ю.І. Тютєкін, Грузинської РСР – Н.С. Ломсадзе, Казахської РСР – С.С. Константініді. Так, відомий український юрист В.Л. Мунтян одним із перших досліджував поняття правової охорони природи, правовий режим окремих природних об'єктів і доктрину їх збереження в природному стані [5]. Аналогічним чином стосовно Молдавської РСР Х.І. Шварц, Ю.І. Тютєкін почали розробку правової доктрини природи в цій республіці шляхом досліджень понять і принципів захисту природи, охорони земель, водних об'єктів, надр, лісів, тваринного світу й атмосферного повітря.

Характерною рисою цього історичного періоду стала розробка доктрин, присвячених таким складникам природних ресурсів, як флора, фауна, атмосферне повітря, надра, об'єкти природно заповідного фонду, водні об'єкти та ліси. Так, доктрини раціонального використання й охорони землі розроблялися В.П. Балезінім, Б.В. Єрофеевим, Ю.Г. Жариковим, І.О. Іконницькою,

М.І. Козирем, М.І. Красновим, М.І. Осиповим, М.О. Сиродоевим, Я.Я. Страутманісом.

Теоретичні проблеми доктрин охорони вод розроблялися О.М. Каверініним, О.С. Колбасовим, М.С. Ломсадзе, Л.О. Тимофеевим, Х.Б. Холбоевим.

У цей період у СРСР почалися в Україні розробки природних копалин, із цієї причини доктрини правового режиму охорони надр стали темою наукових досліджень, якою займалися З.Х. Айткулов, Г.С. Башмаков, Л.А. Заславська, Б.А. Лисковець, А.Р. Мухамедов, Н.А. Сироедов.

Особливий інтерес викликає дисертаційна робота В.Г. Плахути стосовно загальних форм організацій раціонального й комплексного використання родовищ корисних копалин, розробки їх родовищ, державного контролю за їх використанням та охорони права надракористування.

У цей історичний період в УРСР дуже складною проблемою навколишнього середовища була боротьба з ерозією, пиловими бурями та іншими несприятливими явищами, тому отримали свій подальший розвиток доктрини охорони лісів і м'якого лісокористування, які розробляли такі науковці, як В.Ф. Горбовой, Р.К. Гусев, Д.М. Жуков, Л.О. Заславська, Д.М. Ісупов, Г.М. Полянська.

Іншою проблемою, пов'язаною з навколишнім середовищем, була розробка правової доктрини охорони заповідників та окремих видів тваринного світу, якою займалися М.Н. Веденін, Л.Я. Огорокова, В.А. Поляков.

З доктринами природоохоронного права в Радянському Союзі тісно пов'язані наукові розробки у сфері державного управління. Деякі питання, пов'язані з дослідженням таких доктрин, розглядалися такими науковцями, як Р.Д. Боголепов, О.І. Казаннік, О.Є. Луньов, С.В. Маматов, Ю.І. Тютєкін, Ю.С. Шемшученко. У цей історичний період доктрини правової охорони природи більш широко відображені в Кримінальному кодексі УРСР 1960 р.

порівняно з раніше чинними Кримінальними кодексами 1922 р. та 1927 р. Новий підхід до охорони природних ресурсів знайшов відображення у значно більшій кількості об'єктів, які охоронялись державою в Кримінальному кодексі УРСР 1960 р., до яких належали земля, ліс, полювання, рибна ловля, водні ресурси. Одночасно із цим у сфері кримінального права з'явилися доктрини правової охорони природи, які розробляли С.Б. Гавриш, П.С. Дагель, Ю.І. Ляпунов, П.Т. Некипелов, Т.Л. Сергеева. Характерною рисою цього етапу була участь УРСР у вирішенні міжнародно-правових проблем охорони навколишнього середовища, що стало темою розробки доктрин, запропонованих В.І. Волковим, В.О. Чичварініним, Ю.С. Шемшученком.

У цей історичний період продовжилися дослідження загальних доктрин комплексної охорони природи. Так, у роботі Н.С. Макаревича розглядалися питання реалізації доктрин зі збереженням і підтриманням рівноваги в біосфері з урахуванням господарської діяльності людини. У свою чергу, О.С. Шерстюк розглядала обґрунтування інтегрованого підходу до правового регулювання охорони навколишнього середовища та співвідношення економічних і екологічних відносин суспільства. Інша дослідниця – Т. Осіпова – розробляла доктрину правової охорони навколишнього середовища як установлений державою порядок урахування обсягу прав та обов'язків суб'єктів.

IV. Новітній період розробки доктрин природоохоронного права почався з 1991 р. після оголошення Україною своєї незалежності. Наукова література починає відходити від радянських штампів стосовно того, що соціалізм не несе загрози природному середовищу. З'являються праці В.Є. Борейко, А.В. Діхтяренка, Б.В. Кіндюка, в яких доводяться негативні наслідки впливу промислових підприємств, інших об'єктів на природні комплекси, поступове зникнення унікальних територій і занепад об'єктів природо-заповідного фонду. Значним

внеском у розробку доктрин природоохоронного права стала низка робіт, підготовлена А.П. Гетьманом. Учений розглядав методологічні засади становлення правових основ охорони довкілля, розвиток природоохоронного законодавства в Україні [6]. В іншій роботі А.П. Гетьман розробляє доктрину науки екологічного права, генезу наукових досліджень та історичні етапи кодифікації природоохоронного законодавства.

Одночасно із цим публікуються праці Ю.С. Шемшученка, який розробляв природоохоронну доктрину в рамках підготовки Екологічного кодексу; В.В. Костицького, який досліджував природоохоронну доктрину в рамках глобальної системи – «суспільство – людина – природа»; Б.Г. Розовського, який запропонував доктрину використання еколого-правового механізму охорони природи. Значний науковий інтерес становить доктрина реалізації державно-екологічної політики, запропонована В.І. Андрейцевим, яка складається з п'яти блоків: а) державні інституційні структури; б) система екологічного законодавства; в) економіко-правове забезпечення; г) еколого-експертне обґрунтування; д) міжнародно-правове регулювання та співпраця [7].

У цей історичний період новий розвиток отримують галузеві дослідження у сфері доктрин природоохоронного права. Такі доктрини, присвячені охороні землі, розроблялися П.Ф. Кулінічем, який запропонував виділити як окремі об'єкти, що охороняються державою, ґрунти і їх родючість, окремі види сільськогосподарських угідь, полезахисні лісосмуги та лісонасадження, агроландшафти, землі органічного землеробства. Аналогічні доктрини розроблялися В.Д. Сидор, яка запропонувала критерії ефективності охорони землі; В.О. Костенком, який досліджував співвідношення між охороною землі та її раціональним використанням; Н.І. Красновим, який розробляв положення з використання комплексу агротехнічних заходів, спрямованих на охорону цього природного ресурсу, та О.А. Вівчарен-

ком, який проводив обґрунтування участі органів місцевого самоврядування та державної влади в проведенні заходів з охорони земельних ресурсів.

Новим напрямом наукових досліджень стала розробка доктрин, пов'язаних із охороною тваринного світу. Так, Ю.С. Петлюк досліджував доктрину правового забезпечення права власності на такі об'єкти з урахуванням необхідності їх охорони; М.Я. Ващишин розглядав цю доктрину в контексті покладання на державу обов'язку створення системи органів нагляду та контролю за дотриманням законодавства про тваринний світ, завданнями яких є охорона й використання об'єктів тваринного світу на території України. У свою чергу, М.В. Краснова запропонувала доктрину охорони тваринного світу, яка є компонентом навколишнього природного середовища та біологічного різноманіття.

З огляду на ту обставину, що Україна є малолісною країною, становлять інтерес дослідження, пов'язані з розробкою доктрин рослинного світу і збереження лісів. Так, А.А. Соколова запропонувала доктрину правової охорони рослинного світу на основі Флористичного кодексу України; І.В. Гиренко розглядала природоохоронні доктрини на підставі запозичення позитивного досвіду різних країн у справі охорони й раціонального використання природних ресурсів. Правові доктрини охорони рослинного світу розроблялися І.М. Шевердіною, яка запропонувала правову класифікацію видів використання цього ресурсу; Е.Є. Туліною, яка провела класифікацію видів використання рослинного світу й запропонувала прийняти Правила загального використання природних рослинних ресурсів. Правові доктрини охорони лісів розроблялися Б.В. Кіндюком, Т.Г. Ковальчук, В.В. Костицьким, В.Л. Мунтяном, В.М. Попревичем, С.М. Шершуном.

У сучасній Україні склалася критична ситуація забезпечення окремих населених пунктів і регіонів питною водою з оглядом на обмежені можливості

використання водних об'єктів. З метою вирішення цієї проблеми правові доктрини охорони водних ресурсів розроблялися В.О. Джуган, яка досліджувала ознаки водних об'єктів і їх захист у контексті загальної охорони природних ресурсів. Так, Н.М. Обіюх досліджував поняття питного водопостачання та запропонував шляхи їх захисту від забруднення та засмічення, а В.М. Присяжний розробляв питання, пов'язані з доктриною кримінальної відповідальності, і внесення доповнень до чинного законодавства за забруднення, засмічення та виснаження таких об'єктів.

За результатами проведеної роботи можна зробити такі висновки.

I. Розробка природоохоронних доктрин тісно пов'язана із загальнотеоретичними дослідженнями цієї категорії права, які дали змогу сформулювати основні положення, зміст, структуру й вектор їх направленості.

II. Розгляд масиву наукової літератури дав можливість використовувати хронологічний принцип і виділити чотири етапи їх розвитку: а) загальнонауковий; б) початковий; в) загальнотеоретичні та галузеві розробки в рамках радянської моделі; г) доктрини природоохоронного права в незалежній Україні.

III. Особливостями цих етапів стали загальні розробки теорій і концепцій, пов'язаних з охороною природи; поява робіт юридичного напрямку на основі радянської моделі охорони природних ресурсів; наукові дослідження, присвячені доктринам стосовно загальних і галузевих питань охорони природи.

Завдання подальших досліджень – використовуючи досягнення вчених, запропонувати нову класифікацію доктрин охорони природи, яка базується на критерії відношення держави до охорони конкретних об'єктів.

Ключові слова: правова охорона природи, доктрина, нормативно-правовий акт, джерело права, періодизація.

У статті розглянуто стан наукових досліджень доктрин природоохо-

ронного права. Проведено їх періодизацію й виділено чотири історичні етапи: а) загальнонауковий; б) початковий; в) загальнотеоретичний і галузевий у рамках радянської моделі; г) доктрини природоохоронного права в незалежній Україні.

В статье рассмотрено состояние научных исследований доктрин природоохранного права. Проведена их периодизация и выделены четыре исторических этапа: а) общенаучный; б) начальный; в) общетеоретический и отраслевой в рамках советской модели; г) доктрины природоохранного права в независимой Украине.

The article deals with the research of environmental law doctrines. It is shown a periodization of research and experienced four stages: а) general scientific; б) the original; с) general theoretical and the development in the Soviet model; г) environmental law doctrines in independent Ukraine.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – К. : Алента ; КНТ ; ЦУЛ, 2009.
2. Лютовский Н. Лесной кодекс / Н. Лютовский // Сельское хозяйство и лес. – 1923. – Кн. II : Октябрь – декабрь. – 1923. – С. 121–124.
3. Дембо Л.И. История советского земельного права / Л.И. Дембо // Ученые записки ЛГУ. Серия «Юридические науки». – 1949. – Вып. 2. – С. 201–206.
4. Казанцев Н.Д. Ленинские идеи об охране природы и их отражение в советском законодательстве / Н.Д. Казанцев // Вестник Московского университета. – 1970. – № 2. – С. 85–95.
5. Мунтян В.Л. Правова охорона природи Української РСР / В.Л. Мунтян. – К., 1966. – 78 с.
6. Гетьман А.П. Методологічні засади становлення правових основ охорони довкілля / А.П. Гетьман // Право України. – 2011. – № 2. – С. 11–19.
7. Андрейцев В. Новітні доктрини екологічного права України: ретроспективний аналіз та погляд у майбутнє / В. Андрейцев // Вища школа. – 2010. – № 5–6. – С. 25–46.

О. Білий

аспірант кафедри господарського права і процесу
 Національного університету «Одеська юридична академія»

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАЛЕЖНУ ЯКІСТЬ ТА БЕЗПЕКУ ТОВАРІВ, ЩО РЕАЛІЗУЮТЬСЯ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

У зв'язку з посиленням глобалізації господарських відносин та інтегративним розвитком мережі Інтернет підприємницька та споживацька діяльність переходять з реального сектору у віртуальний (електронний). Це, своєю чергою, спричинило відповідні зміни в національному законодавстві. Так, 3 вересня 2015 року було прийнято Закон України «Про електронну комерцію» основною метою якого стало врегулювання порядку використання Інтернету у бізнесі, зокрема, в оптовій та роздрібній торгівлі. Законом були встановлені певні «правила гри» для ведення інтернет-комерції, які спрямовані на структурування та систематизацію всієї Інтернет-торгівлі та до виведення її з «тіньової економіки» [1]. Разом з тим, у законі не визначено відповідальності за порушення тих чи інших його норм, зокрема, щодо принципу забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції. Це обумовлює актуальність дослідження означеного питання в межах господарської відповідальності, виходячи із законодавчого визначення електронної торгівлі як господарської діяльності.

Метою статті є здійснення аналізу особливостей відповідальності суб'єкта господарювання будь-якої організаційно-правової форми, що реалізує товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем за безпеку продукції.

Для електронної комерції характерним є те, що вона відрізняється унікальним багатоаспектним феноменом

інституційного розвитку, який зумовлює системні процеси у віртуальній маркетинговій середовищі Інтернету. Це єдина сфера економічної діяльності, яка повністю віртуалізувалася у мережевій економіці. В межах альтернативного, екзогенного підходу електронна комерція розглядається як самодостатній, відокремлений від інституційного середовища, феномен [2, с. 351]. Фактично її поява і розвиток обумовлені технологічними досягненнями нової економіки, умовами завершальної стадії п'ятого довгого економічного циклу М.Д. Кондратьєва та глибокою трансформацією маркетингу, викликану випаданням оптово-роздрібною ланкою з ланцюга поставок. Чотири основних двигуна економічного розвитку визначили появу електронної комерції: перехід на цифрові технології і можливість з'єднань, усунення посередництва і посередництво нового типу, кастомізація і кастомізація, а також галузева конвергенція (див. [3, с. 60]). Вони також мають суттєво впливати на ефективність маркетингу і конкурентоспроможність на віртуальному ринку, а також рівень ринкового попиту. Тому стратегічні пріоритети маркетингової політики компаній в мережевій економіці можуть і повинні бути у першу чергу пов'язані з освоєнням ринкових можливостей, що представляються електронною комерцією. У новому тисячолітті адаптація, постійні поліпшення, автономність діяльності співробітників і єдність мети, – як пишуть Дж.Р. Сток і Д.М. Ламберт, – витіснили на другий план оптимальні

Інтернету стирає всі межі і юрисдикції. Єдиний спосіб забезпечити інституціоналізацію електронної комерції з боку держави полягає у випереджаючому розвитку національної логістичної інфраструктури та вдосконаленні нормативно-правового регулювання. Саме цьому сьогодні приділяють пріоритетну увагу визнані лідери електронної комерції, зокрема, Китай і США.

В сучасних умовах найбільш продуктивним інструментом організації суспільства, поряд з іншими соціальними нормами, є правове регулювання відносин між його членами. Правове регулювання – це цілеспрямований вплив права на суспільні відносини і поведінку осіб з метою їх впорядкування за допомогою системи спеціальних юридичних засобів [9, с. 103]. Слід зазначити, що регулювання це вплив, при якому ставляться достатньо визначені та зрозумілі цілі. Щодо відносин, на які направлено цей вплив, то вони повинні бути наділені певними ознаками [10]. Зокрема в них:

- відображені як індивідуальні інтереси членів суспільства, так і інтереси загальносоціальні;
- реалізуються спільні інтереси їх учасників, кожний з яких поступається своїми інтересами для задоволення інтересів іншого учасника;
- виникає потреба дотримання правил, обов'язковість яких підкріплюється примусом.

Належить виділяти декілька рівнів правового регулювання відносин електронної комерції: міжнародний, регіональний (в межах ЄС) та національний, що досить детально проаналізовано відомим вітчизняним вченим В. Резніковою [11].

В Україні робота над створенням правових основ електронної комерції почалася в 1998 р. з прийняттям Закону України (ЗУ) «Про Національну програму інформатизації» [12]. Тоді ж була схвалена Концепція Національної програми інформатизації та прийнято ЗУ «Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 1998-

2000 роки». Наступним кроком став Указ Президента України «Про заходи для розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпеченню широкого доступу до цієї мережі в Україні» (2000 р.) [13]. Свого часу (2003 р.) з метою регулювання відносин у сфері електронної комерції було прийнято ЗУ «Про електронний цифровий підпис» [14] та ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» [15]. Важливе значення мало прийняття Цивільного (ЦК) та Господарського (ГК) кодексів України (2003 р.). У зазначених нормативно-правових актах закріплено порядок використання електронних документів та електронних підписів, а також передбачено право на укладання угод в електронній формі тощо. Таким чином, державою фактично було розпочато процес правового регулювання суспільних відносин у сфері електронної комерції. У 2011 році обговорювалась можливість зобов'язати інтернет-магазини мати власний офіс, а також склад. Такі дії, на думку ініціаторів ідеї, дали б змогу зменшити випадки шахрайства, оскільки продавці таким чином стали б менш «віртуальними». Спроба провести цю ініціативу була і в 2013 році. В червні 2014 року Верховна Рада України в першому читанні прийняла законопроект №2306а «Про електронну комерцію» [16] і це був дуже вагомий крок, враховуючи те, що фактично, до цього часу, електронна комерція була поза межами законодавства. Закон надав формалізації відносин у сфері електронної комерції і гарантував можливість захисту від нечесних дій. Наявність предмету правового регулювання у сфері електронної комерції, під яким у Законі розуміються відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки

нну комерцію.[17, с. 9]. Однак, на нашу думку, коректним було б віднесення до господарсько-торговельної діяльності лише електронної торгівлі. Дійсно, слід погодитись з В. Резніковою, що електронна комерція як діяльність має характер господарської, тому що є діяльністю суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямованою на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт або надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ст. 3 ГК України). Але вона визначається через різноманітні відповідні суспільні відносини, що складаються при її провадженні. В. Резнікова справедливо зазначає, що у регулюванні електронної комерції з позицій права проблемним є вибір механізму регулювання електронної комерційної діяльності, оскільки, до прикладу, кваліфікація торгівлі через мережу Інтернет як «торгівлі за зразками» чи як «дистанційної торгівлі» впливатиме на визначення переліку товарів, які можна продавати через мережу Інтернет суб'єкту господарювання, а також на вибір тих правових механізмів, засобом яких можна організувати здійснення відповідної діяльності [11].

В основі поведінки учасників електронної комерції може бути як законодавчо передбачена диспозитивна модель поведінки, так й імперативна модель взаємодії суб'єктів господарювання з органами влади, до компетенції яких належить контроль (нагляд) за діяльністю суб'єктів господарювання, управління нею. Зокрема, важливе місце займає проблема безпеки продукції, що поширюється за допомогою електронної торгівлі.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про електронну комерцію» до основних принципів у сфері електронної комерції віднесено, зокрема, забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції. Очевидно, що якість формується тільки під час виробництва, а взаємодія з людиною дозволяє лише виявити закладений у продукції рівень

якості. При цьому О. П. Письменна до недоліків товару (роботи, послуги) відносить, зокрема, і наявність у товару (роботи, послуги) властивостей, що роблять його небезпечним для життя, здоров'я, майна громадян, організацій або навколишнього природного середовища [18, с. 10]. Можна стверджувати, що саме відсутність цих властивостей буде визначати безпеку продукції. Левчук Л. Р. до небезпечної продукції відносить таку, показники безпеки якої не відповідають встановленим в Україні для даного виду продукції або зазначеним у декларації про відповідність, нормативних документах та нормативно-правових актах, а також продукцію, споживання (використання) якої пов'язане з підвищеним ризиком для здоров'я і життя людини [19, с. 16].

До базових показників якості продукції відносять передусім показники безпеки продукції, а властивості продукції, що формують її безпеку, на думку Кузьміної М. М., закладаються у виріб шляхом додержання вимог національних і міжнародних стандартів, інших нормативних актів, що мають обов'язковий характер. Обов'язковими для дотримання визнаються також будь-які показники, що наводяться виробником в інформації про товар. З урахуванням викладеного розуміння категорій «безпека» і «якість» обґрунтованим стає висновок, що безпека є елементом більш широкого поняття «якість» [20, с. 8].

Основною задачею господарсько-правової відповідальності є стимулювання належного виконання учасниками господарських відносин господарських зобов'язань. Одним з принципів, на яких базується господарсько-правова відповідальність, закріплених у ч. 3 ст. 216 ГК, виступає передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції. З прийняттям ЗУ «Про електронну комерцію» електронні продажі та купівля прирівнюються до звичайних, і це дуже позитивна зміна, яка надає можливість використовувати

придбавають товари через Інтернет-магазини, шляхом встановлення солідарної відповідальності Інтернет-магазину на випадок не надання ним достовірних даних про продавця товару.

Законопроектом пропонується встановити відповідальність Інтернет-магазину солідарну з продавцем товару на випадок, якщо Інтернет-магазин не зможе надати достовірне ім'я, місце проживання та інші засоби зв'язку з продавцем товару.

Це означатиме, що у разі, наприклад, неможливості знайти продавця товару, споживач зможе звернутись з вимогою до Інтернет-магазину. Після задоволення такої вимоги Інтернет-магазин матиме право зворотної вимоги (регрес) до продавця товару. Відтак Інтернет-магазин буде зацікавлений не тільки сприяти найбільш повному розміщенню інформації про продавця товару але й перевірятиме таку інформацію з огляду на можливий наступ негативних наслідків у формі відповідальності. Однак, слід звернути увагу на необхідність розроблення дієвих механізмів застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми, що реалізує товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем у разі порушення ними вимог до безпеки продукції. Згідно з ч. 1 ст. 238 ГК за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. Так, в основі здійснення ринкового нагляду є вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів з відповідним інформуванням про це громадськості щодо продукції, яка при її використанні за призначенням або за

обґрунтовано передбачуваних умов і при належному встановленні та технічному обслуговуванні становить загрозу суспільним інтересам чи яка в інший спосіб не відповідає встановленим вимогам (див. [26]).

Суб'єкти господарювання за порушення Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» та Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» несуть відповідальність. До суб'єктів господарювання застосовуються штрафні санкції залежно від вчиненого ними порушення у розмірі від 75 до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить відповідно від 1275 до 51000 грн., а за повторне протягом трьох років вчинення того самого порушення – до 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить відповідно до 85000 грн. [24].

У процесі застосування цих санкцій органи державного нагляду вступають із суб'єктами господарювання – порушниками у відносини, яким притаманні ознаки організаційно-господарських зобов'язань, які визначені відповідними положеннями ГК України [25]. Зобов'язання із застосування адміністративно-господарських санкцій є недоговірними. Адміністративно-господарські санкції забезпечують додержання суб'єктами господарювання встановлених законодавством правил і норм ведення господарської діяльності, належне виконання ними договірних та інших господарських зобов'язань, досягнення оптимальної організації економічних відносин і утвердження суспільного господарського порядку в економіці. Список використаних джерел:

Таким чином, Закон України «Про електронну комерцію» має декларативний характер з огляду на те, що він не встановлює відповідальність, зокрема, щодо принципу забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції. З огляду на норми закону можна

говорити про те, що електронні продажі та купівля прирівнюються до звичайних, яка надає можливість використовувати в повному обсязі нормативні приписи ГК України та ЗУ «Про захист прав споживачів» щодо забезпечення, гарантування якості товару та відповідальності за неякісну (небезпечну) продукцію суб'єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми, що реалізують товари, виконують роботи, надають послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. Разом з тим, на сьогодні лишається не вирішеним питання реалізації нагляду за ринком товарів та послуг, що обертаються у сфері електронної комерції та розподілу відповідальності між такими учасниками відносин у сфері електронної комерції, як продавець та постачальник послуг проміжного характеру у сфері електронної комерції, що унеможлиблює повною мірою застосовувати належні засоби відповідальності до господарюючих суб'єктів.

В статті проаналізовано правові та економічні засади розвитку електронної комерції. Досліджено правову природу електронної комерції та її співвідношення з електронною торгівлею. Здійснено аналіз особливостей відповідальності суб'єкта господарювання будь-якої організаційно-правової форми, що реалізує товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем за безпеку продукції. Окреслено коло проблемних питань означеної проблематики.

Ключові слова: господарське право, електронна комерція, електронна торгівля, безпека продукції, господарсько-правова відповідальність.

В статье проанализированы правовые и экономические основы развития электронной коммерции. Исследована правовая природа электронной коммерции и ее соотношение с электронной торговлей. Проанализированы особенности

ответственности за безопасность продукции субъекта хозяйствования любой организационно-правовой формы, который реализует товары, выполняет работы, предоставляет услуги с использованием информационно-телекоммуникационных систем. Очерчен круг проблемных вопросов обозначенной проблематики

In the article legal and economic principles of e-commerce was analyzed. The legal nature of e-commerce and its correlation with e-commerce was investigated. Peculiarities of liability entity of any legal form that sells goods, performs work, renders services using information and telecommunication systems for security products was analyzed. The range of problematic issues was outlined.

Література

1. Костецкая П. Краткий обзор Закона Украины «Об электронной коммерции» от 03.09.2015 года на предмет его практического применения для бизнеса [Электронный ресурс] / Полина Костецкая. – Режим доступа : https://dega.ua/files/review_15022016_pk.pdf
2. Калужский М. Л. Маркетинговые сети в электронной коммерции : институциональный поход : монография / М. Л. Калужский; ОмГТУ. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва-Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 388 с.
3. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс / Ф. Котлер; пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
4. Сток Дж.Р. Стратегическое управление логистикой / Дж.Р. Сток, Д. М. Ламберт. – Москва : Инфра-М, 2005. – 798 с.
5. Котлер Ф. 300 ключевых вопросов маркетинга: отвечает Филип Котлер. – Москва : Олимп-Бизнес, 2006. – 224 с.
6. Комплексне порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *acquis communautaire* у сфері електронної торгівлі (e-commerce) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/file/23508>.
7. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce, Art. 1 & 2(a) [Electronic resource]. – Режим доступу:

http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/elect-com/05-89450_Ebook.pdf.

8. Шалева О. І. Електронна комерція : навч. посіб. / О. І. Шалева. – Київ : Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.

9. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка ; МАУП. – Київ : МАУП, 2003. – 240 с.

10. Теория государства и права : учебник для вузов / С. С. Алексеев, С. И. Архипов, Г. В. Игнатенко [и др.]; отв. ред.: В. М. Корельский, В. Д. Перевалов; предисл. С. С. Алексеева]. – 2-е изд., изм. и доп. – Москва : НОРМА ; М. : ИНФРА-М, 2000. – 595 с.

11. Рєзнікова В. Поняття, значення та перспективи правового забезпечення електронної комерції в Україні / Вікторія Рєзнікова // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2015. – № 2. – С. 58-72.

12. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 27-28. – Ст. 181.

13. Про заходи для розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпеченню широкого доступу до цієї мережі в Україні : Указ Президента України від 31.07.2000 № 928/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 31. – Ст. 1300.

14. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 № 852-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 119.

15. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України 22.05.2003 № 851-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – Ст. 1174.

16. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII // Голос України. – 2015. – № 180.

17. Трубін І. О. Правове регулювання електронної комерції в Україні / І. О. Трубін // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – 2007. – № 2. – С. 192-198.

18. Письменна О. П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Письменна Олена

Пилипівна ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – 19 с.

19. Левчук Л. Р. Господарсько-правова відповідальність підприємств за порушення на споживчому ринку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Л. Р. Левчук ; НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2008. – 20 с.

20. Кузьміна М. М. Господарсько-правові засоби забезпечення якості продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / М. М. Кузьміна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Харків, 2010. – 20 с.

21. Кузьміна М. М. Правове регулювання захисту прав споживачів / М. М. Кузьміна // Право та інновації. – 2014. – № 3. – С. 36-42.

22. Проект Закону про внесення змін до статті 8 Закону України «Про захист прав споживачів» (щодо встановлення відповідальності Інтернет-магазинів за неналежну якість товарів) № 4047 від 11.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58130

23. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України від 02.12.2010 № 2735-УІ // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 21. – Ст. 144.

27. Суботін П. Ринковий нагляд. Перші підсумки позиція інспектора [Електронний ресурс] / Павло Суботін // Промислова безпека. – 2013. – № 1. – Режим доступу: <http://prombezpeka.com/2013/01/%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%E%D0%B2%D0%B8%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%88%D1%96%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%81%D1%83%D0%BC%D0%BA%D0%B8-%D1%96%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8/>.

28. Віхров О. П. Адміністративно-господарські санкції як гарантія права суб'єктів господарювання на економічну безпеку / О. П. Віхров // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць. – Донецьк, 2012. – № 3. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pppd/2012_3/37Vihrov.pdf.

УДК 347.991(477)

М. Деменчук,
аспірант кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС ВЕРХОВНОГО СУДУ В УКРАЇНІ

Питання щодо моделі судової системи України протягом тривалого часу залишається актуальним для дискусій серед науковців і політиків. На сучасному етапі судової реформи 02.06.2016 Верховною Радою України в прийнятому Законі України «Про судоустрій і статус суддів» вирішено деякі проблематичні питання судоустрою в нашій країні.

Із набранням вищеназаним Законом чинності 30.09.2016 у судовій системі відбулися значні зміни. Так, змінено порядок зайняття посади судді (відтепер призначення відбувається на конкурсній основі), процедура створення та ліквідації судів, підвищений віковий ценз для кандидатів на посаду судді з двадцяти п'яти до тридцяти років, передбачено оновлення місцевих та апеляційних судів, створення Вищого антикорупційного суду й Вищого суду з питань інтелектуальної власності, закріплено безстрокове призначення суддів без випробувального терміну, ліквідовано інститут народних засідателів, звужена суддівська недоторканність, замінено Вищу раду юстиції Вищою радою правосуддя, головне, Закон замінив наявну чотирирівневу судову систему (місцевий суд – апеляційний суд – вищий спеціалізований суд – Верховний Суд України) трирівневою (місцевий суд – апеляційний суд – Верховний Суд) шляхом ліквідації Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів і створення, замість них, нового Верховного Суду.

Проблему змін у сфері судоустрою розробляли відомі вчені-юристи: В. Долежан, С. Ківалов, М. Погорецький, С. Прилуцький, М. Сірий та ін.

Завданням статті є дослідження змін, що відбулися в статусі Верховного Суду України, їх перспектив, можливих недоліків і шляхів їх усунення.

Згідно з перехідними положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016, на матеріально-технічній базі Верховного Суду України та базам Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України буде утворений Верховний Суд. Законодавець установив для цього шестимісячний термін із дня набрання законом сили, тобто новий суд має почати діяти на початку другої декади 2017 р. Серед змін, що відбулися у вищому судовому органі, можна відзначити такі.

По-перше, змінюється назва судової установи. Слово «Україна» з неї вилучається. Судді Верховного Суду України зазначають, що це нововведення має семантичний характер, адже повноваження Верховного Суду України не змінюються. Можливість здійснення правосуддя як суду касаційної інстанції не можна вважати новим повноваженням, адже Верховний Суд України мав його до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 [1, с. 12]. Отже, ця зміна не має змістового значення та в деяких випадках може навіть викликати плутанину.

По-друге, змінюється статус цього судового органу. У зв'язку з вилученням із Закону словосполучення «суди загальної юрисдикції» статус Верховного Суду закріплюється так: «Верховний Суд є

найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом» [2, ст. 36]. Вилучення словосполучення «суди загальної юрисдикції» потягло за собою й вилучення положень щодо Конституційного Суду України, що, на нашу думку, є недоліком.

По-третє, змінюється структура суду. Відтепер вона передбачає функціонування Великої Палати Верховного Суду, Касаційного адміністративного суду, Касаційного господарського суду, Касаційного кримінального суду та Касаційного цивільного суду. Адвокат А. Турій негативно ставиться до таких змін, звертаючи увагу на те, що суди вищих інстанцій, які діяли раніше, фактично лише змінять вивіски, але, можливо, не змінять своє місцезнаходження, тому такі зміни нагадують косметичні [3]. У такому разі ця зміна, дійсно, матиме тільки зовнішній характер, але у зв'язку з тим, що їх місцезнаходження ще не визначено, сподіваємося, що така ситуація не виникне.

По-четверте, зростає й кількість суддів, що входять до складу цього суду. Ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 закріплює, що до складу Верховного Суду входять судді в кількості не більше ніж двісті. Можна відзначити, що збільшення кількості суддів є арифметично обґрунтованим, адже структура Верховного Суду є більш розгалуженою, ніж у Верховного Суду України.

По-п'яте, як уже було зазначено раніше, судді призначаються на посаду на підставі конкурсу. Конкурс до Верховного Суду розпочався 07.11.2016, його проведення покладено на Вищу кваліфікаційну комісію судів України. До цього нововведення загалом ставляться позитивно. Суддя Октябрського районного суду м. Полтави Л. Гольник зазначає, що формування Верховного Суду буде здійснюватися на принципово нових засадах. До цього часу процедура зайняття посади судді Верховного Суду була закритою, а аргументи на користь того

чи іншого кандидата залишалася поза увагою не лише суспільства загалом, а й самих суддів. Суддя Господарського суду Одеської області Ю. Бездолі наголошує, що конкурс до Верховного Суду сприятиме підвищенню довіри до судової влади серед населення [4].

Судді Верховного Суду України, навпаки, вважають неприйнятним проведення такого конкурсу для вже працюючих суддів, які під час проведення судової реформи не змінюють рівень суду, аргументуючи тим, що судді Верховного Суду України були обрані на посади безстроково, згідно з передбаченими законодавством процедурами, і можуть бути усунені з посад лише в передбачених законом випадках, включаючи непідтвердження відповідності займаній посаді. Верховний Суд України до 2010 р. був касаційною інстанцією та найвищим судовим органом одночасно, після 2010 р. з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» переглядав справи з підстав неоднакового застосування норм матеріального права, а пізніше й процесуального. А отже, усі судді Верховного Суду України вже були суддями касаційної інстанції та водночас суддями найвищого судового органу. Тому вони мають бути переведені на посади суддів Верховного Суду як суду того самого рівня без конкурсу й навіть без їхньої згоди на це. Лише в разі відмови від такого переведення (що може розцінюватися як незгода на переведення) їх може бути звільнено з посади судді [1, с. 23]. На нашу думку, зауваження суддів Верховного Суду України є доречним, адже судді, які вже працюють, були обрані відповідно до встановленого законом порядку, а тому можуть бути звільнені лише в передбачених законом випадках.

Окрім цього, Пленум Верховного Суду України звертає увагу й на деякі інші суперечності, у зв'язку з чим 05.10.2016 було направлено до Конституційного Суду України конституційне подання щодо відповідності (конституційності) окремих положень пунктів розділу XII

«Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII статтям Конституції України.

Пленум Верховного Суду України наголошує на перевищенні повноважень Верховною Радою України, яка у XII розділі «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 закріпила порядок ліквідації Верховного Суду України у спосіб, що не передбачений ні Конституцією України, ні її Перехідними положеннями. На думку експертів Верховного Суду України, «відсутність конституційних підстав для ліквідації та виключно законодавчого передбачення такого способу ліквідації найвищої судової установи створює небезпечний прецедент щодо подальших довільних дій органу законодавчої влади, а саме з власної ініціативи чи у зв'язку зі змінами політичного устрою ліквідувати та утворювати й будь-який інший державний орган з конституційним статусом, у тому числі новостворений Верховний Суд, адже не передбачається закріплення такого порядку в Основному Законі України. Такі дії в майбутньому можуть слугувати засобом тиску на суддю, порушення гарантій незалежності судової влади в цілому та, як наслідок, – порушення права кожного на судовий розгляд» [1, с. 10].

Заступник Голови Верховної Ради О. Сироїд негативно прокоментувала точку зору Пленуму Верховного Суду України, стверджуючи, що йдеться не про повноваження президента чи парламенту, а про установчу владу українського народу, яку здійснює парламент, змінюючи Конституцію. Вона вважає, що за таке твердження весь склад Верховного Суду мав би бути дискваліфікований і звільнений [5].

Судді Верховного Суду України також звертають увагу на те, що некоректно говорити про ліквідацію Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів. Перехідні положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прямо не передбачають

правонаступництво Верховного Суду, лише закріплено, що цей Суд створюється на матеріально-технічній базі Верховного Суду України та Вищих спеціалізованих судів. Проте, на думку експертів, ліквідація цих судових органів не за формальною процедурою, а як юридичних осіб публічного права може бути лише в разі припинення ними публічних функцій.

Голова Верховного Суду України Я. Романюк зазначає: «Те, що сталося з юридичної точки зору – це не ліквідація, а злиття трьох вищих судів і Верховного Суду України до нової установи – Верховний Суд без слова «України». І це є нічим іншим, як реорганізацією судів шляхом їх злиття» [6]. До того ж запропонована модель створює ситуацію, коли в державі одночасно існуюватимуть два найвищих судових органи: Верховний Суд України, який продовжує свою діяльність, і Верховний Суд, який ще не діє, але до якого призначаються судді за конкурсом на вакантні посади.

Аналізуючи положення Закону, можна сказати, що він має суттєві суперечності, які надалі необхідно буде виправити. Незважаючи на це, на нашу думку, головним є повне збереження повноважень Верховного Суду особливо в частині забезпечення єдності судової практики. Функціонування в його структурі касаційних судів також може покращити ситуацію з її уніфікацією. Але, з іншого боку, виникає питання щодо доцільності ліквідації вищих спеціалізованих судів.

Лише з часом повною мірою можна буде стверджувати про позитивний або негативний характер проведених змін.

Ключові слова: суд, судова система, судоустрій, Верховний Суд, подання.

Стаття присвячена вивченню змін, що запровадив Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016, у статусі Верховного Суду України як вищої судової інстанції, його складі, структурі, перспектив цих змін і їх недоліків.

Статья посвящена изучению изменений, которые ввёл Закон Украины «О судебной системе и статусе судей» от 02.06.2016, в статусе Верховного Суда Украины, его составе, структуре, перспектив этих изменений и их недостатков.

The article is devoted to the study of the changes, which happened in the result of adoption the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges" of July 02, 2016, in legal status of the Supreme Court of Ukraine, its structure, composition, prospects of these changes and their deficiencies.

Література

1. Конституційне подання щодо відповідності (конституційності) окремих положень пунктів: 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-УШ «Про судову систему і статус суддів» статті 6, частинам першій і другій статті 8, частині другій статті 19, частинам першій і дру-

гій статті 24, частинам першій і другій статті 55, частинам першій, п'ятій і шостій статті 126 Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/WiPB2z>.

2. Про судову систему і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

3. Судова революція. Експерти розповіли про «зради» і «перемоги» закону про суддів // Протокол. Юридичний інтернет-ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/bqY22H>.

4. Перегрузка: как теперь будут выбирать судей // Новое время [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <https://goo.gl/TrsnmL>.

5. Сиройд: через оскарження судової реформи Верховний Суд слід звільнити // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/10/4/7122591/>.

6. Я.М. Романюк: повноваження Верховного Суду після набуття чинності змін до Конституції в частині правосуддя не змінилися [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/sGOKR0>.

системі знелюднілого, індустріального або державницького виміру сутності і призначенню економічної, культурної, екологічної та іншої політики, діяльності суспільних мегаструктур. Людський вимір наголошує на необхідності повернення індивіду статусу найвищої цінності, реабілітації прав людини, насамперед її суб'єктивного права на свободу як особисту автономну власність [3].

Справді, захист прав людини, її свобод є ідеєю, навколо якої центрується людський вимір права. У сучасній науково-юридичній літературі зустрічаються досить оригінальні тези, наприклад: спираючись на системоутворюючий критерій – людський вимір, можна запропонувати на роль первинного елемента структури права замість норми – права і свободи людини [4, с. 18]. Останні елементи, як ідейні у концепції людського виміру права, простежуються і у ряді праць М.П. Орзіха, які у консолідованих наукових доробках об'єднані циклом, присвяченому саме людському виміру [2, с. 550].

Проте, людський вимір права характеризується не тільки виключно природними і їх похідними правами та свободами індивідів, що уже за своїм змістом є цінностями, але й утворює цілу систему, яка містить своїм структурним елементом механізм реалізації таких прав і свобод, який таким же чином фундується на людських цінностях. Здійснення правосуддя одночасно є одним із механізмів роботи вказаної вище системи. Але оскільки останній є не механічним явищем, а втілюється за допомогою діяльності людини, її суб'єктивного, внутрішнього переконання, то така людина повинна володіти відповідними чеснотами, які слід розглядати як орієнтири у здійсненні професійної діяльності.

Одним із поштовхів до початку процесу внесення змін у текст Основного Закону стало відсутність утвердження доленосних цінностей правової та демократичної держави, які насамперед повинні були скріплюватись надійною системою правосуддя. Формальні вимоги до кандидатів на посаду судді не

забезпечували того якісного, антропоорієнтованого та чуттєво-справедливого рівня осіб, які призначались для здійснення судочинства.

Тому, спробою раз і назавжди розпрощатися з осоружним минулим стало прописання інших, нових вимог до кандидатів на посаду судді. Так, у ст. 127 Конституції України встановлено, що на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою [5].

Ейдосом нового підходу до критеріїв оцінки суддів виявилась категорія добросовісності, яка своєю суттю не гармоніє з класичною юриспруденцією, але може бути вивчена за допомогою методології неklasичної та постнеklasичної парадигм юриспруденції.

Слід погодитись, що термін «добросовісність» має радше етико-моральний, а ніж юридичний фундамент. У цьому понятті відкривається горизонт філософського дискурсу про добро та зло, чесність та підлість, які мисляться антитезами та норовлять притриматись однієї з позицій.

Людина воліє справедливості, а справедливий прагне істини – інстанції впорядкування [6, с. 484]. Інтуїтивний та емоційний бік суспільства у будь-якому разі вибирає ту сторону, яка має перспективи до щасливого існування людства та підтримує ту тезу, що особа, яка провадить правосуддя повинна бути чесною, а її вчинки мають відповідати критерію доброти, через що, добросовісність може виявитись універсальною оцінкою потенційного судді.

Проте, слід зауважити, що категорія добросовісності у законодавстві України не нова, вона застосовується в антикорупційному законодавстві та зводиться до відсутності обману державного службовця у заповненні майнових декларацій, відсутності вчинень правопорушень тощо.

Так, по-перше, Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14.10.2014 року [7] передбачалось створення доброчесної публічної служби, не включаючи до цього Закону будь-яких дефініцій щодо декларованої доброчесності.

Окрім цього, Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 [8] року одним із принципів державної служби встановлює доброчесність, як спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмови державного службовця від прevalювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень (ст. 4 Закону).

У силу норм вищевказаного Закону та на його виконання 11.02.2016 року постановою Кабінету Міністрів України № 65 [9] затверджено Правила етичної поведінки державних службовців, які передбачають, що державні службовці у своїй діяльності керуються принципами етики державної служби, серед яких значиться доброчесність (пп. 3 п. 2 Правил).

У цих Правилах вищий орган системи виконавчої влади в Україні намагається розкрити категорію доброчесності (п. 6). Отже, згідно з даним документом, доброчесність передбачає:

1) спрямованість дій на захист публічних інтересів, забезпечення пріоритету загального блага громадян над особистими, приватними або корпоративними інтересами;

2) неприпустимість використання державного майна в особистих цілях;

3) недопущення наявності конфлікту між публічними і особистими інтересами;

4) нерозголошення та невикористання інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням державним службовцем своїх обов'язків, у тому числі після припинення державної служби, крім випадків, установлених законом;

5) недопущення надання будь-яких переваг і виявлення прихильності до

окремих фізичних та юридичних осіб, політичних партій, громадських і релігійних організацій.

Дані положення без сумніву мають декоративно-декларативний характер, є дотичними або похідними від категорії доброчесності, проте містять певні формальні критерії, що не може виключати інтересу до них.

Окремо слід відзначити, що Законом України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 [10] року встановлено, що прокурор зобов'язаний щорічно проходити таємну перевірку доброчесності (ч. 5 ст. 19). Дана норма також викликає інтерес при розгляді проблем конституційно-правової тематики щодо здійснення судочинства, оскільки прокуратура як орган є невіддільною частиною правосуддя в Україні (Розділ VIII Конституції України), а відтак судової гілки влади.

Так, для проходження такої перевірки, наказом Генеральної прокуратури України від 16.06.2016 року № 205 [11] затверджена анкета доброчесності прокурора, яка передбачає ряд запитань, як от: про вчинення дій, що порочать звання прокурора, своєчасність та достовірність задекларованого майна, відповідності рівня життя наявним доходам, не вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, не здійсненні у випадках, не передбачених законодавством, втручання у службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи суддів, сумлінності виконуваних обов'язків тощо.

Усі ці критерії доброчесності є певними формальностями, що повністю не розкривають змісту проголошеного принципу здійснення державної служби. Домінування формального стилю у визначенні доброчесності можна простежити і у положеннях Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. [12], який прийнятий безпосередньо на виконання Конституції України, про що вбачається із пояснювальної записки від 30.05.2016 року, у якій вказується, що Проект Закону

України «Про судоустрій і статус суддів» розроблений на розвиток конституційних норм для забезпечення незалежності судової влади, зокрема шляхом її деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством, а також запровадження належних механізмів кадрового оновлення суддівського корпусу.

За ст. 62 цього Закону, суддя повинен подавати декларації доброчесності, яка складається із тверджень про:

1) відповідність рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам;

2) своєчасне та повне подання декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та достовірність задекларованих у них відомостей;

3) невчинення корупційних правопорушень;

4) відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності;

5) сумлінне виконання обов'язків судді та дотримання ним присяги;

6) невторчання у правосуддя, яке здійснюється іншими суддями;

7) проходження перевірки суддів відповідно до Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» та її результати;

8) відсутність заборон, визначених Законом України «Про очищення влади».

Цим же законом, з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності утворюється Громадська рада доброчесності (ст. 82). І багато у чому від засад діяльності саме цієї ради буде залежати прикладне впровадження доброчесності суддів.

Бачиться, що за наявності доброчесності у людини та маючи професійну компетенцію, така людина, за дотриманням установлених законом формальних критеріїв, є особою, якій може бути дозволено здійснювати правосуддя.

Однак, сама категорія доброчесності, на наявність якої у суддів повинна перевіряти Громадська рада доброчесності у чинному законодавстві не розкрита повністю. Адже така категорія містить набагато глибший зміст, ніж той, що передбачений законодавчими нормами.

За словами одного з найвидатніших філософів античності – Арістотеля, доброчесність людини – це, мабуть, такий склад душі, при якому відбувається становлення доброчесної людини і при якому вона добре виконує свою справу [13].

Саме Арістотель став основоположником у вивченні чеснот державницької людини. Аналізуючи його «Етику», В.С. Мовчан акцентує, що, розглядаючи людину як суспільну істоту, філософ зосереджує увагу на аналізі основних етичних доброчесностей, дотримання яких бачиться як шлях досягнення основної мети життя – щастя. У процесі аналізу конкретних видів доброчесностей Арістотель виділяє два основні їх типи: діаноетичні (доброчесності розуму) та етичні (доброчесності волі та характеру). До перших належать: мудрість, знання, поміркованість. До етичних – мужність, помірність, гідність, щедрість, щирість, справедливість тощо. Арістотель називає п'ять різновидів мужності, серед них найцінніша громадянська. Загальним же принципом визначення сутності доброчесностей є поняття «міра» як правильне співвідношення між двома крайностями. Так, мужність – середина між боягузством і безрозсудною хоробрістю; щедрість – між скупістю і марнотратством [14, с. 69].

З огляду на перераховані чесноти, критерій доброчесності кандидата у судді може бути універсальним оціночним мірилом його відповідності цій посаді. Справді, при наявності мудрості, як життєвої компетентності, знання, як професійної майстерності, особа може здійснювати правосуддя з точки зору професіоналізму. При наявності мужності, при можливих утисках з

на інших правових рівнях не потребує надмірної формалізації. Добročесність повинна розкривати чуттєво-емоційне відношення суспільства до конкретної особи, кандидата на посаду судді та ґрунтуватись на вчинках і діяннях цієї особи. Адже саме такі критерії є значущими при відправленні правосуддя у повсякденному житті людини. Саме у цих аспектах розкривається базований на цінностях механізм захисту прав людини, що становить дієву концепцію людського виміру права.

У висновку слід зазначити, що добročесність виступає лапідарним твердженням про морально-етичну припустимість займати певній особі посаду судді. Добročесність суддів на сьогодні для українського суспільства є певним гіпотетичним імперативом, вкладенням у розвиток судочинства, а для самих суддів добročесність може бути однією з максимум, що складають життєву філософію.

Ключові слова: добročесність, добročесність суддів, добročесність і Конституція.

Стаття присвячена аналізу категорії добročесності щодо суддів, яка прописана у нещодавно зміненій Конституції України, взаємозв'язку добročесності та людського виміру права, а також розгляду філософсько-правових праць та викладу власних міркувань щодо розуміння добročесності у конституційно-правовій системі.

Стаття посвящена аналізу категорії добродетели в отношении судей, которая прописана в недавно измененной Конституции Украины, взаимосвязи добродетели и человеческого измерения права, а также рассмотрению философско-правовых работ и изложению собственных соображений относительно понимания добродетели в конституционно-правовой системе.

This article is devoted to analysis the category of virtue against judg-

es, which is spelled out in the recently amended Constitution of Ukraine, the relationship of virtue and the human dimension of law, and consideration of the philosophical and legal works and the presentation of its own considerations, of the understanding of the virtue in the constitutional and legal system.

Література

1. Оборотов Ю.Н. *Общетеоретическая юриспруденция – теория государства и права нового времени* / Ю.Н. Оборотов // *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. – 2009. – Том 8. – С. 54-62.
2. Орзих М.Ф. *Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения* / М.Ф. Орзих ; сост.: А.Р. Крусян, А.А. Езеров. – Одесса : Юридична література, 2015. – 568 с.
3. Пазенок В.С. *Філософія [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1752090752090/filosofiya/problema_lyudskogo_vimiru_diyynosti
4. *Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: [монографія]* / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2015. – 488 с.
5. *Конституція України : Основний Закон України, прийнятий Верховною Радою України 28.06.1996 № 254к/96-ВР.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Лютий Т. *Ніщє. Самоперевершення* / Т. Лютий. – К. : Темпора, 2016. – 978 с.
7. *Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки : Закон України, прийнятий Верховною Радою України 14.10.2014 № 1699-VII.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
8. *Про державну службу : Закон України, прийнятий Верховною Радою України 10.12.2015 № 889-VIII.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
9. *Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців : Постанова прийнята Кабінетом Міністрів України 11.02.2016 № 65.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/65-2016-%D0%BF>

10. Про прокуратуру : Закон України, прийнятий Верховною Радою України 14.10.2014 № 1697-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
11. Про затвердження Порядку проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів в органах прокуратури України : Наказ, виданий Генеральною Прокуратурою України 16.06.2016 № 205. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0875-16>
12. Про судоустрій і статус суддів : Закон України, прийнятий Верховною Радою України 07.07.2010 № 2453-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2453-17_1.
13. Аристотель. Никомахова етика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>
14. Мовчан В.С. Етика : [навчальний посібник] / В.С. Мовчан. – К. : Знання, 2007. – 483 с.
15. Кант Иммануил. Сочинения : в 6 т. / Кант Иммануил. – М. : Мысль, 1965. (Философ. наследие). – Т. 4. Ч. 2. – 478 с.
16. Дидро Д. Сочинения : в 2-х т. : пер. с франц. / Д. Дидро ; сост., ред., вступит. статья и примеч. В.Н. Кузнецова. – Т. 1. – М. : Мысль, 1986. – 592 с.
17. Християнська праведність: чеснота [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.traducionalist.info/blog/khristijanska_pravednist_chesnota/2012-03-20-2583
18. Дідро Д. Жак-Фаталіст / Д. Дідро ; пер. з фр. В. Підмогильного. – Харків : Фоліо, 2008. – 447 с.
19. Орзих М.Ф. Право и личность. Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества / М.Ф. Орзих. – К. : Вища школа, 1978. – 143 с.

І. Ємець,
здобувач кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРИРОДА ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Договори про міжнародну правову допомогу є одним з визначальних сегментів міждержавного співробітництва у правовій сфері. Ці договори незалежно від держав, що їх укладають, поступово набули певних загальних ознак, а види правової допомоги отримали певну стандартизацію незалежно від правових систем, що панують у державах-учасниках. Відтак з'явилась можливість говорити про певну специфіку цих договорів у сучасних міжнародно-правових відносинах. З'ясування природи та міжнародно-правової сутності міжнародної правової допомоги є одним із важливих завдань, що і визначає стаття.

Міжнародно-правову сутність міжнародної правової допомоги у цілому досліджували такі фахівці з міжнародного права, як П. Бірюков, М. Буроменський, В. Гребенюк. Але спеціальних міжнародно-правових досліджень міжнародних договорів про правову допомогу у цивільних справах досить небагато і вони є переважно іноземні (К. Михайленко, О. Нікульшина). Українські юристи-міжнародники до цієї проблематики у спеціальних дослідженнях не звертались.

Метою цієї статті є з'ясування правової природи та міжнародно-правової сутності міжнародної правової допомоги у цивільних справах, що здійснюється на підставі спеціальних міжнародних договорів.

Міжнародна правова допомога є одним з найважливіших правових засобів розв'язання конфліктів національних юрисдикцій. Вихід суспільного життя

за межі державних кордонів поставив перед державами завдання ефективного захисту цивільних прав населення поза загальноприйнятими у державах межами просторової дії національного цивільного законодавства. Виникла потреба у визначенні і закріпленні на принципах взаємності договірних меж дії цивільного закону поза державним кордоном, на території інших держав. Як наслідок, з'явилося поняття міжнародної правової допомоги як важливого напрямку міжнародно-правового співробітництва держав.

За своєю природою міжнародна правова допомога пов'язана з реалізацією прав людини. Відтак вона спрямована на можливість захистити ці права в іноземній державі, в умовах дії іноземної юрисдикції. З врахуванням суверенного права держави визначити умови дії її права та вірогідного виникнення колізії права різних держав під час здійснення правосуддя, за допомогою міжнародних договорів і запроваджуються спеціальні допоміжні процедури. Міжнародна правова допомога є наслідком суто договірних відносин між державами, її природа є договірно-правовою, а не звичаєво-правовою. Як зазначає М.В. Буроменський, «договори про правову допомогу звичайно забезпечують найбільш повне здійснення національної юрисдикції та уникнення від конфлікту юрисдикцій» [4, с. 226]. Важко погодитись з О.Г. Нікульшиною, яка вбачає певні зобов'язання держав «надавати міжнародну правову допомогу (у тому числі у цивільних та сімейних справах) у формі співробітництва,

дання державами «відомостей про чинне внутрішнє законодавство, або про таке, що було чинним на їх території та про практику його застосування», а також усунення колізій законодавства сторін договору [2].

Така різноманітність поглядів на сутність міжнародної правової допомоги у цивільних справах є певною мірою наслідком того, що самі договори про правову допомогу не є однако-вими у їх розумінні. Передусім, щодо розуміння поняття «цивільні справи». В одних випадках договори спрямовані на надання правової допомоги суто у цивільних справах [7], в інших ще у шлюбних і сімейних [5]. Деякі договори охоплюють надання правової допомоги у цивільних і комерційних справах, вказуючи на це у назві та у тексті договору. [8] Відсутність у назві договору згадки про його розповсюдження на господарські правовідносини зазвичай може бути компенсована текстом договору. І це є скоріше практикою, аніж виключенням. Наприклад, відповідно до Договору між СРСР і Федеративною Народною Республікою Югославією про правову допомогу у цивільних, сімейних і кримінальних справах «Положення пунктів 1 і 2 цієї статті розповсюджується і на юридичних осіб». [6] У деяких договорах замість вислову «правова допомога у цивільних справах» вживається поняття «угода <...> з питань цивільного процесу» [12]. Предмет договору може бути і вузьким за загальне розуміння «цивільні справи» та охоплювати лише певне коло питань, наприклад, міжнародно-правова допомога у стягненні аліментів [9], або з отримання доказів [10].

Отже, для цілей розуміння предмету міжнародних договорів про правову допомогу у цивільних справах поняття «цивільні справи» може мати вузьке і широке тлумачення. Воно є широким у тому сенсі, що охоплює весь комплекс відносин з правового захисту майнових та немайнових прав незалежно від виду суб'єкту, якому вони належать. Це означає, що з точки зору міжна-

родно-правового регулювання, не має значення відсутність поділу цивільного права (процесу) у національному законодавстві, або фактичний поділ цивільного права на суто цивільне, а також на комерційне чи господарське право (процес). Тобто такі міжнародні договори зазвичай мають розповсюджуватись на всі види цивільних правовідносин у їх найширшому розумінні. Тому українські суди як цивільної, так і господарської юрисдикції однаково застосовують ці міжнародні договори України.

Іноді договір містить зобов'язання про надання стороні договору інформації з питань законодавства, певних статистичних даних тощо. Наприклад, відповідно до ст. 15 Конвенції СНД про правову допомогу 1993 року «Центральні установи юстиції Договірних Сторін на прохання надають один одному відомості щодо діючого або того, що діяв на їх територіях внутрішнього законодавства і про практику його застосування установами юстиції» [11].

Окремо слід наголосити на міжнародно-правових зобов'язаннях держави з національної імплементації норм міжнародного договору про правову допомогу. Передусім це має відношення до тієї категорії міжнародних договорів, що спрямовані на уніфікацію норм національного законодавства держав-учасниць. Такі договори досить розповсюджені і характеризують інтерес до здійснення уніфікації регіонального чи універсального характеру (ця практика не є новою, наприклад, у 1962 році підписано угоду про створення Афро-Малагасійського відомства промислової власності що передбачала запровадження єдиних правил охорони винаходів, реєстрації товарних знаків та промислових зразків. Таку саму угоду підписано 1978 року групою колишніх африканських колоній Великої Британії). Хоча самі механізми національної імплементації норм міжнародного договору є предметом внутрішньої компетенції держави, якість імплементації є предметом міжнародно-правового інтересу.

публічно-правових зобов'язань та значною мірою реалізується через публічно-правові механізми та інститути (інститут офіційного запиту, механізми національної імплементації міжнародно-правових норм тощо). В інституціональній сфері договори про міжнародну правову допомогу можуть створювати спеціальні міжнародні органи (спостережні, контролюючі, дорадчі) та визначати національні органи, що утворюють скоординовані внутрішньодержавні системи виконання цих договорів.

Одночасно у договорах про правову допомогу містяться й приватно-правові норми (національно-правовий вимір). Передусім, це процедури, що запроваджують ці договори та застосування таких процедур відповідно до національних законів. Окрім того, це правові механізми розв'язання колізій цивільних юрисдикцій окремих держав. Загалом налічують декілька напрямків застосування міжнародних договорів про правову допомогу у цивільно-правових відносинах, що характеризує приватно-правову складову договорів про правову допомогу.

Відтак, реалізація міжнародних договорів про правову допомогу у цивільних справах можлива виключно на ґрунті поєднання дотримання міжнародних публічно-правових зобов'язань за цими договорами та виконання національних цивільно-правових процедур.

Ключові слова: міжнародна права допомога, міжнародні договори про правову допомогу, предмет міжнародного договору, реалізація міжнародних договорів.

У статті розглянуто питання правової природи та сутності міжнародно-правової допомоги у цивільних справах, з чим пов'язаний зміст міжнародно-правових зобов'язань держав у цій сфері та особливості реалізації зобов'язань за договорами про правову допомогу. Значну увагу звернуто на поняття міжнародної правової допомоги, як її визначено у відповідних міжнародних договорах та на

міжнародні публічно-правові механізми, за допомогою яких забезпечується реалізація таких договорів.

В статье рассмотрены вопросы правовой природы и международно-правовой сущности международной правовой помощи по гражданским делам, с чем в конечном счете связано содержание международно-правовых обязательств государств в данной сфере и особенности реализации этих обязательств по договорам о правовой помощи. Значительное внимание уделено понятию международной правовой помощи, как ее определяют соответствующие международные договоры, а также международным публично-правовым механизмам, при помощи которых обеспечивается реализация таких договоров.

The article deals with the question of the legal nature and essence of international legal assistance in civil matters, and, by the way, with the content of international legal obligations of States in the given area and implementations of that obligations. Special attention is paid to the concept of international legal assistance, as defined in the relevant of international treaties and international public law mechanisms by which ensured the implementation of such agreements.

Література

1. Богуславский М.М. Международное частное право : [учебник] / М.М. Богуславский. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 416 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/boguslavsky_privatelaw/ch12_all.html
2. Михайленко К.Е. Межгосударственное регулирование оказания правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам. На примере стран СНГ : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / К.Е. Михайленко – М. : Российский университет дружбы народов, 2003. – 201 с.
3. Никульшина О.Г. Сущность и значение международной правовой помощи по

гражданским и семейным делам / О.Г. Никульшина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nauka-pravo.org/m/articles/view/Сущность-и-значение-международной-правовой-помощи-по-гражданским-и-семейным-делам>

4. Міжнародне право : [навч. посібник] / За ред. М.В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 226.

5. Договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Народной Республикой Албанией об оказании правовой помощи по гражданским, семейно-брачным и уголовным делам. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/008_002

6. В соответствии с Договором между Союзом Советских Социалистических Республик и Федеративной Народной Республикой Югославией о правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам «Положения пунктов 1 и 2 настоящей статьи распространяются и на юридические лица». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/891_001

7. Конвенция между Союзом Советских Социалистических Республик и Итальян-

ской Республикой о правовой помощи по гражданским делам № 4210. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/380_100

8. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_890

9. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_425

10. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_922

11. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 44. – Ст. 2824.

12. Соглашение между Союзом Советских Социалистических Республик и Австрийской Республикой по вопросам гражданского процесса. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/040_013

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «СУЧАСНА ЮРИДИЧНА ОСВІТА: ДОСВІД МИНУЛОГО – ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ»

21 жовтня 2016 року в місті Одеса в Національному університеті «Одеська юридична академія» відбулась Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна юридична освіта: досвід минулого – погляд у майбутнє».

Особливу значущість конференція набуває у контексті того, що цього року було розроблено проект Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. У розробці Концепції узяли участь Міністерство освіти і науки України, Міністерство юстиції України, вищі навчальні заклади, провідні вітчизняні науковці й експерти у галузі правової освіти за допомоги проектів ОБСЄ та USAID. Метою Концепції визначено сприяння становленню у нашій державі правничої (юридичної) освіти як системи стандартів змісту та методики викладання правничих дисциплін, базованих на формуванні правничих навичок, обізнаності щодо питань етики та прав людини, розумінні фундаментальної ролі правника в утвердженні верховенства права через захист прав і свобод людини, а також стандартів доступу до правничої професії.

На пленарному засіданні прозвучали вітальні слова ректора Національного університету «Одеська юридична академія», професора, Заслуженого юриста України Завальнюка В.В., головного спеціаліста відділу педагогічної та післядипломної освіти департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України Панченко Т.В., начальника Головного територіального управління юстиції Одеської області Поно-

марчука О.О., юридичного радника та координатора програм з реформування правничої освіти Програми USAID з реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» Шаїпова А.О.

Також виступили в.о. проректора з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доцент Ульянова Г.О., проректор з міжнародних зв'язків Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, член – кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України Туляков В.О.

За допомогою Skype виступав із доповіддю Ділейн Р. Свенсон, професор права, Католицький університет імені Йоанна Павла II (Польща) завідувач кафедри міжнародного та американського права, засновник та директор Центру вдосконалення юридичних навичок (Польща), міжнародний експерт з питань юридичної освіти Програми USAID з реформування сектора юстиції «Нове правосуддя».

Інформативними були виступи і доктора Хани Хорак, завідувача кафедри права факультету економіки та права Загребського університету, координатора проекту IV TEMPUS «Розробка магістерської програми з європейського і міжнародного права в Східній Європі – InterEULawEast», володаря звання Jean Monnet Chair (Хорватія), Зілейки Пітнер, експерта відділу міжнародних зв'язків Загребського університету (Хорватія), доктора Олега Бреського, керівника академічного департаменту права Європейського гуманітарного

університету (Литва), доктора Джеймс Холмс Армстеда, професора стратегічного планування та міжнародного права Військово-морського коледжу у відставці (США), Жан К. Сігала, радника з правових питань юридичної фірми Сігал Капоцці (США). Згодом на конференції із вітальним словом виступив Брент Хелвіг, професор, декан Правничої школи ім. Вашингтона та Лі (Ленсінгтон, Вірджинія, США), міжнародний експерт з питань юридичної освіти Програми USAID з реформування сектора юстиції «Нове правосуддя».

Під час конференції обговорювалися актуальні питання концепції розвитку юридичної освіти в Україні; іноземний досвід організації системи юридичної освіти та проблеми інтеграції юридичної науки і освіти, інтерактивні і дистанційні технології, інноваційна діяльність та методи підвищення якості навчання у сфері юридичної освіти, вплив нормативно-правового регулювання освітньої діяльності в Україні на юридичну освіту і навчальний процес.

Конференція проходила в чотирьох секціях: **Секція 1. Концепція розвитку юридичної освіти в Україні: перспективи вдосконалення та реалізації.** Учасниками секції були: Завальнюк В.В., Полянський Ю.Є., Ульянова Г.О., Крикливий М.Ф., Дудченко В.В., Пережняк Б.А., Чанишева Г.І., Вашук О.П., Пашковський М.І., Батан Ю.Д., Бостан С.К., Кедик В.П., Панасюк А.О., Найда І.В., Некіт К.Г., Шепітько М.В. **Секція 2. Іноземний досвід організації системи юридичної освіти та проблеми інтеграції юридичної науки і освіти.** Учасниками секції були: Туляков В.О., Михайленко Д.Г., Пашковський М.І., Барський В.Р., Sarychev D.V., Juskeviciute J., Іванський А.Й., Гловюк І.В., Стоянов М.М., Єщенко М.Г., Калашник О.М., Кирвель В.К., Кононець В.П., Олюха В.Г., Тамошюнайте Р., Шкрибайло М.В. **Секція 3. Інтерактивні і дистанційні технології, інноваційна діяльність та методи**

підвищення якості навчання у сфері юридичної освіти. Учасниками секції були: Неугодніков А.О., Барабаш Н.О., Березовська Н.Л., Бобошко О.М., Будас А.П., Гуртовенко О.Л., Глиняна К.М., Каліцева О.В., Клименко Н.І., Калініна І.В., Коломоєць Т.О., Муравський С.А., Пакулін С.Л., Пакуліна А.А., Пакуліна Г.С., Собчук А.О., Феклистова І.С., Федорова Т.С., Федоров В.А., Yulinetska Yu.V. **Секція 4. Вплив нормативно-правового регулювання освітньої діяльності в Україні на юридичну освіту і навчальний процес: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення.** Учасниками секції були: Андреев Д.В., Арістова І.В., Запара С.І., Благуца Р.І., Кравчук О.О., Мамонтов І.О., Пахомова І.О., Попельюшко В.О., Герасимчук О.П., Савельєва Г.В., Тимофеева Л.Ю., Яременко О.І.

Учасники конференції зверталися до проблем, наявних у проекті Концепції розвитку юридичної освіти, перспектив її вдосконалення та реалізації.

Виступи освітлювали також вивчення та дослідження можливості врахування іноземного досвіду організації системи юридичної освіти та проблем інтеграції юридичної науки і освіти. Зокрема, увагу учасників конференції присвячено особливостям отримання юридичної освіти у Литві, Німеччині, Австрії та Білорусі, а також історіографії поняття інтеграції освіти і науки, інтеграції української вищої юридичної освіти і науки у світі, інтеграції європейської вищої освіти, запровадження навчальних курсів щодо використання практики Європейського суду з прав людини тощо.

Окремим напрямом досліджень у рамках конференції були інтерактивні та дистанційні технології, інноваційна діяльність та методи підвищення якості навчання у сфері юридичної освіти. Учасники досліджували розвиток комунікативних умінь студентів засобами медіаосвітніх технологій, форумів юристів-практиків й електронних джерел юридичної інформації, лекцій-ві-

зуалізацій, проблемних лекцій, лекцій-дуетів, виїзних практичних занять, навчально-тематичних екскурсій, моделювання практичних ситуацій, ділових практично-орієнтованих ігор, інтелектуальних студентських змагань, вебінарів, тренінгових занять, «експертних диспутів» й інших інтерактивних і дистанційних технологій.

У рамках секції, присвяченій дослідженням впливу нормативно-правового регулювання освітньої діяльності в Україні на юридичну освіту і навчальний процес, висловлено деякі пропозиції стосовно удосконалення нормативного регулювання підготовки фахівців із правоохоронної діяльності, правової інституалізації інформаційного суспільства, реалізації принципу академічної свободи, формування уявлення про риторичний ідеал у студентів-юристів,

практики як основи підготовки фахових правників.

Не можна переоцінити значущість конференції як форми консолідації зусиль правничої професійної правозастосовної та наукової спільноти щодо вирішення конкретних завдань сучасної юридичної освіти, як майданчика для досягнення взаємопорозуміння та поглиблення взаємодії вчених і практиків. Немає сумнівів, що результати роботи Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна юридична освіта: досвід минулого – погляд у майбутнє» сприятимуть розробці відповідних пропозицій щодо вдосконалення та імплементації положень Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії.

О. Ващук,

*кандидат юридичних наук, доцент,
директор Центру організації освітньої підготовки
та інформаційно-аналітичної роботи
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КРУГЛИЙ СТІЛ ІЗ НАГОДИ 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

31 жовтня 2016 р. в Київському інституті Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві відбувся круглий стіл, присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського.

У круглому столі взяли участь викладачі та студенти Київського інституту та Інституту інтелектуальної власності НУ «ОЮА» в м. Києві.

Проблеми, які порушував Михайло Грушевський у своїх наукових дослідженнях, зокрема шляхи розвитку власної держави, залишаються актуальними і сьогодні. Внесок Михайла Грушевського в історію України, розбудову її державності, розробку концепції самостійної держави, відстоювання її інтересів і сьогодні вражає.

З вітальним словом до учасників круглого столу звернулася доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри загальної теоретичної юриспруденції, конституційного та адміністративного права **А.Р. Крусян**, яка зазначила, що М.С. Грушевський – найвидатніший історик, вчений, громадський діяч, інтелектуал зі світовим ім'ям, який все своє життя вів боротьбу за державність України і ґрунтовно робив свою роботу – писав історію і водночас творив її, обіймаючи найвищі державні посади. Важливим етапом його кар'єри як державного діяча була робота у Центральній Раді, протягом існування якої він був її незмінним головою. 29 квітня 1918 р. Центральна рада обрала Михайла Грушевського Президентом Української Народної Республіки, започаткувавши інститут президентства у нашій країні.

М.С. Грушевський – автор понад двох тисяч наукових праць: «Історія України – Русі», «Нарис історії українського народу», «Ілюстрована історія України», «Початки громадянства», «Історія української літератури» та ін. І сьогодні ці праці не втрачають своєї актуальності.

Провідником у майбуття незалежної та суверенної України можна назвати наукову й політичну діяльність Михайла Грушевського – великого сина українського народу.

Кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної теоретичної юриспруденції, конституційного та адміністративного права **Г.І. Трофанчук**, звертаючись до учасників круглого столу, звернув увагу на те, що творчий доробок М. Грушевського становить понад 2 тисяч книг і статей, присвячених різним аспектам історії України.

Разом із В. Винниченком М. Грушевський започаткував новий період у становленні вчень про державу і право в Україні. У своїй творчості, політичній і громадській діяльності він синтезував передові погляди на державу, даючи їм наукове обґрунтування. А головне – здійснив спробу практичного втілення ідеї самостійної української державності у життя, категорично відкидаючи зазіхання Московії – Росії на спадок Київської Русі, правонаступником якої є виключно український народ. З огляду на це український народ не повинен принижено «благати» визнати з ним право на власну державність, а з повним правом має вимагати відновлення багатовікової державницької традиції.

Тут чітко видно: М. Грушевський – вчений поступається місцем М. Грушевському – політику.

Висвітлюючи державно-правові погляди М. Грушевського, **А. Гарбар**, студентка І курсу наголосила, що він був упевнений, що нова Україна має бути демократичною республікою, в якій були б гарантовані всі права і свободи, забезпечено принцип рівності для всіх людей. Однак вирішити цю проблему діячам Центральної Ради не вдалося. Проте уроки поразки не перекреслюють правильності державно-правової реформи М. Грушевського, його підходів до створення громадянського суспільства й правової демократичної

і соціальної держави, пріоритету основних прав людини, національної рівноправності.

Про ідею самостійної незалежної України в поглядах Михайла Грушевського розповіла **А. Кравець**, студентка 1 курсу. Вона звернула увагу на те, що майже у всіх своїх працях, розмірковуючи про майбутнє України, М. Грушевський обґрунтовує ідею про те, що Україна повинна бути незалежною і самостійною, хоча б спочатку з рисами автономії в складі Російської федеративної республіки. М. Грушевський виокремлює основні принципи такої автономії. Серед них: 1) свобода користуватися рідною мовою, друкованим словом, мирно обговорювати будь-які питання; 2) рівність всіх людей незалежно від станової приналежності.

Студентка 1 курсу **Є. Гресько** у своєму виступі наголосила, що Михайло Грушевський відомий не лише як учений-історик зі світовим іменем, а й як суспільно-політичний та державний діяч, який збагатив науково-духовну скарбницю України безсмертними творами про шляхи побудови вільної, незалежної України. Концепція держави М. Грушевського ґрунтується на основоположному принципі національної незалежності українського народу як суверена своєї держави, побудованої на засадах демократичних прав і свобод людини, громадянина, народу. У пошуках найкращої форми втілення, реалізації і вияву державотворчих засад, учений доходить до визнання автономно-федеративного устрою держави.

Аналізуючи суспільно-політичні погляди М. Грушевського, студентка 1 курсу **М. Борисевич** відзначила, що головним напрямом досліджень науковця була проблема національного самовизначення. Це поняття він сформулював чітко: цілковита самостійність і незалежність є послідовним, логічним завершенням запитів національного розвитку й самовизначення будь-якої народності, що займає певну територію й має достатні нахили та енергію розвитку.

У своєму виступі **Н. Петраш**, студентка 1 курсу, наголосила, що відродження України та її державності вимагає пильної уваги до визначення ролі особистості в історії. Адже історія – це не лише факти, події, явища, а насамперед люди, які жили і творили в певну епоху. Історичні суперечності показують складність і неоднозначність людської натури, її сприйняття сучасниками і нащадками. Без ознайомлення із видатними особистостями знання історії не може бути повним, бо кожна з них – це не лише конкретна людина, а й виразник інтересів певної соціальної групи.

У своєму виступі **О. Лопата**, студент 1 курсу, звернув увагу на те, що в радянські часи Михайла Грушевського, якщо і згадували, то неодмінно з негативними ярликами. Його наукова, культурницька, педагогічна, громадська та політична діяльність неодмінно подавалися у викривленому віддзеркаленні. Протягом десятиліть геніального вченого і відомого політичного діяча неодмінно зображували буржуазним раціоналістом (хоч він був соціалістом-революціонером), ідеологом і натхненником української контрреволюції (хоч насправді він був одним із вождів української революції та федералістом), ворогом Радянської влади (хоч він виступав за найширше, але рівноправне співробітництво з нею), агентом австро-німецького імперіалізму (хоч він був його непримиренним ворогом), заклітим ворогом українського народу (хоч він завжди залишався його вірним сином), фальсифікатором історії України (хоч нічого глибшого і достовірнішого за його історичні дослідження на цій царині ми досі не маємо).

Можна погоджуватися чи не погоджуватися із ученим, шукати в його поглядах помилки чи недоречності, але незаперечним є його внесок у розвиток української держави і права. Варто звернутися до праць Михайла Грушевського зараз, коли ми намагаємося побудувати незалежну демократичну правову Українську державу.

Аналізуючи наукову спадщину Михайла Грушевського, **В. Вергунова**, студентка 2 курсу, нагадала про те, що М. Грушевський є автором понад двох тисяч праць, талановитим професором-педагогом, видатним істориком, дослідником літератури та інших видів мистецтва, письменником, перекладачем, етнографом, соціологом, публіцистом, лідером впливових в Україні демократичних партій і першим Президентом Української Республіки, керівником відомого Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові, Українського наукового товариства в Києві та «Літературно-наукового вісника», газет, журналів, одним із фундаторів Української Академії наук, автором десятитомної «Історії України-Руси» та історії запорізького козацтва. Михайло Грушевський на ниві освіти, науки, культури, громадсько-державної діяльності дістав не лише загальнонаціональне, а й міжнародне визнання.

Розповідаючи про особливості конституційного процесу на початку ХХ ст., **Н. Солонинка**, студентка 2 курсу, зазначила, що одним із головних авторів Конституції Української Народної Республіки, що була опрацьована спеціальною комісією та прийнята Українською Центральною Радою на її останній сесії 29 квітня 1918 р., був професор М. Грушевський. Історичні обставини зумовили її спрямованість як документа перехідного періоду, але, безперечно, це була демократична за своїм змістом конституція. Україна проголошувалася «державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною»

(ст. 1). Зазначалося, що суверенне право належить народові України, тобто громадянам УНР усім разом.

Конституція УНР не була реалізована, проте вона має велике історико-правове значення. Вона увібрала в себе провідні ідеї української та світової правової думки, ставши першою Конституцією незалежної і суверенної України. Встановивши народовладдя через законодавчий орган і проголосивши парламентську республіку з демократичними органами влади (три гілки) і управління, Конституція надала Українській державі ознак правової. У порівнянні із положеннями нинішньої Конституції України Конституція 1918 року також проголошувала територію УНР неподільною та цілісною. Як важливий етап українського конституціоналізму, дана конституція була покладена в основу майбутньої української законодавчої діяльності.

Є підстави резюмувати, що саме такого звучання набуває сьогодні святкування 150-річчя Михайла Грушевського, адже з багаторічного небуття повертаються не лише його ім'я і творчість, а й безцінний історичний досвід, не брати до уваги який ми просто не маємо права. Ідеї та діяльність Михайла Грушевського відтворюють цілу епоху в інтелектуальному, науковому, національно-культурному і державному розвитку нової України. У переломний період у житті української нації, в період відновлення державності відчувається потреба призадуматися і наново оцінити творчу спадщину і діяльність Михайла Грушевського як засновника Української держави.

Л. Чулінда,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції,
конституційного та адміністративного права*

*Київського інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КОНКУРС НАУКОВИХ РОБІТ ІМЕНІ М.П. ОРЗІХА «ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР ПРАВА»

28 жовтня 2016 року у стінах Національного університету «Одеська юридична академія» відбувся перший Всеукраїнський конкурс наукових робіт «Людський вимір права» (далі – Конкурс), присвячений вшануванню пам'яті Марка Пилиповича Орзіха, видатного вченого-конституціоналіста, академіка Академії правових наук України, Української академії політичних наук, Української муніципальної академії, доктора юридичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України, автора-виконавця, експерта щодо проектів Конституції СРСР та УРСР (1977 р., 1978 р.), Конституції України (1996 р.).

Організаторами конкурсу виступили рідні та учні Марка Пилиповича, а також натхненні його життєвим прикладом учасники студентського дискусійного клубу публічного права, колектив кафедри конституційного права, науково-дослідна частина, керівництво судово-адміністративного факультету та Національного університету «Одеська юридична академія».

Унікальність Конкурсу обумовлена його метою виявити обдарованих студентів, сприяти активізації науково-дослідної роботи; стимулювати до творчого самовдосконалення, а також захисту прав людини в Україні. Переможець Конкурсу отримує грошову премію ім. М.П. Орзіха та можливість опублікувати наукову статтю у науково-практичному фаховому журналі «Юридичний вісник».

На урочистому відкритті Конкурсу відбулось вручення нагрудного знака «Відзнака Голови Конституційного Суду України», яким був удостоєний М.П. Орзіх, його внукові – Юрію Геннадійовичу Орзіху. У вітальній промові завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції НУ «ОЮА», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист

України Ю.М. Оборотов розповів про науковий шлях Марка Пилиповича Орзіха, його теоретичні та методологічні здобутки, створену ним наукову школу людського виміру права.

В. о. зав. кафедри конституційного права НУ «ОЮА», доктор юридичних наук М.В. Афанасьева поділилась спогадами про наукову діяльність під керівництвом М.П. Орзіха, його любов до студентів та аспірантів.

Сам Конкурс проводився у два етапи. За результатами першого етапу конкурсною комісією було відібрано сім найкращих письмових робіт, а їх авторів було запрошено до Національного університету «Одеська юридична академія» для здійснення прилюдного захисту та презентації ключових ідей їх наукових праць. Конкурсна програма складалась з доповідей:

1. Батана Юрія, аспіранта кафедри загальнотеоретичної юриспруденції НУ «ОЮА»: «Нормотворча стадія превентивного механізму права: людський вимір».

2. Лазаренка Сергія, аспіранта кафедри конституційного права НУ «ОЮА»: «Людський вимір – важливий елемент змісту координації конституційної реформи».

3. Луцкова В'ячеслава, студента 5 курсу судово-адміністративного факультету НУ «ОЮА»: «Індивідуальна конституційна скарга як засіб захисту прав людини і громадянина: аналіз чинного законодавства».

4. Констанкевича Юрія, студента 6 курсу Інституту кримінальної юстиції НУ «ОЮА»: «Конституційна категорія добросовісності як спосіб захисту суспільних цінностей».

5. Перфецької Алли, студентки 4 курсу Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»: «Особливий предмет уваги у статті 142 Конституції України або як тема державних капітальних

вкладень стає гарантом місцевого самоврядування».

6. Соловійова Бориса, студента 3 курсу юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Електронне голосування як механізм подолання політичної корупції у виборчому процесі в Україні».

7. Шкикави Ангеліни, студентки 2 курсу судово-адміністративного факультету НУ «ОЮА»: «Людський вимір права у зарубіжних країнах».

Обрання переможця Конкурсу було складним завданням для конкурсної комісії, до складу якої входили Г.О. Ульянова, М.В. Афанасьєва, А.А. Єзеров, Ю.Г. Орзіх та О.В. Олькіна. Адже оцінювання виступів здійснювалось за п'ятибальною шкалою за такими критеріями, як: актуальність, досягнення мети роботи, оригінальність та самостійність дослідження, доступність викладення матеріалу, обґрунтування висновків роботи та їх практичне значення, ораторське мистецтво, якість та творчий характер презентації, відповіді на запитання.

У результаті арифметичного підбиття підсумків було визначено переможця Конкурсу, яким став Констанкевич Юрій.

Після нагородження Юрій зазначив: «Удостоєння перемоги у конкурсних робіт з тематики «Людський вимір права» та здобуття премії від рідного університету є надзвичайно приємним моментом даного етапу життя. Особливу радість викликає ім'я, на честь якого був зорганізований цей конкурс та присудження відповідної премії. Марко Пилипович Орзіх, видатний

український конституціоналіст і теоретик, який здійснив кардинально новий підхід із застосуванням нетрадиційної методології у час повного заперечення індивідуальності. Це людина, яка завдяки природній сміливості змогла побороти «радянську машину» і винести на ціннісний рівень індивідуальність, через яку уможливлується нормальний розвиток людства. Йдеться про запровадження концепту, який ґрунтується на поєднанні особистості і права, захисті основоположних свобод людини. У даному випадку Марко Пилипович визначив пролегомени виміру права, який ми називаємо людським. Що ж до моєї тематики, то предметом дослідницької роботи визначалась конституційна категорія добросовісності, яка розглянута як спосіб захисту суспільних цінностей. На власне переконання, добросовісність, що є критерієм оцінки кандидатів на посаду судді, у повній мірі є реалізовною категорією у конституційному праві тільки у системному розгляді з людським виміром права».

Друге місце та премію ім. М.П. Орзіха здобула Перфецька Алла, студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», яка відзначила, що «Конкурс надав додаткову мотивацію для подальших досліджень вибраної тематики. Щиро вражена підходом кожного з учасників, відважністю і спрямованістю конкурсних робіт. Особливе «дякую» організаторам. НУ «Одеська юридична академія» запам'ятовується як гостинний, згуртований та високоорганізований вищий навчальний заклад України».

О. Олькіна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

70-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАПрН УКРАЇНИ, ПРОФЕСОРА Ю.М. ОБОРОВОТА

Виповнилось 70 років члену-кореспонденту НАПрН України, доктору юридичних наук, професору, Заслуженому юристу України, завідувачу кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» Юрію Миколайовичу Оборотову.

Ю.М. Оборотов народився 14 вересня 1946 року в селі Лави Єлецького району Липецької обл. (Російська Федерація) в робітничій сім'ї.

Після закінчення сьомого класу з 1960 по 1964 рр. навчався в Єлецькому технікумі залізничного транспорту. Отримав робоче загартування, працюючи в м. Тамбов старшим шляховим робітником, техніком із ремонту шляху.

Відслуживши три роки в рядах Радянської Армії, в 1968 р. Ю.М. Оборотов поступив на юридичний факультет Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова.

Із серпня 1973 р., після отримання диплома юриста з відзнакою, – початок науково-педагогічної роботи Ю.М. Оборотова на юридичному факультеті ОДУ ім. І.І. Мечникова. Тут він пройшов шлях від асистента до доцента кафедри теорії держави та права, заступника декана юридичного факультету. У 1979 р. в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Основні питання теорії правової активності особистості соціалістичного суспільства». У 1984 р. йому присвоєно вчене звання доцента.

У квітні 1989 р. Ю.М. Оборотова перевели в Одеську Вищу партійну школу (згодом – Одеський інститут політології та соціології управління), де він пропрацював до лютого 1992 р.

доцентом та завідувачем кафедри політології та права. З березня 1992 р. до серпня 1995 р. Ю.М. Оборотов працює доцентом і старшим науковим співробітником на кафедрі політології Юридичного інституту ОДУ ім. І.І. Мечникова.

Ю.М. Оборотов став одним із засновників та керівників Одеського відкритого університету – першого недержавного навчального закладу на Півдні України, де він працював із вересня 1995 р. завідувачем кафедри теорії держави та права, проректором із наукової роботи. З перетворенням цього університету в Одеський інститут підприємництва та права Ю.М. Оборотов займає посади в.о. професора кафедри суспільно-правових дисциплін та декана юридичного факультету цього інституту.

З лютого 1998 р. Ю.М. Оборотов – в Одеській державній (з 2000 р. – національній) юридичній академії, де став засновником та першим директором Інституту європейського права. Ю.М. Оборотов очолює кафедру теорії держави та права ОДЮА. У 2003 р. захистив докторську дисертацію на тему «Традиції та новації у правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти», в 2004 р. йому присвоєно вчене звання професора.

У 2005–2010 рр. – проректор із наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія». На цій посаді найбільш яскраво розкрився талант Ю.М. Оборотова як вченого, педагога, організатора юридичної науки. З 1999 р. по теперішній час очолює кафедру теорії держави і права (з 2016 р. – кафедра загальнотеоретичної юриспруденції) Національного університету «Одеської юридичної академії».

Сфера його наукових інтересів: загальнотеоретична юриспруденція, філософія права, методологія юриспруденції; основні напрями наукових досліджень – поєднання традиції і новацій у правовому розвитку та забезпечення сталості та цілісності правової сфери. Є автором понад 200 наукових праць, серед яких: «Традиції і новації в правовому розвитку» (монографія, 2001), «Традиції відновлення в правовій сфері: питання теорії (від пізнання до збагнення права)» (монографія, 2002), «Введение в украинское право» (2003, 2009, 2010 (англійською) у співавторстві), «Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції» (монографія, 2012 р., у співавторстві), «Креативність загальнотеоретичної юриспруденції» (монографія, 2014 р., у співавторстві), «Філософія права і методологія юриспруденції» (2003), «Церковне право у вітчизняній правовій традиції» (2003), «Постмодерн: інше розуміння і визначення праці» (2003), «Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат права)» (2010), «Общетеоретическая юриспруденция» (навчальний курс, 2011 р., у співавторстві), «Ориентиры апологизации современного права» (2011), «Современное государство: от образа к реальности» (2014); «Креативність загальнотеоретичної юриспруденції» (2015); «Dialogical Civilization State of Ukraine: Place – of Department and Apologization of Ukrainian Law» (2015) та ін.

Ю.М. Оборотов – один з активних організаторів та керівників Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, прав і держави», присвяченої пам'яті професорів П.О. Недбайла, О.В. Сурилова та В.В. Копейчикова, що проводиться щорічно з 2003 р. загальними зусиллями Національного університету «Одеська юридична академія», юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка та Львівської лабораторії прав людини та громадянина НДІ державно-

го будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Ці конференції, в яких активну участь приймають молоді юристи зі всієї України, сприяють виявленню обдарованої молоді, встановленню їх наукових контактів із ведучими вітчизняними науковцями – спеціалістами у вказаній сфері, в певній мірі і становленню нової генерації майбутніх юристів України. Великою популярністю в студентів та аспірантів користується підготовлений Ю.М. Оборотовим екзаменаційний довідник «Теорія держави та права («Державний іспит» (2013))».

Ю.М. Оборотов входить у склад спеціалізованої вченої ради із захисту докторських та кандидатських дисертацій, є заступником головного редактора наукових збірників академії – «Актуальні проблеми держави і права» та «Наукові праці Одеської національної юридичної академії», членом редколегії журналу «Юридичний вісник» (м. Одеса).

Під науковим керівництвом або консультуванням професора Ю.М. Оборотова захищено 36 дисертацій, з яких 6 – докторських.

Ю.М. Оборотов є лідером наукової школи, орієнтованої на використання сучасної методології в осмисленні проблем поєднання традиційності й новачійності в правовому та державному житті сучасного суспільства. У 2010 р. обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України. Член вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія».

Член спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 у Національному університеті університеті «Одеська юридична академія», голова спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 у Національному університеті «Одеська юридична академія».

Член редакційних колегій та наукових журналів «Право України», «Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України», «Філософія права і загальна теорія права», «Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету», «Євро-

пейські студії і право», «Митна справа», «Часопис цивілістики».

Своїми фундаментальними роботами Ю.М. Оборотов зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної правової науки. Відзначений почесним званням «Заслужений юрист України» (2003 р.), нагороджений нагрудними знаками МОН України: «Відмінник освіти України» (2005 р.), «За наукові досягнення» (2007 р.).

Свій 70-річний ювілей вчений зустрічає новими ідеями та досягненнями. Він успішно розробляє ряд нових наукових напрямлень, у створеній їм науковій школі готуються чергові новаторські проекти. *Наукова громадськість, колеги та друзі щиро вітають Юрія Миколайовича Оборотова з ювілеєм, бажають йому здоров'я, натхнення та нових творчих звершень на благо академії та України!*

Редакція журналу «Юридичний вісник»

70-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАПрН УКРАЇНИ, ПРОФЕСОРА Ю.П. АЛЕНІНА

Виповнилося 70 років доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії правових наук України, професору кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Юрію Павловичу Аленіну.

Ю.П. Аленін народився 18 вересня 1946 року в с. Дубляни Дрогобицької області у сім'ї військовослужбовця. Після закінчення Бобринецької середньої школи (Кіровоградська область) служив у Радянській Армії. У 1973 році закінчив юридичний факультет Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. Працював слідчим прокуратури Ленінського району м. Одеси, прокурором слідчого управління Одеської обласної прокуратури.

З вересня 1977 року по грудень 1997 року займався науковою і викладацькою діяльністю на юридичному факультеті (з 1993 року – Юридичний інститут) Одеського державного університету імені І.І. Мечникова, де пройшов шлях від асистента до доцента кафедри кримінального права, процесу та криміналістики.

У 1984 році захистив кандидатську дисертацію на тему «Особливості розслідування розкрадань рибопродуктів у типових слідчих ситуаціях», а в 1997 році – докторську дисертацію на тему «Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів».

Із січня 1998 року до вересня 2016 року Ю.П. Аленін працював завідуючим кафедрою кримінального процесу Одеської державної (з 2000 року – національної) юридичної академії (з 2010 року – Національний університет «Одеська юридична академія»). З 2016 року Юрій Павлович невтомно передає свій науковий та життєвий досвід на посаді професора кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», постійно і невпинно працюючи, повся-

кчас здійснюючи науковий пошук, генеруючи нові ідеї, передаючи життєвий та професійний досвід своїм колегам та учням, ставши взірцем сучасного вченого, педагога та керівника, роботою поряд із яким пишуться його колеги та учні.

У 1987 році отримав учене звання доцента, а в 2001 році – учене звання професора.

Головний напрям наукових досліджень Ю.П. Аленіна – розроблення проблем, пов'язаних із процесуальним і криміналістичним забезпеченням розкриття і розслідування злочинів, удосконаленням положень теорії доказів у кримінальному процесі.

Наукові здобутки вченого знайшли відображення в його численних публікаціях і монографіях. А.П. Аленін – автор та співавтор, керівник авторського колективу 150 друкованих праць, найбільш значущими з яких є: «Особливості розслідування тяжких злочинів проти особистості» (м. Одеса, 1996 р.), «Виявлення та розслідування осередків злочину: теорія і практика» (м. Одеса, 1996 р.), «Процесуальні особливості провадження слідчих дій» (м. Одеса, 2002 р.). Ю.П. Аленін очолив авторський колектив учених Національного університету «Одеська юридична академія» та суддів Верховного Суду України з підготовки Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу України (у 2008 р. вийшло його третє видання).

Ю.П. Аленін постійно бере участь в експертних оцінюваннях законопроектів, які надходять від комітетів Верховної Ради України та народних депутатів України, у підготовці відповідей на запити Конституційного Суду України, Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, адвокатських запитів.

Ю.П. Аленін систематично залучається до роботи з атестації наукових кадрів, виступає офіційним опонентом під час захисту кандидатських і докторських

дисертацій у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, Національній академії внутрішніх справ та ін.

Активну наукову діяльність Ю.П. Аленін поєднує з педагогічною та науково-організаційною роботою: підготував 21 кандидата наук, керує аспірантурою і докторантурою, викладає в Національному університеті «Одеська юридична академія» курс кримінального процесу. Науковець – член 2 спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, входить до складу редколегій журналів «Юридичний вісник», «Вісник кримінального судочинства», «Судова апеляція», збірки наукових праць Національного університету «Одеська юридична академія» «Актуальні проблеми держави і права», збірки «Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».

Ю.П. Аленін – член Науково-консультативної ради при Верховному Суді України, член робочої групи Верховної Ради України з розроблення проекту Кримінального процесуального кодексу України.

Професор Ю.П. Аленін користується заслуженим авторитетом і глибокою повагою як колег, студентів та аспірантів, так і наукової громадськості країни.

За великий внесок у підготовку кадрів, розвиток юридичної освіти і науки Ю.П. Аленіна нагороджено відомчими заохочувальними відзнаками Міністерства освіти і науки України: знаком «Відмінник освіти України» та нагрудним знаком «Петро Могила», а також Почесною відзнакою голови Одеської обласної державної адміністрації. У 2012 році йому присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України», а у 2013 році обрано членом-кореспондентом Національної академії правових наук України.

Редакція журналу «Юридичний вісник» вітає Юрія Павловича Аленіна зі славним ювілеєм та бажає йому міцного здоров'я, довгих років життя, благополуччя і подальших творчих успіхів на благо України та Національного університету «Одеська юридична академія».

55-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАПРН УКРАЇНИ, ПРОФЕСОРА В.О. ТУЛЯКОВА

Виповнилося 55 років В'ячеславу Олексійовичу Тулякову – проректору з міжнародних зв'язків Національного університету «Одеська юридична академія», засновнику вітчизняної парадигми вчення про жертву злочину (кримінальної віктимології), фундатору Одеської наукової школи кримінального права.

В.О. Туляков народився 28 липня 1961 року в м. Одесі.

У 1983 році закінчив Одеський державний університет імені І.І. Мечникова за спеціальностями «Правознавство», «Перекладач-референт».

У 1986 році завершив навчання в аспірантурі кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Одеського державного університету імені І.І. Мечникова та успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Криминологические проблемы борьбы из социально-негативным поведением (на материалах изучения агрессивных антиобщественных проступков)» (науковий керівник – доктор юридичних наук, професор Л.В. Багрій-Шахматов).

У 1991 році було присвоєно вчене звання доцента.

Протягом 1986–1991 років працював асистентом, а з 1991 року – доцентом кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. З 1993 року – докторант цієї самої кафедри.

З 1997 року працює в Одеській національній юридичній академії (нині Національний університет «Одеська юридична академія»): доцентом, завідуючим кафедрою кримінального права, директором Інституту підготовки професійних суддів, проректором із міжнародних зв'язків.

Наукові інтереси пов'язані з розробленням теорії вчення про жертву злочину в українській юридичній науці, соціології кримінального права.

У 2001 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи» за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право».

У 2003 році присвоєно вчене звання професора.

У 2010 році обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України.

У 2011 році удостоєний почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Автор першої в Україні монографії, присвяченої загальнотеоретичним засадам кримінальної віктимології, – «Віктимологія: соціальні та криминологічні проблеми».

Автор понад 220 наукових праць.

Підготував 3 докторів та понад 20 кандидатів юридичних наук.

Нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2004 р.), Почесною грамотою Верховної Ради України (2013 р.).

Стипендіат Гельсінського інституту ООН із попередження злочинності (1989 р.).

Член Європейської групи публічного права.

Експерт Спеціального комітету комісії ООН із попередження злочинності та кримінального правосуддя (1992–1997 рр.).

Суддя Європейського суду із прав людини (2013–2016 рр.).

Редакційна колегія журналу «Юридичний вісник» висловлює щирі привітання В'ячеславу Олексійовичу Тулякову з нагоди славного ювілею і бажає подальших успіхів на благо України та Національного університету «Одеська юридична академія»!

IN MEMORIAM

ПАМ'ЯТІ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО-КОНСТИТУЦІОНАЛІСТА МАРКА ПИЛИПОВИЧА ОРЗІХА

Юридична громадськість попросила з провідним вченим-конституціоналістом, академіком Марком Пилиповичем Орзіхом, який помер 1 серпня 2016 р. на 91-му році життя.

Марко Пилипович Орзіх народився 26 жовтня 1925 р. в Одесі.

Навчався в Одеській спецшколі Військово-повітряних сил СРСР. Закінчив Серпуховське військово-повітряне училище.

Активний учасник Великої Вітчизняної війни. Брав участь у бойових діях у складі штурмових авіаційних полків, учасник штурму міста Радом, визволення міст Лодзь та Варшава, взяття фортеці Кюстрин, міст Штрагард, Наугард, Польцін, завершення розгрому берлінської групи німецьких військ та взяття Берліну.

Після війни проходив військову службу у Німеччині.

У 1954 р. закінчив Одеський державний університет. Працював у прокуратурі, міліції. Полковник міліції. З 1955 р. – викладач ВЮЗІ (Всесоюзного Юридичного заочного інституту) (за сумісництвом), з 1968 р. – старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Одночасно обіймав посади заступника декана факультету, декана факультету ОДУ ім. І.І. Мечникова та з часу заснування Одеської національної юридичної академії (1997 р.), з 2010 року – проректора Національного університету «Одеська юридична академія» з міжнародних зв'язків, зав. кафедри конституційного права.

Присуджені вчені ступені кандидата юридичних наук (1966 р.) та доктора

юридичних наук (1979 р.). Присвоєні вчені звання доцента (1967 р.), професора (1981 р.), почесні звання Заслужений діяч науки і техніки України (1992 р.) та Почесний професор академії (ОНЮА – 2002 р.).

На науково-дослідницькій базі кафедри започатковується наукова школа людського виміру права та феномена місцевого самоврядування як основної ланки громадянського суспільства, що одержує безпосередньо практичний вихід. Вчений був автором-виконавцем або експертом щодо проектів законів, регіональних і локальних правотворчих актів, по проектах Конституцій СРСР та УРСР (1977–1978), Конституції України (1996), по законодавчому забезпеченню правової реформи (1992–2005) та конституційному супроводженню політичної реформи в Україні.

Напрями наукової діяльності – теорія права, політологія, державне управління та місцеве самоврядування, конституційне право.

Ці напрями науково-прикладної діяльності одержують високу оцінку, зокрема Президента України, який своїм Указом (1992 р.) присвоює вченому почесне звання Заслуженого діяча науки і техніки України, нагороджує орденом «За заслуги». Уряд України відзначає вченого Грамотою – Подякою «За вагомий особистий внесок у створення та розвиток загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців, високий професіоналізм». Конституційний Суд України, відзначаючи вченого спеціальним Дипломом, вказує на «значний особистий внесок у становлення правової держави, розвиток юридичної

науки, забезпечення конституційних прав і свобод громадян», а міністр юстиції України, визначаючи вченого як видатного юриста і науковця, підкреслює, що його «наукові праці заклали підвалини вітчизняної юридичної науки й стали першоджерелом державного права і управління в Україні», що становить «неоціненний внесок у розвиток радянської й української школи конституційного права й державного управління», визначає «орієнтири у формуванні громадянського суспільства в Україні, у реформуванні системи державного управління та адміністративно-територіального устрою» держави.

Органічний зв'язок з практикою державотворення незалежної України та формуванням новітньої системи українського права надав ученому поштовх до наукового осмислення цих процесів та публікації низки наукових, науково-публіцистичних та навчально-методичних праць з проблем державного управління та місцевого самоврядування, виборчого права та захисту прав, свобод, інтересів людини.

Логічно обумовлене авторським науковим інтересом було його прагнення до різних форм міжнародного наукового та прикладного співробітництва. Використовуючи досвід роботи із зарубіжними фахівцями як керівника міжнародних програм, учасника політичних і правових дискусій у Європейському суді з прав людини, Комісії Ради Європи «За демократію Через право» (Венеціанська комісія), вчений у 2000–2010 рр. публікує наукові праці, що узагальнюють світову юридичну практику, дозволяють використовувати європейський та американський досвід для досягнення Україною світових стандартів у процесі формування демократичної, правової держави та сучасної системи права.

Марко Пилипович нагороджений 29 державними нагородами (ордени і медалі СРСР та України), знаком «Гвардія», 8 Грамотами – Подяками Верховного Головнокомандувача Збройними Силами СРСР, грамотами, почесними

відзнаками державних органів та громадських організацій СРСР, України, зарубіжних країн. Нагороджений високими відзнаками незалежної Української держави – орденами «За заслуги» III та II ступенів (1997 р., 2010 р.), «За мужність» (2010 р.).

У 2004 році Міжнародним біографічним інститутом визнаний «Людиною року», у 2008 р. – названий серед видатних мислителів XXI сторіччя, обласною організацією Співки юристів України у 2005 році визнаний «Юристом року Одещини».

М.П. Орзіх є автором понад 500 публікацій, у т.ч. 25 окремих видань, 9 монографічних, двох науково-технічних досягнень. Започаткував власну наукову школу. Наукові праці 60–80-х років минулого сторіччя про людський вимір права упереджували та супроводжували демократичний рух шестидесятників у нашій країні.

Користувачами результатів досліджень Марка Пилиповича є відомі українські та зарубіжні вчені-юристи. Зафіксовано 31 оглядовий матеріал, рецензій щодо публікацій, близько 900 посилань. З 1994 р. по 2016 р. – головний редактор журналу «Юридичний вісник». Був членом редколегій журналу «Право України», інших фахових журналів та видань.

На Установчих зборах юридичної громадськості країни обраний членом першого складу Президії Академії правових наук України та академіком-секретарем фахового відділення, був одним з академіків – засновників Української муніципальної академії, обраний дійсним членом (академіком) Української академії політичних наук.

М.П. Орзіх брав активну участь у громадському житті країни, зокрема, як науковий радник Комітету з правової політики Верховної Ради України, експерт Конституційного Суду України та член Науково-консультативних рад Вишого адміністративного суду України, Вишого господарського суду України, Наукової ради при Головерхслужбі України, Науково-методич-

ної ради Центральної виборчої комісії, член правління і експерт Фонду місцевого самоврядування при Президентові України, голова Південного регіонального відділення Асоціації політологів України, керівник Науково-методичної ради Одеської обласної ради, радник Одеського міського голови, заступник голови Науково-координаційної ради при Управлінні юстиції в Одеській області, віце-президент Фонду сприяння розвитку культури народів Причорномор'я, заступник голови та юридичний консультант Асоціації культурної українсько-китайської співдружності.

Виступав з юридичною та політичною проблематикою у відомих у світі центрах науки, освіти, міжнародної співпраці Азербайджану, Болгарії, Італії, Канади, Німеччини, Росії, США, Франції, Угорщини, Японії.

Досвід роботи із зарубіжними колегами став у нагоді в умовах прагнення України до інтеграції у науково-освітній та правовий простір.

На посаді проректора з міжнародних зв'язків ОНЮА Марко Пилипович сприяв становленню та розвитку міжнародного співробітництва академії, організації співпраці з міжнародними організаціями, фондами, зарубіжними центрами освіти і науки, був керівником та виконувачем міжнародних освітньо-наукових та прикладних програм, безпосереднім організатором підготовки та вступу академії до Асоціації європейських університетів, приєднання академії серед перших українських вищих навчальних закладів до Болонського процесу.

М.П. Орзіх виконував обов'язки експерта від України в Європейському суді з прав людини, офіційного представника держави у Комісії Ради Європи «За демократію через право» (Венеціанська комісія).

Біографічні нариси про Марка Пилиповича Орзіха опубліковані у 36 регіональних, республіканських та зарубіжних виданнях.

Марко Пилипович Орзіх давно вже став одним із символів одеської юри-

дичної школи Національного університету «Одеська юридична академія», втілення строгої наукової принциповості, що поєднується з постійним рухом вперед, пошуками нових рішень, відповідей на складні питання сучасності.

Важко переоцінити внесок М.П. Орзіха у розвиток українського конституціоналізму, юридичної науки загалом, підготовку юридичних кадрів. Навіть численні державні, відомчі та громадські нагороди не можуть відобразити усього надбання, яким можна було б показати його дійсну роль для розвитку вітчизняної юриспруденції, передусім, одеської школи права. Справа, якій служить вчений, надзвичайно важлива для формування юридичної думки, позаяк зосереджує увагу на фундаментальних правових постулатах, до яких не є байдужими профілюючі галузі права. Він відкрив широку дорогу молодим правникам, які розпочали свій науковий шлях, посилаючись на його численні праці, витончений науковий стиль та ясний погляд на складні переплетіння юридичних проблем. Такі праці вченого, як «Людський вимір права: доктринальна ретроспектива і сучасна постановка проблеми», «Україна вакантна для лідерів-особистостей», «Болонський процес та вища освіта в Україні (на матеріалах Одеської національної юридичної академії)», «Конституційна реформа в Україні» та багато інших заклали фундамент наукових розробок на багато років уперед, примушують юристів бачити перспективи розвитку права та юридичної освіти в Україні, надихають на нові правові зрушення.

Марко Пилипович гармонійно поєднував у собі багато талантів: він був не тільки видатним вченим, але й блискучим педагогом. Глибоке і всебічне знання предмета, енциклопедична освіта, ораторська майстерність – все це відрізняє манеру викладання М.П. Орзіха. Без перебільшення можна сказати, що тим, хто вчився у Марка Пилиповича, надзвичайно пощастило – вивчати конституційне право у відомого фахівця-майстра.

Глибоку повагу викликають не тільки високопрофесійні, а й людські якості Марка Пилиповича. Він завжди у важкий час прийде на допомогу людині, насамперед своїм учням і послідовникам. Марко Пилипович – вчений високої порядності, чесності, принциповості, мужності й волі. Його постійно оточували молоді юристи, яким він ніколи не відмовляв у допомозі – чи то висновки зі складного питання, вибір теми дисертації або думка про законопроект.

Активна життєва позиція, талант науковця, глибока порядність, відповідальність за доручену справу, доброта та доброзичливість – це лише деякі риси, що характеризували М.П. Орзіха.

Після виходу на пенсію у 2011 році Марко Пилипович продовжував займатися наукою, працював з дисертантами, підтримував постійний зв'язок з кафедрою конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія», виконував обов'язки заступника голови спеціалізованої вченої ради з захисту докторських дисертацій, головного редактора журналу «Юридичний вісник».

Світла пам'ять про Марка Пилиповича Орзіха – авторитетного вченого-конституціоналіста, громадського діяча і чуйну людину – надовго збережеться у серцях усіх, з ким він працював та спілкувався.

*С.В. Ківалов, В.В. Завальнюк, М.Р. Аракелян, Ю.Є. Полянський,
В.О. Туляков, М.В. Афанасьєва, М.Ф. Крикливий, М.І. Пашковський,
В.В. Дудченко, К.М. Вітман, С.П. Кравченко, А.О. Неугодніков,
В.М. Підгородинський, В.В. Серафімов, Б.А. Пережняк, О.В. Тодошак,
М.М. Стоянов, Г.І. Чанишева, А.Р. Крусян, Н.В. Мішина,
В.О. Міхальов, П.А. Аленін, Л.Р. Біла-Тіунова, Є.В. Додін,
О.О. Івакін, І.І. Каракаш, Л.І. Кормич, Н.А. Мірошниченко,
І.М. Сирота, В.В. Тищенко, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова*

